

ISSN 0206-4340

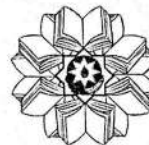
AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI - 2015

№ 2

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

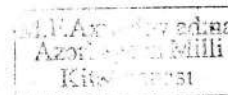
Jurnal 1954-cü ildən nəşr olunur

2015, № 2 (244)

(APREL – İYUN)

AZƏRBAYCAN DİLİ
VƏ
ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ
(ELMİ-METODİK JURNAL)

21093

BAKİ - 2015

BU NÖMRƏDƏ

SƏRƏNCAM

M.M.İbrahimbəyovun "Şərəf" ordeni ilə təltif edilməsi haqqında 3

ŞƏXSİYYƏTLƏRDƏN ÖYRƏNƏK

S.Həsənova – Azərbaycan nitq mədəniyyətinin və siyasi natiqliyin inkişafında
Heydər Əliyevin rolu 4

DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Q.Əmircanova – İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığında tarixilik və müasirlik 12
O.Abbasov – Əlağa Vahid poeziyasının işığında nələr görürük? 18

METODİKA: NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏ

S.Hüseynoğlu – Yeni təlim texnologiyaları və ədəbiyyat dərsləkləri 25
B.Xəlilov – Yazı mədəniyyəti 32
A.Bəkirova – Ədəbi materialların mənimsədilməsində fənlərarası və fəndaxili
əlaqələrin rolu 39
B.Həsənlı – Bədii əsərlərin obrazlar üzrə təhlili 45

İNŞALAR... ESSELƏR...

Ş.Aslanova – İnşa yazı nümunələri 52

DƏRSLİK: PROBLEMLƏR... VƏZİFƏLƏR...

M.Hüseynova – Düşünməyə, araşdırmaya sövq edən dərslük..... 57

KORİFEYLƏR

Ə.Quliyev – Azərbaycan- Şərqi İtaliyası edən sənətkar: Üzeyir bəy Hacıbəyli 62

MÜASİRLƏRİMİZ

O.Abbas – Niyətdən başlanan uğurlu yol 77

M.M.İBRAHİMBƏYOVUN "ŞƏRƏF" ORDENİ İLƏ TƏLTİF EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 23-cü bəndini
rəhbər tutaraq **qərara ahram:**

Azərbaycan teatr və kino sənətinin inkişafında böyük xidmətlərinə görə Maqsud
Məmmədibrahim oğlu İbrahimbəyov "Şərəf" ordeni ilə təltif edilsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 7 may 2015-ci il.

AZƏRBAYCAN NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN VƏ SİYASİ NATIQLIYIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Sədaqət HƏSƏNOVA,
filologiya elmləri doktoru, professor,
Naxçıvan Muxtar Respublikasının əməkdar müəllimi

*Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın,
Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir.*
Heydər ƏLİYEV.

“Mədəniyyət” terminini ilk dəfə 1767-ci ildə Şotlandiya filosofu A.Fergüson işlətməmişdir. Bu anlayış geniş anlamda xalq və millətlərin maddi-mənəvi inkişaf səviyyəsini, həyat və fəaliyyətinin xüsusi sahəsini bildirir. Mədəniyyət örnəklərinin tarixi bir-birindən fərqlənir. Elə mədəniyyət örnəkləri var ki, onların yaranması son dövrlərə aiddir. Elələri də var ki, xalqımızın ulu tarixi ilə səsləşir. Hər bir dövrün və xalqın öz mədəniyyəti vardır və o, cəmiyyətin inkişafı ilə dəyişilib zənginləşir. Xalqımızın milli mədəniyyəti qədim olduğu kimi, onun xüsusi tərkib hissəsi olan dil-nitq mədəniyyəti də tarixin qədim kökləri ilə bağlıdır. Hətta Azərbaycan xalqının nitq məharətini, dil mədəniyyətini təsdiq edən bir sıra örnəklərin tarixi ibtidai icma quruluşu ilə səsləşir. Müxtəlif zamanlarda nitq mədəniyyətinin inkişafını göstərən faktlar xalqımızın mənəvi baxımdan dərinlik və yüksəkliyi özündə yaşadır. Onun inkişafında bir sıra böyük sifətlərin müstəsna rolu vardır. Bu baxımdan, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev seçilib-sayılan bö-

yük şəxsiyyətlərdən biri kimi xalqımızın natiqlik sənətinin forma və məzmunca zənginləşməsində fərqli və zəngin fəaliyyəti ilə böyük bir məktəb yaratmışdır.

Heydər Əliyev ana dilinə “Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir” münasibəti ilə yanaşmışdır. 31 oktyabr 1995-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasında “Azərbaycan dilinin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirə”də Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu bir daha bəyan etdi. Bu sifətlər onun nitqinə məxsusdur:

— “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”.

— “Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq arasında böyük qəbahətdir”.

— “Azərbaycan dili bizi keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir”.

— “Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır”.

— “Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir”.

— “Hər bir azərbaycanlı birinci növbədə öz dilini bilməli, səvməlidir. Doğma dilimizdə həm danışmalı, həm oxumalı, həm də yazmalıdır”.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərindən ibarət olan elmi-kütləvi, mədəni irsi cəmiyyətimizin bütün sahələrinin inkişafına ideya-mənəvi baxımdan kömək etməkdə mükəmməl bir qaynaqdır. Bu anlamda, o, Azərbaycan natiqlik sənətinin inkişaf və zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Natiqlik sənəti dil faktlarından düzgün istifadə bacarığı, nitq mədəniyyəti əsasında yaranan qədim sənət növlərindəndir. O, cəmiyyətin mədəni inkişafı nəticəsində və zəruri ehtiyacdən yaranmışdır. Nəzəri baxımdan hazırlanmış nitqlər sınaq və təcrübədən keçirilmiş və əməli nəticələr vermişdir. Dünya xalqlarının nitq mədəniyyəti tarixində ictimai-siyasi natiqliyin özünəməxsus sanbalı və yeri vardır. Natiqliyin bu növü dövlət quruluşu ilə bağlı olaraq, kütləvi xarakteri ilə diqqəti çəkir. Azərbaycanda siyasi natiqliyin inkişafı dedikdə, öncə Heydər Əliyev yada düşür. O, Azərbaycan dövlətini tanımaq, sevdirmək, təmsil və müdafiə etmək istedadını çıxış və nitqlərində də əks etdirmişdir. Siyasi nitq müəllifi cəmiyyətdə müəyyən mövqə tutmalı, vətənpərvərliyi ilə seçilməli, siyasi əqidəsinə sadıq qalmalıdır. Bu, onun nitqinin inandırıcı olmasını göstərən əlamətlərdəndir. Mədəni nitqin əlamətlərindən biri olan inandırıcılıq haqqında danışarkən Heydər Əliyevin mövzu ilə bağlı elmi-nəzəri fikirləri faktlarla əsaslandırmaq

qabiliyyəti diqqəti çəkir. “Nitq mədəniyyəti” ilə bağlı bir sıra problemlərin (siyasi natiqlik, mədəni nitqin əsas cəhətləri, nitqin prosodik imkanları və s.) izah və həllində Heydər Əliyevin nəzəri irsindən alınmış materiallar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi nitq kimi onun aşağıdakı xüsusiyyətlərini vurğulamaq yerinə düşər:

1. Heydər Əliyevin nitqləri, xüsusilə də siyasi məqsəd daşıyan çıxışları öz təntənəsi ilə diqqəti çəkir ki, bu, siyasi natiqliyin əsas şərtlərindən biridir. Məlumdur ki, nitq olmağı bacarmayan siyasi xadim ola bilməz.

2. Heydər Əliyev siyasi nitq olaraq səs tonuna və intonasiyaya xüsusi mənə verməyi bacarırdı. Bu cəhət siyasi natiqlikdə böyük əhəmiyyətə malikdir.

3. Heydər Əliyevin şəxsiyyət və nitqi bir-birini tamamlıyır. Əgər nitqin şəxsiyyəti və nitqi uyğun olmasa, onun dedikləri dinləyicilərə lazımı səviyyədə təsir edə bilməz. Ümummilli liderimizin bu xüsusiyyəti onun çıxış və nitqlərinin təsir dairəsinin genişliyini təmin edirdi.

4. Heydər Əliyev həmişə və hər yerdə Azərbaycan dövlətinin üstün tutmuşdur. Bu, siyasi natiqlikdə əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Çünki siyasi natiqlik hər bir nitqin işi deyil. Siyasi nitqlərin müəllifi dövlət işlərindən danışır, dövlət quruluşunun keşiyində durur.

5. Heydər Əliyevin nitqləri kütləvi xarakteri ilə seçilirdi.

6. Heydər Əliyevin nitqləri dərin məzmunu və yüksək ideyalılığı ilə fərqlənirdi.

7. Heydər Əliyev çıxış və nitqləri ilə dövlət quruluşunda, ictimai-siyasi işlərdə elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat, məişət problemlərinə nüfuz etməyi bacarırdı. Ona

görə də bu böyük natiq Azərbaycanı siyasi natiqliyin inkişafında, zənginləşməsinə, yeni keyfiyyətlər qazanmasında dərin izlər buraxmışdır və s.

Heydər Əliyevin çıxış və nitqləri ona görə uğur qazanırdı ki, onların müəllifi xalqla çox bağlı idi. Bu baxımdan, onun dedikləri böyük bir hərəkətin proqramına çevrilirdi. Ümummilli liderimiz yüksək nitq mədəniyyəti ilə təsdiq etmişdir ki, hər bir xalqın milliliyini, mədəni dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Heydər Əliyevin nitqlərində diqqətə çəkməli əlamətlərdən biri zərfliyin xüsusi-siləşməsindən istifadədir. Xüsusi-siləşmənin bu növü müqayisə və qarşılaşdırma yaratdığından nitqdəki əsas fikir və məqsədin dinləyicilərə çatdırılmasında mühüm rol oynayır. Onun, demək olar ki, bütün nitqlərində müqayisə və qarşılaşdırma məqsədilə işləndirilən dil vahidləri ilə qarşılaşmaq mümkündür. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin 19 noyabr 2002-ci ildə "Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin 30 illik yubileyi haqqında" imzaladığı sərəncamın mətnindəki bir parçaya nəzər salaq: "XIX əsrdə baş vermiş rus-İran müharibələrinin nəticəsi olaraq Azərbaycan ərazisi Rusiya və İran arasında bölüşdürüldü. Azərbaycan torpaqlarının Rusiyanın tabeliyinə keçmiş şimal hissəsində ölkəmiz nəinki ordu saxlamaqdan məhrum edildi, hətta azərbaycanlıların çar ordusuna hərbi xidmətə çağırılması məqsəduyğun hesab edilmədi. Bütün bunlara baxmayaraq, azərbaycanlıların hərbi sənətinin sirlərini öyrənmələrinin və bu sahədə yüksək mərtəbələrə çatmalarının qarşısını almaq mümkün olmadı. Çar ordusunda xidmət etmək imkanı qazanmış azərbaycanlılar müxtəlif döyüş-

lərdə əsl peşəkarlıq və şücaət göstərərək ad-san qazandılar. Bunlar arasında general Cəfərqulu ağa Bakıxanovun, Bakışi Ərəblinskiyin, Əsəd bəy Talışxanovun, Hüseyn xan Naxçıvanskiyin, Həsən bəy Ağalarovun və başqa sərkərdələrin adlarını çəkmək olar" (3, 361). Burada "baxmayaraq" sözünün köməyi ilə yaranan xüsusi-siləşmiş zərflik sözügedən funksiyani (müqayisə və qarşılaşdırma ilə əsas məqsədi diqqətə çatdırmaq) yerinə yetirmişdir.

Heydər Əliyevdəki güclü sintez qabiliyyəti onun nitqlərində də özünü göstərir. Hər hansı bir mövzudan danışarkən bir neçə mətləbi ifadə etmək, mövzunu başqa önəmli mövzularla əlaqələndirmək, dinləyicilərin diqqətini aktual problemlərə yönəltmək onun nitqlərini səciyyəvləndirən xüsusiyyətlərdəndir.

Heydər Əliyevin dilimiz haqqındakı çoxsaylı fikirlərindən biri belədir: "Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir" (5, 6). Bu zəngin dildən məqsəduyğun şəkildə istifadə etmək, üslub baxımından ən uğurlu dil vahidlərini seçib işlətmək, fikrin düzgün ifadəsi üçün lazım olan sözlərdən faydalanmaq nitq mədəniyyətinin əsas məsələlərindəndir.

Danışq dilinin əsas göstəricisi olan intonasiyanın geniş imkanlarından, onun psixoloji, emosional, semantik və s. funksiyalarından lazımi məqamlarda istifadə edən Heydər Əliyev fikir və mülahizələrini dinləyicilərə konkret yollarla çatdırmışdır. Nitqdə uzunluğun qarşısını alan fonetik-semantik hadisə kimi intonasiyanın əsas rolu Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərində qabarıq şəkildə özünü göstərir. Böyük natiq intonasiyanın pauza, vurğu, melodiya, temp kimi göstərici-

lərinə dərinləndirən bələd olmuş, yeri gələcə onlardan məqsəddi şəkildə istifadə etmişdir. Onun nitqlərində sadalama intonasiyanın xüsusi yer tutur ki, bu, auditoriyanın diqqətini çəkməkdə böyük təsirə malikdir. Bu baxımdan, həmcins üzlərin xüsusi rolu vardır. Heydər Əliyev 2002-ci ildə nitqlərinin birində demişdir: "Mən Naxçıvanda doğulmuş, böyümüş bir adamam və keçmişdə, yəni 1940-cı illərdə bir müddət orada işləmişəm və görmüşəm ki, Azərbaycanın mərkəzi rəhbərliyi tərəfindən həmişə Naxçıvana çox ögey münasibət göstərilib. Mən bunun şahidiyəm. Onlar Azərbaycan haqqında düşünürdülər, onun bitövlüyü haqqında düşünürdülər, onun gələcəyi haqqında düşünürdülər. Amma sonra bir-birini əvəz edən Azərbaycan rəhbərliyi, təəssüf ki, bunları unudurlar və 1930-cu illərdə də, 1940-cı illərdə də, 1950-ci illərdə də, 1960-cı illərdə də Naxçıvana qarşı ögey münasibət var idi. Bu, həqiqətdir. Amma bütün bu ədalətsizliklərə baxmayaraq, zəhmətkeş insanlar olaraq, naxçıvanlılar həmişə öz diyarını inkişaf etdiriblər və Azərbaycanın ən qədim diyarı olan, böyük tarixi abidələri özündə əks etdirən bu hissəsini qoruyub saxlayıblar" (4, 20). Buradakı təyin, tamamlıq, zaman zərfliyi və xəbəyə aid həmcins üzlərin intonasiyası nitqin təsirini artırmaqda əhəmiyyətli dir.

Heydər Əliyev nitq və çıxışları ilə təsdiq etdi ki, nitq mədəniyyəti üçün təkə dildəki sözləri bilmək kifayət deyil, onları fikirlərə tabe etdirmək, mülahizələrə uyğunlaşdırmaq, lazımi səviyyədə çatdırmaq çox önəmlidir.

Heydər Əliyevin nitq və çıxışları onun kimliyini bir daha xatırladan dəyərli faktlardır. Onlar bir şəxsin simasında

aşağıdakı varlıqların birləşdiyini göstərir:

1. Ana dilini hər şeydən çox sevən vətəndaş;
2. Vətəninə, millətinə, xalqına bağlı qeyrətli övlad;
3. Milli-müstəqil dövlətini təmsil edən ictimai xadim.

Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərinin birinci əsas keyfiyyəti onun dilimizin lüğət tərkibinə, qrammatik qayda-qanunlarına, semantik imkanlarına dərinləndirən və hərtərəfli bələd olması ilə bağlıdır.

Müraciət baxımından Heydər Əliyevin nitqləri bir çox cəhətdən diqqətə çəkir. Belə ki, onun nitqlərində bir müraciət obyektinə yoxdur. Natiq ən azı 3-4, bəzən də daha çox xitabdan istifadə edir. Bu, müraciət obyektlərinin diqqət və fikrini cəmləməkdə maraqlı və optimal yollarından biridir. Məsələn, onun 25 avqust 2001-ci il tarixdə Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbinin birinci buraxılışı münasibətilə keçirilən mərasimdəki nitqinin bir hissəsinə nəzər salaq:

"Türkiyə Cumhuriyyəti Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi ordu generalı hörmətli cənab Hüseyn Kıvrıçoğlu!

Türkiyə Cumhuriyyətindən Azərbaycana qonaq gəlmiş hörmətli general, zabitlər, dostlar!

Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbinin hörmətli müəllim-professor heyəti!

Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbinin ilk məzunları və bütün kursantları!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün müstəqil Azərbaycanın həyatında tarixi hadisə baş verir. Azərbaycanın ordu quruculuğunda yeni bir mərhələ başlayır. Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi son illər təkmilləşərək, inkişaf edərək, nəhayət, özünün ilk məzunlarını buraxır. Azərbaycan

can silahlı qüvvələri, Azərbaycan ordusu böyük gənc zabit korpusu ilə tamamlanır. Bunlar hamısı son on il içərisində Azərbaycanın müstəqilliyi naminə, dövlətçiliyi naminə, Azərbaycanın müdafiə imkanlarının qüvvələnməsi naminə görülməli işlərdən biridir..." (2, 397).

Sözügedən nitq parçasının mətnində beş müraciət obyektı vardır. Bu müraciət formaları xüsusi intonasiyaya malik olub tədbirin və nitqin sanbalını xatırladır. Həmin nitqdən məlum olur ki, müəllif natiqlik sənətinə, nitq materiallarına dərin bələddir. O, yeri gəldikcə, fikirlərini əsaslandırmaq üçün faktlardan istifadə edir, nitqin tempinə, ifadəsinin səlisliyinə fikir verir.

Heydər Əliyevin nitqlərində diqqət çəkən məsələlərdən biri onların yaradıcı xarakter daşmasıdır. Müəllif öz nitqlərində izaha geniş yer verir, məzmun dərinliyinə, məntiqi ardıcılığa, forma-məzmun vəhdətinə, dinləyicilərin bilik və yaş səviyyələrinin nəzərə alınmasına əməl edir. "H.Əliyev Azərbaycan dili barədə yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti, müasir dünyada müayyən ictimai-mədəni mövqeyi olan bir xalqın milli sərvəti kimi düşünürdü..." (6, 21).

Bütün fəaliyyəti zamanı, hətta sovet dövründə də milli lider kimi qəbul edilən, tanınan və ən böyük dayağı olan xalqı tərəfindən sevilən Heydər Əliyevin cəmiyyətin bütün sahələrinə aid mükəmməl fikirləri Azərbaycanın çoxşaxəli inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Bu baxımdan, onun Azərbaycan dilinin, nitq mədəniyyətimizin inkişafına verdiyi töhfələr əbədi və unudulmazdır.

Bu bir həqiqətdir ki, xalqımız dünya xalqları içərisində mədəni bir xalq kimi

tanınır və bu mədəniyyət, ilk növbədə, onun dilinə, nitqinə aiddir. Bunu həm hazırkı mədəni nitqimiz, həm də qədim nitq mədəniyyəti örnəklərimiz sübut edir. Tarixin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycan natiqliyinin müxtəlif sahələri inkişaf etmiş, hər hansı bir dövrdə natiqliyin bir sahəsi işlənmə tezliyi və dairəsi ilə digərlərindən seçilmişdir. Bu anlamda, Azərbaycanın nitq mədəniyyəti tarixində siyasi natiqliyin özünəxas yeri və rolu vardır. Azərbaycanda siyasi natiqlik dedikdə, ilk növbədə, Heydər Əliyevin natiqlik və nitq mədəniyyəti ilə bağlı olan zəngin irsi diqqəti çəkir. Azərbaycanda nitq mədəniyyətinin, xüsusilə də siyasi natiqliyin inkişafında onun rolu böyük və əvəzəilməzdir.

Heydər Əliyev siyasi natiq olaraq həmişə və hər yerdə dövləti üstün tutmuş, onun siyasi nitqləri öz coşğunluğu ilə yaddaşlarda qalmışdır. Diqqətə dəyər faktıdır ki, Heydər Əliyevin siyasi nitqləri onun xarakterinə və səs tonuna tamamilə uyğun idi. Sözü məqamında demək Heydər Əliyevin nitq mədəniyyətində əsas yerlərdən birini tutur. Onun nitqləri səslənmə keyfiyyəti ilə də yaddaşlarda qalmışdır. Çıxış və nitqlərinin səs tonu, nida, sual intonasiyaları, müraciət formaları böyük natiqin yalnız özünə xas idi.

Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərinin əsasında Azərbaycan dili dayandığından və müəllif bu dilin vahidlərinin bütün mənə çalarlıqlarına mükəmməl şəkildə yiyələndiyindən onun nitqləri hamı tərəfindən anlaşılın, dərk edilən və sevilən idi. Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti boyu belə bir fikirdə olmuş və onu tez-tez vurğulamışdır ki: "Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini bilməlidir" (4, 37).

Azərbaycan dilini yüksək kürsülərdən səsləndirən, onun dövlət dili olmaq statusunu dərk və qəbul etdirən bu böyük şəxsiyyət məzmunlu və mənalı nitqləri ilə cəmiyyətdə bir çox məsələlərin həyata keçməsinə təkan vermişdir. Bu, onunla bağlıdır ki, Azərbaycan nitq mədəniyyətinin layiqli daşıyıcılarından olan Heydər Əliyevdə siyasi mədəniyyət çox yüksək olmuşdur. Bu böyük sima öz çıxışları ilə göstərdi ki, siyasi nitqin müəllifində həm nitq mədəniyyəti, həm də siyasi mədəniyyət vəhdət təşkil etdikdə onun nitqi böyük bir hərəkətin proqramına çevrilə bilər. Heydər Əliyevin nitqləri ona görə uğur qazanmışdır ki, bu nitqlərin müəllifi xalqın mənafeyini, fikirlərini düzgün və bütün dolğunluğu ilə ifadə edirdi.

Azərbaycanda 2003-cü ilin prezident seçkilərində prezidentliyə namizədlər efrədə siyasi nitq söyləyərək öz platformalarını elan edirdilər. Onlar arasında natiq kimi özünü göstərən, lakin siyasi mədəniyyətə malik olmayanları xalq yaxşı qarşılamır və onlara inanmırdı. Əsl siyasi natiq xalqı inandırmağı və onu öz arxasına aparmağı bacarmalıdır. Belə bir keyfiyyəti Azərbaycan xalqı öz ümummilli liderində gördü. Heydər Əliyev öz nitq mədəniyyəti və bacarığı ilə təsdiq etdi ki, siyasi nitqin müəllifi yalnız xalqı irəli aparan qüvvə kimi çıxış etməlidir.

Heydər Əliyevin dilimiz haqqındakı fikirlərində birində deyilir: "Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir" (4, 15). Bu, doğrudan da, belədir. Dil hər bir xalqın mədəni kimliyidir, varlığını təsdiq edən əsas göstəricidir. Heydər Əliyev bu həqiqəti həmişə dərk etdirmiş və xalqın diqqətinə çatdırmışdır.

Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərində diqqət çəkən başqa bir keyfiyyət də vardır. Bu nitqlər öz müasirliyi ilə seçilir ki, bu da onların təsir gücünü, maraqlılığını, yüksək səviyyəsinin təmin edən cəhətlərdən biridir. Bundan başqa, mədəni nitqin əsas əlamətlərindən olan yığcamlıq keyfiyyəti, məntiqlik, aydınlıq, ifadəlilik, inandırıcılıq, düzgünlük və dəqiqlik Heydər Əliyevin bütün nitqlərində özünü göstərirdi.

Məlumdur ki, nitqin təsirli olması onun əsas keyfiyyətlərindən biridir. Bu cəhət nitqin insanlara təsirini gücləndirən əlamətlərdəndir. Nitqin təsirli olmasında natiqin şəxsi nümunəsi də əsas rol oynayır. Bu anlamda, Heydər Əliyev geyim mədəniyyəti, davranışı, söz demək qabiliyyəti ilə dinləyicilərə və ümumiyyətlə, xalqımıza örnək olmuşdur.

Heydər Əliyevin nitq mədəniyyətində çox mühüm olan bir keyfiyyəti xüsusi vurğulamaq lazım gəlir. Belə ki, sanballı və seçilən bir natiq kimi o, dinləyicilərin diqqətini cəkməyi bacarmı və bu xüsusiyyət onun nitqlərinin mərkəzində dayanırdı. Bunun üçün o, yeri gəldikcə bir qədər susmaq, bəzən səs tonunu yüksəltmək, bəzən auditoriyaya sürəklilə nəzər salmaq, ifadə etdiyi fikrin mahiyyətini nəzərə çatdırmaq üçün əlavə söz və ifadələrdən istifadə üsullarından son dərəcə bacarıq və məharətlə faydalanırdı. Onun nitqlərindəki məntiqi vurğu, intonasiya özünə xas idi, qeyri-adiyyəti ilə fərqlənirdi. Məntiqi vurğunun yeri yazılı nitqdə sabit olsa da, şifahi nitqdə sərbəstdir. Həmin vurğunun bu xüsusiyyətdən istifadə edən natiq onu lazım bildiyi cümlə üzvünün üstünə salırdı ki, dinləyicilərin diqqətini fikrin əsas informasiya yükünü daşıyan söz və ya ifadəyə cəlb etsin.

Azərbaycan ədəbi dili tarixində Heydər Əliyevin çıxışı, nitq, bəyanat, məktub, müsahibə, məruzə, müraciət, fərman və s.-dən ibarət zəngin bir irsi vardır. Onların hamısı, birinci növbədə, mövzu aktuallığı, məzmun mükəmməliyi, ortaya qoyduğu zəruri və maraqlı problemləri ilə səciyyəvidir. Heydər Əliyevin nitqləri cəlbediciliyi, sadəliyi, gözəl üslubu ilə yaddaqalandır. Onların dəyəri həm də ondadır ki, müəllif təkrar fikirlərdən çox istifadə etmir. O, fikirlərini elə əsaslandırır ki, təkrara ehtiyac hiss olunmur. Çünki fikri təkrar etməkdənsə, dinləyiciləri ona inandırmaq daha çox zəruridir. Sözsüz ki, burada fikir təkrarından danışılır, söz, ifadə təkrarından söhbət getmir. Söz və ifadələrin təkrarı üslub keyfiyyətlərinə müsbət təsir edən faktlardır və bunu ümummillilərimizin çıxışı və nitqlərində aydın şəkildə görürük. Məsələn, onun nitqlərində təsiredicilik baxımından bir sıra təkrar söz və ifadələr işlənmişdir ki, bu, hər hansı bir fikri təbliğ etmək, dərinəndən anlatmaq, ictimai-siyasi üslub baxımından ifadə etmək məqsədi daşdığından ağırlıq yaratmış, əksinə, irəli sürülən fikirlərin təntənəli şəkildə ifadəsini əsaslandırır. Bu anlamda, Heydər Əliyevin 2 fevral 1996-cı ildə Azərbaycan gənclərinin Birinci forumundakı "Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir" adlı çıxışı diqqəti çəkir: "Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün vətəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, xalqımızı sevməlidir, dilimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir. Bunları sevməliyəmən adam, onları özü üçün mənəvi əsas hesab edə bilməyən gənc həyatda özünə yer tapa bilməyəcəkdir və şübhəsiz ki, bizim ictimai-siyasi prosesdə, müstə-

qil Azərbaycanın inkişafında lazımı qədər iştirak edə bilməyəcəkdir" (4, 358).

Sözügedən nitqin bir parçasından alınmış bu örnəkdə bir mürəkkəb cümlənin daxilində beş ədəd "sevməlidir" sözü işlənmişdir. Bu sözün tez-tez işlənməsi yorucu və əməli götürmir, nitq ahəngi, ritmik təkrar yaradır ki, bu da mədəni və təsirli nitqin əsas məsələlərindəndir, ona səmimiyyət və bədiiyyət gətirən xüsusiyyətlərdəndir. Nitqdəki təkrar sözlər auditoriyanın diqqətini çəkməyə, nitqin təsirini qüvvətləndirməyə, xalqı inandırmağa xidmət edir. Heydər Əliyev sözün semantikasına xüsusi əhəmiyyət verir, dilçilik baxımından məqbul sayılan qaydalarla əməl edir. Onun hər bir sözə yanaşması göstərir ki, o, sözə söz xətrinə deyil, konkret mənanı çatdırmaq vasitəsi kimi baxır və qiymətləndirir.

Heydər Əliyevin bütün nitqlərinin mərkəzində vətən məhəbbəti, ana dilinə yüksək münasibət dayanır. Ana dilini sevmək, sevdirmək, bu dilin incəliklərinə hərtərəfli və dərinəndən bələd olan Heydər Əliyevin bütün nitqləri Azərbaycan nitq mədəniyyəti elminə və natiqlik sənətinə layiq bir töhfədir.

Heydər Əliyevin dilimizə məhəbbəti onun bu mövzuda imzaladığı rəsmi dövlət sənədlərində də ifadə olunub. Onlardan 3-ü fərman, 1-i sərəncam, 1-i də qanundur. Həmin rəsmi sənədlər aşağıdakılardır:

1) 18 iyun 2001-ci ildə "Dövlət dilinin təbii inkişafı üçün tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

2) 4 iyul 2001-ci ildə "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

Sərəncamı.

3) 9 avqust 2001-ci ildə "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

4) 30 sentyabr 2002-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

5) 2 yanvar 2003-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun təbii inkişafı barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

18 iyun 2001-ci ildə "Dövlət dilinin təbii inkişafı üçün tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı öz həcm və məzmunu ilə fərqlənir. Belə ki, orada Azərbaycan dili tarixinin qısa icmal, müxtəlif tarixi dövrlərdə onun inkişaf xüsusiyyətləri verilmişdir. Fərmanda deyilir: "Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri incələməyə imkan verən bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hissələrdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişməsi üçün hər hansı bir xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarından biridir". Sənəddə XVI yüzillikdə Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsi, XVII yüzillikdə xalq şeirində gedən proseslər və bu proseslərin XVIII yüzillikdə şifahi xalq ədəbiyyatının bədii dilə təsiri kimi özünü göstərməsi, həmin dövrdə elmi üslubun təşəkkülü üçün yaranan imkanlar, XIX yüzillikdə Azərbaycanın iktisadi bölgünməsinin dilə təsiri, həmin dövrdə yaranan milli dərslər, o

zamanın görkəmli maarifçiləri, milli mətbuat və s. haqqında fikirlər öz əksini tapmış və XIX yüzillik Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrü kimi dəyərləndirilmişdir.

Fərmanda 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açılması, 1922-ci ildə yaradılmış Əlifba Komitəsi, 1926-cı ildə çağırılan I Türkojloji Qurultay, 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində Dilçilik İnstitutunun yaranması, XX yüzilin dilçi alimləri, Azərbaycanda qəbul edilmiş Konstitusiyalarda dövlət dilinin necə əks etdirilməsi və s. haqqında da maraqlı fikirlər vardır. Sözügedən sənədlər ümummillilərimizin dilimizi nə qədər sevməsini, saflığı, qorunması və inkişafına göstərdiyi qayğıyı təcəssüm etdirir.

Çıxışları, bütün nitqləri, imzaladığı rəsmi sənədlər bir daha göstərir ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin, Azərbaycan nitq mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rol oynayan böyük şəxsiyyətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. *Ədəbiyyatın yüksək borcu və əməli*. Bakı. "Ozan", 1999.
2. Əliyev H. *Müstəqilliyimiz əbədidir*. 35-ci cild. Bakı. "Azərnaşr", 2011.
3. Əliyev H. *Müstəqilliyimiz əbədidir*. 42-ci cild. Bakı. "Azərnaşr", 2012.
4. Əliyev H. *Təhsil millətin gələcəyidir*. Bakı. "Təhsil", 2002.
5. Əliyev V. *Heydər Əliyevin dil siyasəti*. Bakı. "Nurlan", 2003.
6. Xudiyev N. *Heydər Əliyev və Azərbaycan dili*. Bakı. "Təhsil", 1997.

İLYAS ƏFƏNDİYEVİN YARADICILIĞINDA TARİXİLİK VƏ MÜASİRLİK

Qənirə ƏMİRCANOVA,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
əməkdar müəllim

Azərbaycan milli mədəniyyətinin tərəqqisində tarix xüsusi rol oynayır. Bütün dövrlərdə elə şəxsiyyətlər var ki, onlar ictimai fikir və fəlsəfə dünyagörüş və özünüifadələri ilə yüksək səviyyəli bədii sənət nümunələri göstərə bilib. Dünya ədəbiyyatına öz imzalarını atan Ə.Firdovsi, N.Gəncəvi, M.Füzuli, V.Şekspir, L.Tolstoy, O.Balzak və başqaları yazıb – yaratdıqları əsərlərlə zamanı qabaqlayıb, tarixdə sonrakı dövrlərdə baş verəcək hadisələri uzaqgörənliklə bədii qəhrəmanların dilində söyləyə biliblər. Tarixə nəzər salıb M.F.Axundzadənin "Müsyö Jordan həkimi – nəbatat və Dərviş Məstəli şah cadükuni – məşhur" komediyasını nəzərdən keçirək: Şahbaz bəy Fransada təhsil almaq üçün özünündə deyiyi kimi "elə təkəcə mən qalmışam bu qamışlıqda" söyləməsi onun dövrünə görə çox çətin olan əlçatmaz arzularından xəbər verir. Bu gün artıq Şahbaz bəylər deyil, təhsili çox dar çərçivədə anlayan Şərəfnisə xanımlar dünya təhsilinə imza atırlar.

Ümumiyyətlə, tarix bir sıra cəhətlərinə görə bədii əsərdə öz əksini tapır. Bura isə müharibələr, dövrün ictimai və siyasi münasibətləri, xarici işğalçıların digər ölkələrə olan müxtəlif məqsədli basqınları və köçürülmələri aiddir. Tar-

ixi öz əsərlərində əks etdirən İ.Əfəndiyev hadisələrə şəxsi münasibətini də yaratdığı surətlərin dilində söyləyirdi. O hadisələr yaratdı insanın şəxsi həyatına da təsir etməyə bilmir, taleyində iz buraxırdı. M.F.Axundzadənin təbirincə, "Mənim məqsədim İslam xalqlarını sarsıdan cəhaləti aradan qaldırmaq, elmləri, sənətləri inkişaf etdirmək, xalqımızın azadlığı, rifahı və sərəvətinin artması üçün, Vətənin abadlaşması üçün və İslamiyyətdən əvvəl babalarımızın malik olduğu şən və şöhrətli bərpa edilməsi üçün ədalətə rəvac verməkdir" (M.F.Axundzadə. Əsərləri, üç cildə. Bakı, 1958 – 1962, III c. S 340 – 341).

Araşdırmamızda İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı M.F.Axundovla müqayisədə ona görə şərh edilir ki, XIX əsrin 1950-1955-ci illərində əsas qoyulmuş dramaturgiya XX əsrin 50-ci illərindən etibarən yeni nəfəs, yeni ab-hava ilə zənginləşir. Müxtəlif dövrlərdə özünü təsdiq edən bu şəxsiyyətlər xalqın keçmişini ilə bu günün arasında harmoniya yaratdılar. Əslində bütün dövrlərin yaradıcı insanları tarixi hadisələri saf-çürük edərək dünya ədəbiyyatına inteqrasiya nəticəsində özümüzün çox zəngin Azərbaycan ədəbiyyatını yaradırdılar. Və bu tarixi prosədə hər kəsin öz yolu, öz dəsti-xətti vardı. Onları isə

bir amal birləşdirirdi: Azərbaycan ədəbiyyatının mənavi sərəvətlərini zənginləşdirmək, xalqı sevmək, onun dilinə, mədəniyyətinə, dəyərlərinə ehtiram göstərmək...

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının estetik fikir tarixinin elmi-tənqidi araşdırılması M.F.Axundzadə və F.Köçərlinin adları ilə bağlıdır. Özülü onlar tərəfindən hələ ötən əsrdə qoyulan elmi araşdırmanın kökü isə çox qədimdir. Lakin araşdırma zamanı gələnin qənaət odur ki, hələlik Azərbaycan ədəbi fikri sistemli şəkildə öyrənilməyib, halbuki bu sahədə mənbələrdə tədqiqatna ehtiyac duyulduğu zəngin materiallar var.

Azərbaycan ədəbiyyatında tarixilik və müasirlik məsələsini araşdıran yazıçı-dramaturq Elçin tarixə səyahət edir, ədəbiyyatımızı dünya ədəbiyyatı ilə müqayisədə təhlil edir. O, N.Nərimanov və M.Ə.Rəsulzadənin yaradıcılıqlarına dair etdiyi şərhə yazırdı: "Tarixi dərk etmək üçün sənədlərə, faktlara istinad etməklə bərabər, onu canlı bir orqanizim kimi qəbul edə bilmək də vacibdir. Yeni sənədlər də daxil olmaqla N.Nərimanov irsi bir küll halında bu gün elə bir təəssürat oyadır ki, obrazlı desək, o, XX əsr tariximizin Kral Liridir. Onun nankor övladları – yolunda fəaliyyət göstərdiyi, yaranmasında, xüsusən, ilk mənbələrdə fəal iştirak etdiyi, inandığı SİSTEM – dir. Və həmin SİSTEM də Nərimanovu ayıltı, onun fəaliyyətindəki təzəliyin təzahürü və əlamətlərini dəyərləndirə bilmirdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, müasirlik bugünkü fəlsəfi – əxlaqi yüksəklik səviyyəsində dayanmaq deməkdirsə, sənətkar müasirliyi həmin fəlsəfi – əxlaqi yüksəkliyin özünə belə daha ucadan baxmaq deməkdir. Bu ucağı yalnız xarici effektlə – yeni fakturalı bənzətmələrlə, elm və texnikanın tərəqqisi ilə yaranan anlayış və islahatları sadalaya

s.502).

İ.Əfəndiyevin yaradıcılığında tarixilik və müasirliyin vəhdəti problemi üzərində dayanarkən elmi obyektivlik əsas götürülməli və burada tarixi analogiyaya xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hər bir əsər müəyyən bir tarixi dövr və hadisələrin inikası, tarixin müasirliyini təsdiq edən faktıdır. Elçin "Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi "adlı məqaləsində yazırdı: "Müasirlik bütün dövrlərdə sənətin ən aktual keyfiyyəti olmuşdur. Tarix sübut edir ki, məhz müasirlik tələblərinə cavab verən sənət əsərləri öz dövrünün həududlarını aşır, ölməz sənət inciləri fondunu yaradır, milli – mənavi irsin əsasını təşkil edir. Uzun illər, 1960 – cı illərə qədər Azərbaycan "sovet ədəbiyyatşünaslığı" estetik təbii "müasirlik" kateqoriyası ilə sosial səviyyəli "aktuallıq" anlayışını fərqləndirməmiş, bunlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin mahiyyətini dərk etməmişdir. Vaxtilə bir çox tənqidçi ədəbiyyatda müasirliyi aktuallıq kimi, aktuallığı isə yalnız iqtisadi təsərrüfat yeniliyi kimi başa düşür, Azərbaycan ədəbiyyatından müasirliyi məhz bu cür umur, bu baxımdan tənqid, ya tənqid edir, süürlərdəki, məişətdəki, insanlarla cəmiyyətin, insanlarla zamanın münasibətindəki yeniliyin, bədii təsvir vasitələrindəki təzəliyin təzahürü və əlamətlərini dəyərləndirə bilmirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasirlik bugünkü fəlsəfi – əxlaqi yüksəklik səviyyəsində dayanmaq deməkdirsə, sənətkar müasirliyi həmin fəlsəfi – əxlaqi yüksəkliyin özünə belə daha ucadan baxmaq deməkdir. Bu ucağı yalnız xarici effektlə – yeni fakturalı bənzətmələrlə, elm və texnikanın tərəqqisi ilə yaranan anlayış və islahatları sadalaya

maqla, müasir informasiya vasitələrinin insan şəuruuna görünməmiş hücümünün bəhrəsi kimi faktları, rəqəmləri bir daha təkrar etmək və bunların təsvirini vermək yoluyla əldə etmək mümkün deyildir. Professor Mehdi Məmmədov "Azərbaycan dramaturgiyasının estetik problemləri" adlı kitabında müasirlik məsələsindən bəhs edərək yazır ki, müasirlik əsrin tərəqqi ideyaları səviyyəsində durmaq, həyat və cəmiyyət hadisələrinə, insan əməllərinə bu zərvdən baxmağı bacarmaqdır; müasirlik, eyni zamanda, həyat müşahidələrini, xalq və insan taleyi haqqında düşüncələri sənətkarlıqla, yüksək bədiiyyətlə təcəssüm və ifadə edə bilməkdir.

Müasirlik kateqoriyasının elmi – nəzəri mənası əbədi dəyərlərlə bağlı olduğu kimi, bu və ya digər dövrə münasibətdə konkret təzahür keyfiyyətləri ilə də ölçülür. Buna görə də ədəbi tənqidin müasirlik probleminə marağı daimi səciyyə daşıyır və təcrübə göstərir ki, bir sıra yanlış fikirlər, lazımsız polemikalar, ədəbi proseslə bağlı olan hadisələrin yanlış yozumu məhz müasirlik kateqoriyasının mahiyyətini, fəlsəfi – estetik məzmununu dərk etməmək nəticəsində meydana çıxır. (Elçin. Əsərləri, VIII cild, s.507 -508).

Müasirlik ədəbi tənqidlə bağlıdır. Bu haqda professor Y.Seyidov, V.Osmanlı və V.Yusiflinin çox dəyərli fikirləri var. Ədəbi tənqid yetərincə olmazsa, müasirlikdən söz açmaq faydasızdır. Və bir həqiqət də var ki, hər əsər haqqında fikir söyləmək, onu yazmaqdan daha çətin və məsuliyyətlidir. Ona görə də hadisələrə bir deyil, bir neçə xüsusiyyətinə görə yanaşmaq təhlil etmək, oxucuya əsərin məzmun, mövzu və ideyasının tam

mənimsənilməsində yardımçı olmaq ədəbi tənqidin vəzifələrindən biridir.

İ.Əfəndiyevin yaradıcılığına yeni baxış tələb edir ki, dəqiq – tarixi meyarlara əsaslanmaq, səmimi olmaq, ölçü hissəinə nəzarət etmək, lazımı nəzəri – tənqidi səviyyəni əks etdirmək və s. məsələlərə diqqət yetirmək çox vacib məqamlardır. Ədəbi tənqidin üzərinə düşən vəzifənin İ.Əfəndiyevin yaradıcılığına tətbiqi ictimai fikir səviyyəsinə qalxmaldır. Ona görə də araşdırma zamanı çətinləşən fikirlərə aydınlıq gətirməyə çalışacağıq. Və bu məsələdə bir məqama diqqət yetirilməlidir ki, ədəbi tənqidin müasir səviyyəsi gözənilsin.

Cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları dəyişdikcə ictimai fikir daha zəngin təcrübə qazanır, elmi-nəzəri səviyyəsini durmadan artırır. Ədəbi tənqidin üstünlüyü ondadır ki, zaman-zaman təcrübə ilə əldə etdiklərini, öyrəndiklərini vətəndaş yanğısı ilə təsvir və tərtib edir. Müəyyən dövrdə ədəbi tənqid elmi meyardan uzaqlaşmış, ədəbi qəhrəmanların milli psixologiyasına bir qədər laqeyd münasibət bəsləmişdir. Bu isə nəticədə bir sıra nöqsanlı təhlilə gətirib çıxarmışdır. 1960-cı ildə yazılmış "Körpüsalanlar" əsəri ədəbi tənqid tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Dövrünə görə daima gündəmdə olan bu əsər haqqında müəllif özü deyirdi: "Körpüsalanlar"ın oxucularından olan bir müəllim mənə başdan-baş məzəmmətlə dolu bir məktub yazmışdı. O, bildirdirdi ki, Səriyyə bir azərbaycanlı kimi nöqsanlı surətdir. Ərli bir qadının yaşca özündən kiçik olan Qərəcəna olan münasibəti milliliyyə yaddır. Təxminən iyirmi ildən sonra həmin müəllim mənə yenidən məktub yazaraq keçmiş məzəmməti üçün üzr

istədi və bildirdi ki, mən Səriyyəni indi – yaşımın üstünə yaş gələndən sonra başa düşdüm. "

Bax, budur yazıçı uzaqgörənliyi... Talelərdə hadisələri, illəri, əsrləri qabaqlamaq... Səriyyə daima sərbəstliyə can atır, düşüncə tərzii ilə bəşqarlıından fərqlənir. Bu fərqliliyi görmək istəməyənlər isə onu başa düşmürdülər. XX əsrin əvvəllərində balaşlara qarşı çıxan sevvillər 50 – ci illərdə mənəvi və ictimai qəhrəmanlardır. Avropadan zərrə – zərrə süzülən mənəvi azadlıq həyatın və insanların dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bu dəyişmədə isə fikirlər üst-üstə düşmür. Əslində Səriyyə öz sağlığı və mənəvi dəyərləri ilə milliliyi daxilində yaşadan bir surətdir. O, Adillə səmimi ola bilmədiyi üçün ən doğru yolu ayırmağı üstün tutur, yaşca özündən kiçik olan Qərəcənanın yanında olmağı özünə əşkilik bilmir. Müəllif uzaqgörənliyi burda da özünü göstərir: sosioloqların müşahidələrinə görə, XXI əsrdə yaşca fərqli ailələr azlıq təşkil etmir və bunun da müxtəlif səbəbləri var.

"Körpüsalanlar" əsərinə müraciətimizdə məqsəd müasir nəsrimizdə milli xüsusiyyətlərin mühüm bədii-estetik əhəmiyyətinə, elmi-nəzəri mənaya malik olduğunu göstərməkdir. Ədəbi tənqidin əsas cəhəti kimi müasir Azərbaycan ədəbiyyatında milliliklə ümumbəşirlik vəhdətdə götürülür. Bir yazıçı-dramaturq kimi İ.Əfəndiyev üslub tərzii etibarlı ilə milliliyi təmsil edir, daima bədii axtarışları ilə həddudlara sığışmır. O, dünya ədəbiyyatının uğurlarından da faydalanıb milli zəminə söykənən dəyərlərdən sövqi-təbii məharətlə istifadə edirdi. Elə ona görə də İ.Əfəndiyevin

bütün yaradıcılığı təbiiyyəti və mənəvi dəyərləri ilə çox qiymətlidir.

Müasirlik kateqoriyasının aktuallığı onun daima dəyişkən xarakterdə olması, eyni zamanda daxilindəki fəlsəfi-estetik məzmunudur. Müasirlik – hər hansı əsərin qəhrəmanı ilə intellektual səviyyəli oxucu arasındakı canlı dialoq, hətta təfəkkür vəhdətidir. Müasirlik – hadisələrin düzgün qiymətləndirilməsi, həyata düzgün baxışıdır. Müasir Azərbaycan nəsrində C.Məmmədqu-luzadənin povest və hekayələri çox əhəmiyyətlidir. Təkcə ona görə yox ki, əsrləri oxucular tərəfindən rəğbətə qarşılıdır. Ona görə ki, bütün Azərbaycan nəsrində sonrakı dövrlərdə bu janrda yazan ədiblər üçün yol göstərən bir mayıqdır. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan nəsrinin ilk nümunəsi kimi M. Füzulinin "Şikayətnamə", M.F. Axundzadənin "Aldanmış kəvəkib" əsərlərinin adını iftixarla çəkmək olar. C.Məmmədqu-luzadənin mənəvi gücü onun bənzərsiz reallığında, bəzək – düzəksiz təsvirində, dünya həkayəçilərinin keçdiyi uzun yolu qısa müddətdə fəth etməsində idi. XX əsrin 40-50-ci illərindən isə bu yolun öz yolçuları sosializm ideologiyasının müşayətəli yola çıxdı. Onlar bəzən yersiz haqsızlıqlara məruz qaldılar. Öz məninə qoruyub saxlamaq isə onlardan həddən ziyadə ustalıq, bacarıq və müdrilik tələb edirdi. Elə ona görə də müasirlik, həm də müdrilikdir. XX əsrin 50-60-cı illərində 30-cu illərin repressiya dövrünün ağır-acısı və əzabları yaşayırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, ədəbiyyatşünaslıqda yeni bir janr-hekayə öz təsdiqini tapdı. 1950-ci illərin görkəmli yazıçıları – Süleyman Rəhimov, Salam Qədirzadə, İlyas Əfəndiyev bu sahədə ilk

imzalarını atdılar. Hekayə janrı getdikcə mövzu və əhatə dairəsini artırır, povest və romanlara doğru yol gəlirdi. Ona görə ki, ifadə imkanları məhdud olan hekayə janrı hadisələrin şərhində onlara ehtiyac duyurdu. Yazıçı Elçin müasir Azərbaycan novellasının əldə etdiyi nailiyyətin dörd əsas cəhətini izah edir:

- mövzu rəngarəngliyi;
- problematika vüsəti;
- xarakterlər qalereyasının zənginliyi;
- sənətkarlığın artması, estetik kamillik. (Elçin. Əsərləri, VIII cild, s.509).

İlkin yaranan hekayə və novellalarda bəsitlik olsa da, dövrün yaradıcılıq nümunəsi kimi qiymətlidir. İ.Əfəndiyev hekayə, povest və dramlarında inkişaf edən ədəbiyyatımızın mərkəzində bəşəri hiss və həyəcanlar, insan, torpaq, yaşayış haqqında dərin düşüncələr, bir sözlə, həyat fəlsəfəsi dayanırdı. Bir yazıçı kimi onun fərdi yaradıcılıq üslubu müasirliyiylə diqqəti cəlb edir. Müasir ümumbəşəri insan xarakteri əsərlərinin aparıcı xəttini təşkil edir. Xeyriyə şərin, yaxşılıqla pisliyin, ağıla qaranın arasında qalan dünya ədəbiyyatla üzbuüz dayanır.

Azərbaycan ədəbiyyatında müasir dramlar xüsusi bir səhifədir. Dram insanların həyatından bəhs edən, hamının gözü qarşısında baş verən, ən böyük hadisə, bitkin bir əsərdir. Burada yenə İ.Əfəndiyevin dramları üzərində dayanmağa ehtiyac var. Mövzucu bir-birindən fərqli, maraqlı süjet xətlı pyeslər oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanır. 60-cı illərdə lirik-psixoloji, səpkili əsərlərin gəlişi dramaturgiyaya yeni nəfəs, yeni ab-hava gətirdi. Yaradığı qəhrəmanlarla müxtəlif fikir mübadiləsini alt – üst edən xarakter məsələsi elmi mübahisələrə soq

qoydu. Ona görə də müasirlik dedikdə, yada düşən ilk sənətkar İ.Əfəndiyev olur. Və maraqlı cəhət odur ki, o, bütün zamanların müasir yazıçı – draaturqudur. İ.Əfəndiyevin bütün dramları dinamik mahiyyətə malikdir.

Müasir dövrdə bədii fikrin dəyərinə, tez – tez rastlaşdığımız mürəkkəb həyat hadisələrinin dərin psixoloji təhlilinə, ictimai – siyasi araşdırmaya tələbat artmaqdadır. Dram əsərlərində “sözaltı mənə”dan istifadə həmişə olub və bu gün də var. Realist dramaturgiyada şərtlilik öz məntiqini əldə edəndə aşılmaq istənilən fikrin dəqiq çatdırılmasına xidmət edən bədii – estetik vasitədir. Bu zaman rəmziləklə şərtlilik vəhdətdə izah edilir.

Ədəbiyyatşünaslıqda həyat həqiqəti ilə bədii həqiqət daima bir – birini izləyir və onlar arasında sıx bağlılıq var. Bədii həqiqət təsvirdə həyat həqiqətindən yararlanır və həyatın ən dərin qatlarına da nüfuz edə bilir. Bədii həqiqət həyat həqiqətinin ən doğru və dürüst olanını seçir və təsvir edir. Həyat həqiqəti yazıçı təxəyyülünün nəticəsində əsl sənət əsərinə çevrilir. Yazıçı hadisələri görmək istədiyi səviyyədə təsvir edir, oxucunu özünün canlı iştirakçısına çevirir. Bütün dövrlərdə ədəbiyyatın öz yolu, öz missiyası var ki, bu da sosial həqiqətin bədii təcəssümü kimi qiymətləndirilir. Yaradığı vaxtdan bugünədək Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi bu vəzifəni yerinə yetirməyə doğru yönəlib.

Söylənən bu fikirlərdə məqsəd ədəbiyyatşünaslıqda tarixilik və müasirliyin vəhdətinə münasibət bildirmək, onun İ.Əfəndiyevin yaradıcılığına olan bu və ya digər təsirini aydınlaşdırmaqdır. Ədəbiyyatşünaslıqda tarixilik dedikdə, xalqın keçdiyi həyat yolu,

qazandığı milli – mənəvi dəyərlər, həyat təcrübəsilə əldə etdiyi mədəni – estetik dünyagörüşün təsvir və tərənnümü nəzərdə tutulur. Müasirlik isə qazanılmış tarixi dəyərlərin meyarı və ölçüsüdür ki, bu da iki cəhətə görə müəyyənləşir:

-bədii təsvir və tərənnümü;

-ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi tənqid;

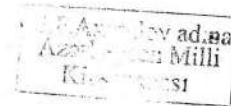
Tarixilik milli ədəbiyyatımızın tarixi konsepsiyası ilə müəyyənləşir və onun daxili qanunlarına söykənir. Bu isə öz növbəsində tarixdə “şəxsiyyət” anlayışına xidmət edir. Bu yolda mənfə və müsbətlər çözümlənir, hadisələrə aydınlıq gətirilir, perspektivli məqamların üzərində xüsusi dayanılır. Ədəbiyyatşünaslıqda müasirlik millilik ümumbəşəriyyətlə yanaşı, “məhəlləçilik” və “kosmopolizm” təhlükəsi, sovet dövrünün ideoloji dəyərləri, dövrün aktual məsələlərinin təsviri və həlli ilə bağlıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında sadalanan bütün bu məsələlərin şərhinin dünya ədəbiyyatı ilə müqayisədə araşdırmaq, fərdi metodoloji qənaətlərə aydınlıq gətirmək, ədəbiyyatşünaslığın perspektivliyini əsaslandırmaq mühüm məsələdir və bütövlükdə İ.Əfəndiyevin yaradıcılığının elmi araşdırılması bu istiqamətə yönəlmişdir.

РЕЗЮМЕ

В статье Гяниры Амирджановой под названием «Объединение исторического прошлого и современности в творчестве Ильяса Эфендиева» внесена ясность в решение проблем исторического прошлого и современности в Азербайджанской литературе, и идет сравнение с избранными произведениями мировой литературы. Автор излагает свои мысли на основе исследований известных ученых и приводит примеры из произведений Ильяса Эфендиева.

SUMMARY

In the article “The cohesion of historical and modern views in Ilyas Efendiyev, s” creativity Ganira Amirjanova clarifies historicism and modernity in Azerbaijani Literature, makes comparisons with the selected world literature works. The author explains her views according to well – known scientists, research works and gives examples from Ilyas Efendiyev, s works.

ƏLAĞA VAHİD POEZİYASININ İŞİĞİNDA NƏLƏR GÖRÜRÜK?

Orqat ABBASOV,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti

Açar sözlər: *Əlağa Vahid, qəzəl, mənə, məzmün, zənginlik, gözəllik*

Söz sahibləri, sözün sinəsinə baş qoyanlar həmişə qeyri-adıllıqları ilə seçiliblər, insanlığın böyük nemətinə – sözü o qədər cilalayblar, ondan zərgər dəqiqliyi ilə ələ məharətlə istifadə ediblər ki, oxuyanları, dinləyənləri heyretləndirib. Sözdən söz düzmək, ondan qəlbləri titrədən bədii əsərlər yaratmaq həmişə çətin olub. Səbəb aydındır: Söz məhdud, fikirlər sonsuzdur. Sonsuzluğa məhdudla ifadə etmək böyük ürək sahiblərinə nəşib olan qismətdir. Danışan insanın bəzən hansı çətinliklər qarşısında qaldığı, nə isə axtardığı üzünün ifadələrindən, bütün vücudundan aşkarcasına hiss olunur. Poeziyada daha çətinidir. Yazdın, “istifadəyə verdin”, sənin deyil, yazdıqların haqqında deyilənlərin, söylənilənlərin sənə aidiyyəti var. Bəlkə, ələ buna görə “yoxdan var etmək” ifadəsi poeziyaya çox yaraşır, onun boyuna biçilmiş kimi görünür.

Məhduddan ucalıq yaratmış Əlağa Vahidin həm peşəkar ədəbiyyatşünasları, həm də çoxsaylı oxucu auditoriyasını ovsunlamış yaradıcılığı insanları poeziyanın qüdrətinə bir daha inandırdı. Bu poeziya təsdiqlədi ki, “qatışqsız”, Azərbaycan dilində nəinki bayatı, qoşma, rəbai, eləcə də klassik şeir növü olan qəzəl də yaratmaq olar. Özü də necə? Elə beləcə, Ə.Vahidin qələmə aldığı qəzəllər kimi.

Necə oldu? sualı şəxsiyyət, yaradıcı insan və mühit amillərini göz qarşısında canlandırır. Əlağa Vahidlə (Əlağa Məmmədqulu oğlu İskəndərov) bağlı yazıların hamısında onun iki il mollaxanada oxuduğu və bura da “kənülsüz getdiyi” qeyd olunur (1, səh. 4). İstər-istəməz “mollaxana”, “mədrəsə” adlanan klassik təhsil müəssisələrinə ikili münasibət yada düşür. Bu münasibətlərdən birinin müəllifi özümüzük-başqalarını göylərə qaldırıb, özümüzü aşağı düşürtdü. İkinci münasibətin müəllifi almandır-Adam Olearidir (ikinci münasibətin tərəfdarlarının həm də təkcə A.Olearidən ibarət olmadığını da qeyd etmək faydalıdır). A.Oleari neçə əsr əvvəl Şamaxının təhsil müəssisələri ilə tanışlıqdan sonra belə qənaətə gəlmişdi ki, bu məktəblərdə Avropa akademiyaalarında görülən işlərə bərabər işlər həyata keçirilir. Böyük səyyah, alim sonralar qənaətlərini xatirələrində vermişdir (2).

Adam Olearinin xatirələrindən və Əlağa Vahid yaradıcılığından belə bir ibrətli nəticəyə gəlirik ki, klassik Azərbaycan məktəbləri nəinki bu məktəbləri tam başa vuranlara, hətta həmin təhsil müəssisələrində cəmi iki il oxuyanlara da gələcək həyatlarını düzgün qurmaq, istedadlarını reallaşdırmaq (əgər istedad varsa) üçün yetərincə iş aparmış. Bəli, bu məktəblərin normal məzənləri üç dili-Azərbaycan, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənir, daha

istedadlıları isə həmin dillərdə elmi əsərlər yazır, parlaq bədii nümunələr yaradırdılar. Bunlar damılmaz həqiqətlərdir.

Əlağa Vahid ədəbiyyat tarixində kənüllü şəkildə öz imkanlarını məhdudlaşdıran şairlərdən biri və birincisidir: Vahid özünəqədərki qəzəl şairlərindən fərqli olaraq yaradıcılığında ərəb, fars dillərindəki sözlərdən istifadə etməklə şeiri “gözəlləşdirmək” imkanlarından demək olar ki, imtina etdi. Təbiidir ki, bu, yüz illər ərzində üç dilin imkanlarından istifadə ilə yaranmış qəzələ yeni münasibət tələb edirdi. Həmin münasibət həm də Azərbaycan dilinin sonsuz imkanlarına inamla bağlı idi. Ə.Vahiddə belə bir inam vardı. Bu inamı ilə o nəinki qəzəl janrında yeni üfütqər açdı, həm də qəzəl yazmaq istəyənlər neçə-neçə yaradıcının gözləri qarşısında bu üfütqərin gözəlliyini canlandırdı. Əlbəttə, çoxlu çətinliklərin yarandığını başa düşmək olur. Bir var sözü, ifadəni, qafiyəni üç dilin meydanında axtarasan, bir də var bir dilin. Ə.Vahid məhz bir dildə, doğma Azərbaycan dilində klassik qəzəllərə bərabər, bəzən onlardan da üstününü yada bildi. Fikrimcə, şairi yaşarı edən əsas amillərdən biri də budur. “Kuhikən”, “şənə”, “zülf” və s. kimi oturuşmuş, qəlibləşmiş, simvollaşmış sözlər istisna olunmaqla adi oxucunu lügət axtarmağa məcbur edən ifadələrdən əl çəkməyin, onları dilimizdəki şirindən-şirənləri ilə əvəz etməyin ziyanı, əlbəttə, yoxdur.

Dünyanın ən analitik təfəkkürlü müfəkkirlərindən biri, bəlkə də birincisi olan M.F.Axundzadənin fikirlərini xatırlamamaq mümkün deyil: “Ərəblər bizim minillik səltənətimizi yıxdılar, şən və

şövkətimizi bərpad etdilər, vətənimizi ələ xarəbdən da xarəb etdilər ki, bu günə kimi abad etmək mümkün olmayıbdır... Bu qövmdən bizə ələ müsibətlər gəlmişdir ki, bəsinət sahibi olan adam onları danışıqca ağlar” (3, səh. 289). Bu ifadəni dilimizin ərəb sözləri ilə ağır-laşdırılması prosesinin baş verməsi kontekstindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Nasimi, Xətai ilə başlayan bu işi Vahid davam etdirdi. Hərdən özü də yüz illərin ənənəsindən qaça bilmədi. Amma bu istiqamətdə bir çıxır açmağı bacardı.

Əlağa Vahid poeziyada bəsinət sahibi olduğunu sübut edərək (hərçənd o belə bir vəzifəni yerinə yetirməyi qarşısına məqsəd qoymadığını səmimiyyətlə etiraf edərdi) və ərəb, fars tərkibsiz qəzəl yaratmağın mümkünsüzlüyü fikrini sarıtdı.

Sonra, mühit amillərinə diqqətli çəkməyi vacib bilirik. Böyük filosof, alim, Azərbaycanca tərbiyə ilə bağlı elmi sistemin müəllifi N.Tusi yazır ki, tərbiyədə birinci şərt tərbiyə olunanları onlara əks təsir göstərən amillərdən uzaq saxlamaqdır (4, səh. 252). Bəli, indi elmi pedaqogika N.Tusinin yüz illər əvvəl yazdıqlarını təsdiqləyir, bildirir ki, insanı onda formalaşdırmaq istədiyimiz keyfiyyətlərlə zəngin olan bir mühitə salmaq lazımdır. Ə.Vahidin doğulub boya-başaya çattığı Abşeron-Bakı mühitini, burada irfani inkişafə canatmanın məqsədini təmin etmək üçün mövcud olan zəngin ədəbi məclisləri yada salanda, poeziyaya qoyulan qədr-qiyəməti, klassik irsin öyrənilməsinə ayrılan diqqət nəzərdən keçirəndə natıcaə gəlirsen: Ə.Vahid bu zənginlikdən yetərincə bəhrələnmişdir. Yəni N.Tusin fikirləri yada düşür:

Uşaqları, gəncləri müdriklərin, şairlərin, alimlərin toplaşdıqları məclislərə dəvət edin, amma içki məclislərindən uzaq tutun (4).

Digər amil isə məhz şəxsiyyətin özü ilə, öz nəfsi ilə necə mübarizə aparması ilə bağlıdır. Ə.Vahid bu amildən məharətlə istifadə etmişdir. Az təhsil görmüş Vahid yaradıcılığında, qəzəllərində dövrünün xeyli sayda tanınmış ziyalıların, şairlərinin, xanəndələrinin adını çəkir (1, səh. 19,32,35, 73,98, 110 və s.). Ə.Vahid adını çəkdiyi bu şəxsiyyətlərin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşdur. Təbiidir ki, heç bir şair, yaradıcı adam oxuduğu, bəhrələndiyi müəlliflərin hamısının adını əsərlərinə gətirmir. Adları çəkilənlər onların az bir hissəsi olur. Belə yəmədə təəddüdsüz şəkildə nəticəyə gəlmək olur ki, Ə.Vahidin şəxsi mütaliəsi, axtarıları onun şöhrət zirvəsinə yüksəlməsinə, qəzəllərinin dillər əzbəri olmasına, haqqında gözəl xatirələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Əlaqə Vahid klassik poeziyamıza dərinlik bələd olub. Bəzən bu dərinlik mövzu oxşarlığına gətirib çıxarır. Bunu təbii qəbul etmək olar. Çünki yer övladı üçün ortaq marağa səbəb olan bolluca hadisələr, amillər var. Şairlər üçün bu cəhət özünü sevgidə göstərir. Necə qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq hər bir şairin (eləcə də başqa yaradıcı insanların) xəyali ya da gerçək bir sevgi guşəsi, həyatın sevincli, qəmli günlərində üz tutduğu, səcdə qıldığı məhəbbət astanası var. Orada hər şey gözəldir, cazibədar, hətta ağrı da ləzzət edir, şövq gətirir:

Eşq bir divanəlikmiş dərdə düşmüş könlümə,

Eşqdən əl çəkmədi, yüz dəfə dərman etmişəm.

Eşq cövründən qurtarmaq bir sağalmaz dərd imiş,

Mən bu dərdin çarəsin ölməklə asan etmişəm. (1, səh. 142).

Arada bir yüngülvari məzəmmət də var: *Adam da böylə cövr edər öz mübtəlasına?*

Sən zülmərsən, demə, cananəyəm sənə. (1, səh. 67).

Fikirlərin çarpazlaşması oxucunu dünyanın gərdsinin nədən bəhrələndiyini duymağa istiqamətləndirir. Vahid yenə öz fikrində qalır: *Eşqdən gələn hər dərd-sərə qurban:*

Könül, eşq əhlinə yetsə əgər yüz min bəla, xoşdur

Yetişsə aşınadan-aşınayə hər cəfa, xoşdur.

Cahanda dövlətü mülk ilə mala etməyəm rəğbət,

Qapında ruzi şəb, şahim, mənə qürbü gədə xoşdur. (1, səh. 295).

Artıq sələf-xələf bağlarının möhkəmliyinə bir daha inanırsan. Ə.Vahid "Böyük Füzulinin yadigarı mən özüməm", deyə fəxr edir. Təvazökarlıqdan uzaq olan bir söz, bir səs, bir hərf də yoxdur. Davamçı olmaqdan duyulan bir qürur var. Məhəmməd Füzuli yazırdı:

Xoş ol zaman ki, hərimi-vüsalə məhrəm idim,

Nə mübtədayi-bəla, müğəyyədi-ğəm idim.

Gəzərdim itlərin içrə fəzayi-kuyində,

Yerim behişt-i-bərin idi, mən də bir adam idim.

Həmişə səcdəgahim xaki-asitanın idi, Bu etibar ilə bir sərbüləndi-ələm idim. (5, səh. 120).

Min illərin sınağından çıxmış Şərq təfəkkürüdür. "Səndə özümü, özümde səni..." fəlsəfəsindən mayalanır, "İki canda bir ürək" kimi əbədi bir istəyin ifadəsidir. Səni xatırladan hər şey müqəddəsdir, əvəzsizdir- gedib çıxır Cəlaləddin Rumiyə:

Məcnun bir köpəyi öpüb-oxşayır, əzizləyirdi. Köpək də köpək olsaydı, dərd yarıydı. Bu köpək lap kifirdi, ağzının suyu axırdı, tükləri tökülmüşdü. Məcnunun bu halını, itə münasibətini görəndə bir nəfər onu qnamdı: Bu nə dəlilikdir?- soruşdu. İti nə üçün əzizləyirsən, deyə tənə etdi. Məcnun nə desə yaxşıdır? Dedi: "Sən başdan-başa surətdən, cisimdən ibarətsən. Gəl mənəim gözümlə bax! Bu köpək tarının bir tilsimidir. O mənəim dərdədaşım, qəmdaşım. Leylinin məhəlləsində yurd tutan köpəyin ayaq basdığı yer ulu astanalardan yaxşıdır". (6, səh. 87).

Bu, eşq cəfasından, zülməndən qaçmağa cəhddirmi? Şair özü necə qiymətləndirir, necə "əsaslandırır" gileyini?

Yar əgər mehrü vəfanı düşünən yar olsa,

Qəm deyildir, bütün ələm bizə əğyar olsa.

...Yar nə qəm, gözlərinin xəstəsinə yoxdur ələc,

Ləblərin çarə edər, hər kəsə bimar olsa. (1, səh. 25).

Vahid xələflərindən fərqli olaraq daha realist görünür. Başa düşülür ki, o, insanın əbədi arzusuna, istəyinə çatmaq ehtiyacını təkcə xəyallarında axtarmır, dərmanı özgəsindən yox, elə "dərdi verəndən" istəyir. Bəlkə də Vahid poeziyasını müasirləşdirən onun özünün müasirimiz olmasından daha çox

qəzəllərindəki bu xüsusiyyətdir. Həm də qeyd olunmalıdır ki, Vahiddə xəyali "vüsalla" reallıq arasındakı sərhəd bir o qədər də kəskin deyil, şair bəzən söylədiklərindən peşman kimi görünür:

Görsəm, ey gül, öləyəm bir də səni xar ilə,

Əvvəl öldür məni, get sonra gəz əğyar ilə.

...Dil gözün fikrinə çox düşdü, xəyal eyləmədi:

Rahət olmaz qoşulan məsti-xətakar ilə. (1, səh. 53-54).

Klassik ədəbiyyatda "Mən kiməm?" sualının əsasında maraqlı bir fəlsəfə dayanır. Poeziyada buna birbaşa cavab verilir: Adları dillərə düşmüş özüməndən əvvəlki eşq cəfəklərinin davamçısıyam! Görünür, bu cavabda bir qədər təvazökarlıqdan çıxmaq əhvalı var. Daha təvazökar cavab isə hamının üreyincədir: *Məcnun oda yandı şöleyi-ah ilə pak, Vamiq suya batdı, eşqdən oldu həlak. Fərhad həvəs ilə yelə verdi ömrün, Xak öldülər onlar, mənəm indi ol xak. (5, səh. 275).*

Əlaqə Vahid bu "xakın" haradan götürülməsinin önəmli olduğunu dəfələrlə qələmə alıb. Aydın görünür ki, sevincin torpağı yarın gəzdiiyi, ayaq qoyduğu yerdən götürülsə, daha yaxşı olar və ona görə də aşiq həmin torpaqda məqam tutmağı özünə səadət bilir:

Bilməm, nə çarə eyləyim, ol bivəfa məni

Etsin qəbul xaki-dərində gədə məni. (1, səh. 96)

Məhəmməd Füzuli isə belə yazırdı: Rövzeyi-kuyində bulmuşdur Füzuli bir məqam,

Kim, ona cənnət quşu yetməz min il uçmağılən. (5, səh. 144).

Məcnunların torpağından cücməyə itiraf etmək gözəldir, eşq əhlini daha aşiqanə göstərir və özündən sonrakılar üçün bir təvazökarlıq məktəbi yaradır.

Divanəliyi səadət bilən bəsitər sahibi Vahid bu divanəliyin yerini, ünvanını göstərməyi də yaddan çıxarmır:

Bizə divanəlik nə zülfədən, nə şanalardanadır,

Bu rəsmiyyət bizə bizdən qədim divanələrdədir. (1. səh. 279).

Maraqlıdır, sevdini inandırma bilməyən biçərə aşiqin son ümidi "Mən sənin divanənəm, səni dəli kimi sevirəm" cümləsində ifadə olunur. Bəli, məhz həmin divanəlikdən söhbət gedir. Elə məqam yetişir ki, əxlaqdan kənar olmayan hər şey məqbul sayılır:

Aşiq görək düşüb qədəmi-yarə yalvara, Aşiqlər içrə bəlkə bir sərəfraz ola. (1. səh. 18).

Rəssamın illərlə çalşib yarada bildiyi (bəlkə də bilmədiyi) təsviri Vahid beş-altı bəndlik qəzəldə elə məharətlə canlandırır ki, guya, real, canlı bir gözəl gözələrin qarşısındadır və səni naz-qəmzə ilə süzür. Belə bir təsəvvür yaranır ki, Vahid böyük Füzulinin "Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni, Surəti -halım görün, surət xəyal eylər məni" (5, səh.176) bəndində canlandığı gözəli reallaşdırmağı qarşısına məqsəd qoyub:

...Sinasında nəzərim dəydi iki qönçə gülə,

Tər şəmama yetişib,baş-başa çatmış sandım.

Məni gördükdə qızarmışdı üzüm lələ kimi, Dişləyib gül üzünü özgə qızartmış sandım.

Elə bir naz ilə oynadı kəç əbrulərini, İki hindubeçə şəmşirə əl atmış sandım... (1. səh. 162).

"Qan qovuşuqdur", "Qanı qana tutmalar" ifadələri yüzillərdir yol gələn inanclardandır. Poeziyada bu deyimlərlə müraciətlər çox olub. Münasibətlərdə, yanaşmalarda rəngarənglik özünü göstərib. M.Füzuli yazır:

Dişlədimə ləbini, ey qanım təkən, qəhr eyləmə,

Tut ki, qan etdim, ədalət eylə, qanı qana tut. (5, səh. 44).

S.Ə. Şirvanidə də bu ton var:

O qara xalı mənə versələr, qanım içərəm, Nə üçün mənzil edib arizi-cananımda? (7, səh. 44).

Bu beytlərdə parnoqrafiya axtarmağa ehtiyac yoxdur. Əvəz kimi istənilən qan qovuşuğu simvolizə edir, əbədi ruhi birlikdən, mənəvi vəhdətdən soraq verir.

Yaratdıqlarının qədr-qiyətini, yazdıqlarının onu yaşadacağını Ə.Vahid yaxşı bilirdi. Bilirdi ki, insan gözəllik aşiqidir, gözəl olan nə varsa qiymətləndirir, həm də onu yaradandı əbədləşdirir. S.Ə.Şirvani də buna əmindir, yazdıqlarının onu ölümsüz edəcəyinə daxili inamı vardır:

Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməgimi,

Seyida, ölmərəm, aləmdə səsim var mənim. (7, səh. 31).

Vahiddə bu əbədiyaşarlığın "sirri" bir qədr də konkretləşdirilir. Təkcə söz yox, bu sözün Vətənə, insanlığa xidmət etməsinin vacibliyi ön plana çəkilir. Əslində sözün əbədi vəzifəsi də budur:

Xalqına fürsət var ikən xidmət et, Vahid, müdam,

Ta ki sən də sədaqətlə cahanda ad qıl (1, səh. 330).

Xanəndələr Əlağa Vahidin qəzəllərinə müntəzəm müraciət edirlər, xeyli

şeyrlərinə məhnlər bəstəlinib, sevilə-sevilə oxunur. Muğam ritminə düşməsi, dilin şirinliyi, məna gözəlliyi Vahidin qəzəllərinin klassik musiqimizin tərkib hissəsinə çevrilməsinə, onlarla vəhdət-ləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Qeyri-adi görünən bir məqam diqqəti cəlb edir. Şairin bəzi qəzəlləri sanki hansısa konkret muğamda oxunmaq üçün yazılıb. Əlbəttə, qəzəllərdəki bu halət xanəndənin işini asanlaşdırır, ifa prosesində onu hansısa bölgü üzərində düşünmək gərginliyindən azad edir. Dinləyicinin də özünəməxsus payının olduğu şəksizdir. Dinləyici sözlə musiqinin vəhdətində zövq zirvəsinin ucalgında hiss edir özünü.

"Eşqin tamam nəşəsi divanəlikdədir, Meyxanənin mələhəti məstənəlikdədir" beyti ilə başlayan qəzəl sanki "Rast"ın qəlibinə biçilib. Qəzəli kitabdan, təna bir guşəyə çəkilib oxuyursan, amma səs duyumunun dərin bir bucağında səslənən "Rast"ın mələhətini də hiss edirsən. Qeyd etməyi faydalı sayırıq ki, Vahidin ayırı-ayrı muğamlarımızın boyuna tən-dürüst gələn başqa qəzəlləri də vardır. Bu, şairin muğamlarımızı dərinləndirən, onun sirlərinə yaxşı bələd olmasının sübutudur.

Qarşınızdakı yazıda Ə.Vahidin qəzəllərinə daha çox yer ayırdıq. Bu, təbiidir. Lakin şairin digər janrlarda qələmə aldığı şeyləri də az deyil. Onların içərisində satirik şeyrlər xüsusi yer tutur.

Sonda qeyd edək ki, Azərbaycan məktəblərində Vahid yaradıcılığının öyrədilməsinin əsas imkanı tədris planlarında, proqramlarında onun şeyrlərinə ayrılan vaxtdan asılıdır. Bu öz yerində. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, belə zəngin irslə tanışlığı təkcə tədris

proqramlarındakı imkanlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Ə.Vahid yaradıcılığı ilə bağlı həm humanitar, həm də digər istiqamətli tədris müəssisələrində iş aparmaq zəruridir. Bunun ən faydalı imkanları darsdənkənar (auditoriyadankənar) tədbirlərdir. İnanırıq ki, mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə böyük şairin yaradıcılığının daha geniş miqyasda öyrənilməsinə, gənclərin mənəvi-estetik tərbiyəsinə təsir göstərmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Vahid Əlağa. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Lider" nəşriyyatı, 2005.
2. Məmmədov Yaqub. Cəhəlat yuvası, yoxsa elm ocağı? "Kommunist" qəzeti, 6 iyun 1991.
3. Axundov.M.F. Bədii və fəlsəfi əsərləri. Bakı, 1982.
4. Tusi N. Əxlaqi –Nasiri. Bakı, "Lider" nəşriyyatı, 2005.
5. Füzuli. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 1992.
6. Qasımzadə Fuad. "Qəm karvanı yaxud zülmətdə nur". Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
7. Şirvani.S.Ə. Seçilmiş əsərləri (I cild), Bakı, "Avrasiya-Pres", 2005.

XÜLASƏ

Əlağa Vahid poeziyasının i.ğında nələr görürük

Əlağa Vahid qəzəl janrının ən böyük nümayəndələrindəndir. Yaradıcılığında gözəllik, sədaqət mühüm yer tutur. Vahidin formalaşmasına klassik Azərbaycan məktəbinin, Abşeron-Bakı mühitindəki ədəbi məclislərin və fikri istedadının böyük təsiri olmuşdur. Klassik şeyrə dərinləndirən bələdliyi onun

yaradıcılığının sevilən olmasını təmin etmişdir. Ə.Vahidin yaradıcılığı təkcə qəzəllə məhdudlaşmur. Satirik əsərləri, vətənpərvərliklə bağlı şeirləri də sevilə-sevilə oxunur.

SUMMARY

What do we see in the light of Aliqha Vahid's poetry?

Alaqha Vahid was the greatest representative of the ghazel genre. Beauty and loyalty take important place in his literary activities. Classic Azerbaijan school, literary schools in Absheron-Baku environment and inborn talent influenced on Vahid's development. His profound familiarity with classic poem forced us to love his creative work. A.Vahid's activities don't get limited with ghazels. Satirical works and patriotic poems are also read with love.

РЕЗЮМЕ

Что мы видим под светом поэзии Алага Вахида?

А. Вахид самый великий представитель жанра газеля. В творчестве А. Вахида важное место занимает любовь и красота. В формировании Вахида оказано большое влияние классическая Азербайджанская школа и поэтические общества, которые существовали в Абшероне и в Баку. Глубокое знание А. Вахида классических стихов помогло любить его творчеству. Творчество А. Вахида не ограничивается только газелями. С любовью читают сатирические произведения и стихи, связанные с патриотизмом.

Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

Metodika: nəzəriyyə və təcrübə

YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARI VƏ ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİ

Soltan HÜSEYNOĞLU,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: kurikulum, pilot məktəbləri, təlim texnologiyaları, taksonomiya, insert, fasilələrlə oxu, proqnozlaşdırılmış oxu, ikihissəli gündəlik.

Ключевые слова: kurikulum, пилотные школы, технологии обучения, таксономия, insert, чтение с перерывами, прогнозирующее чтение, дневник, состоящий из двух частей.

Key words: curriculum, pilot schools, teaching technologies, taxonomy, insert, reading intervals, predicted reading, two-parted daily.

Ölkəmizdə kurikulum islahatının həyata keçirilməsi orta ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslərin yazılmasına yeni yanaşmanın zəruriliyini ortaya qoydu. Bu işə hələ 2000-ci illərin əvvəlində pilot məktəbləri üçün dərslərin hazırlanması ilə başlanılmışdı. Həmin dövrdə elan olunmuş tendərin şərtlərinə görə təqdim olunan dərsləklər yeni məzmununda və strukturunda olmalı idi. Təhsil nazirliyinin müəyyənləşdirdiyi işçi qrupu tərəfindən V-VI siniflər üçün tərtib olunmuş "Pilot məktəblərinin V-VI sinifləri üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramı" əsasında yazılan və tendərdə qalib gələn komplektə dərslək, müəllim üçün metodik vəsait və iş dəftəri (2, 3, 7, 8, 12) daxil idi. Bədii əsərin öyrənilməsinin bütün mərhələlərində şagirdlərin müstəqil işinin təşkilinə geniş imkan yaradan tapşırıq və tövsiyələrin sistemli şəkildə verilməsinə hər iki dərsləkdə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Proqramın tələbinə əsasən sənətkarların həyatı və yaradıcılığı barədə

hər iki dərsləkdə verilən yığcam məlumat şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğundur. Bədii əsərlərlə bağlı dərsləklərə daxil edilmiş "Mövzunun öyrənilməsinə hazırlıq" mətnləri əvvəlki biliklərin yada salınması, yeni mənimləniləcək bilik və bacarıqlarda daha mühüm olanlara diqqətin öncədən cəlb edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Bədii əsərin məzmunu ilə bağlı sualların bu iki dərsləkdə ayrıca əks etdirilməsi (əvvəlki illərin dərsləklərindən yalnız 8-ci sinfin dərslərində bundan istifadə edilmişdir; bax: 4) həm müəllimlərin, həm də şagirdlərin fəaliyyətinə səmərəli istiqamət vermişdir.

Dərsləklərdəki "Tapşırıqlar", "Müstəqil iş" başlıqları altında şagirdlərin müstəqil yerinə yetirmələri üçün təklif olunanların əksəriyyəti həyatı bacarıqların formalaşdırılması məqsədini güdürdü və ədəbiyyat dərsləkləri üçün yeni idi.

Bu dərsləklərin bir üstünlüyü də şagirdlərdə bədii əsərləri müstəqil təhlil bacarığının inkişafına xüsusi diqqətin

ytirilməsidir. VIII siniflər üçün 1990 - cı illərdə çap olunmuş ədəbiyyat dərslərində (4) əsas qoyulmuş bu iş pilot məktəblərinin dərslərində daha da dərinləşdirildi. Belə ki, dərslərə "Oxuyun. Fikirəliniz. Cavab verin" başlıqlı mətnlər daxil edilməklə təhlil dərslərində müəllimin və şagirdlərin fəaliyyətinə səmərəli istiqamət verildi. Bu mətnlər əsərin məzmununu mənimsəmiş olan şagirdlərə mövzunu, yazıçının qaldırdığı problemi, obrazları, bədii sənətkarlıq məsələlərini, təhlillə bağlı digər məsələləri müstəqil araşdırmaq və aydınlaşdırmaq imkanı yaratdı. Həmin mətnlərdəki tələblər mövzudan-mövzuya dərinləşdirilmiş və zənginləşdirilmişdir. Bu, şagirdlərdə təhlil bacarığının tədricən inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətli yətdir. Məsələn, V sinfin ilk mövzularından olan "Yetim İbrahim nağılı" ilə bağlı həmin mətn aşağıdakı məzmunudur: "Nağılda tanış olduğunuz insan surətlərini yada salın: İbrahim, onun atası, anası, tacir, padşah, Xurşud.

Onların hər biri haqqında fikirləşin, xasiyyətlərini necə olduğunu aydınlaşdırın. Bu zaman onların xasiyyətləri arasındakı oxşar və fərqli cəhətlərə diqqət yetirin. Məsələn, İbrahim xasiyyətindəki hansı cəhətlərlə atasına bənzəyir? Tacirə padşahı birləşdirən cəhətlər hansılardır?

Yalnız bundan sonra surətlərin hər birinə münasibətini bildirin.

Bütün bunlar aşağıdakı suala cavab hazırlamaqda siza kömək edəcək: Öyrəndiyiniz nağılda hansı sifətlər təriflənilir, hansı sifətlər pislənilir?" (2, səh. 15).

Həmin sinfin sonuncu mövzularından olan "Odlu qılınc" əsəri üçün "Oxuyun, Fikirəliniz, Cavab verin" mətni isə

aşağıdakı məzmunudur: "Hekayədəki hansı epizod sizi daha çox həyəcanlandırdı? Səbəbini izah edin.

Cavanşirin Urmuzla, ata-anası ilə söhbətlərini yadınıza salın. Onun xasiyyətindəki başlıca cəhətləri müəyyənə bilərsinizmi?

Bəs qoca hökmdar – Varaz haqqında fikriniz necədir?

Ata ilə oğulun xasiyyətində oxşar cəhətlər varmı?

Cavahir xatunun oğluna münasibətini aydınlaşdırın. Cavanşirə dediyi sözlərə əsasən onun xasiyyətindəki əsas cəhətləri müəyyənə bilərsiniz. (2, səh. 129).

Göründüyü kimi, tədris ilinin sonuna doğru şagirdlərdə obrazı nitqinə – danışığına əsasən səciyyələndirmək bacarığı formalaşmış olur.

Bədii əsərlərin ifadəli oxusu ilə əlaqədar bacarıqların formalaşdırılması məqsədi ilə ilk dəfə olaraq dərslərə "İfadəli oxuya hazırlaşın" başlıqlı mətnlər daxil edilmişdir. Bu mətn-tövsiyələrdə ədəbi növ və janrların xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ifadəli oxunun həyata keçirilməsi yolları şagirdlərin anlayacağı tərzdə şərh edilmiş, konkret nümunələr verilmişdir.

İfadəli oxu ilə bağlı V sinfin dərslərindəki ilk tövsiyə (2, səh.63) məzmunca maraqlı olub həm müəllimin, həm də şagirdin sonrakı işinin səmərəliliyində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bu dərslərlə bağlı hazırlanmış müəllim üçün vəsait (12) yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi baxımından ilk addımlar idi. Ölkəyə yenidən ayaq açmış Tənqidçi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı texnologiyasını mükəmməl mənimsəyən müəlliflər bütün mövzuların tədrisində onun tətbiqinə üstünlük

vermişlər.

İş dəftərindəki (3, 8) sual və tapşırıqlar dərstdə mənimsədilməsi nəzərdə tutulmuş bilik və bacarıqların dərinləşməsi və formalaşmasına əhəmiyyətli rol oynayır.

Dünya bankının ayırdığı kredit hesabına V və VI siniflər üçün çap olunan bu kompleks - dərslik, müəllim üçün metodik vəsait və iş dəftəri sonrakı illərdə həyata keçiriləcək kurikulum islahatına hazırlıq məqsədini güdürdü. Pilot məktəblərində tədris vəziyyəti, təəssüf ki, diqqətdən kənar qaldı. Yalnız müəlliflərin bir qismi həmin məktəblərdən bəziləri ilə əlaqə saxlayaraq yeni dərslərlə işləyən müəllimlərə metodik kömək göstərmiş, kompleksin uğurlu, nöqsanlı cəhətlərini tədris ili boyu aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Müşahidə və araşdırmalar, pedaqoji mətbuatdakı fikirlər dərslik kompleksinin tədris üçün yararlı olduğunu deməyə əsas vermişdir. Təsədüf deyildir ki, 2000-ci illərin ortalarında ümumtəhsil məktəblərinin V-IX sinifləri üçün hazırlanan ədəbiyyat dərslərlərinin məzmun və strukturu xeyli dərəcədə pilot məktəbləri üçün yazılmış dərslərlərdən əxz olundu (1, 5, 9, 10).

Bu dərslərlər qısa zaman kəsiyində istifadəçilərin və pedaqoji cəmiyyətin rəğbətini qazandı. Məzmun, struktur və metodik yanaşma baxımından əvvəlki onilliklərin dərslərlərindən ciddi şəkildə fərqlənən bu kitablar pedaqoji ədəbiyyatda "yeni nəsil dərslərlər" adlandırıldı.

Bu dərslərlər sonralar ədəbiyyat fənni kurikulumunda irəli sürülən bir çox tələblərə (tədris vahidlərinin mövcud olması, tədris vahidlərində və materiallarda sadədən mürəkkəbə doğru ardıcı-

llığın gözlənilməsi, fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın reallaşdırılması, tapşırıq və çalışmalarda yaradıcılıq, vengarənglik və yaş səviyyəsinə uyğunluğun gözlənilməsi, müstəqil təlimə imkan yaradılması və s.) cavab verməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bütün bunlar pilot məktəbləri üçün yazılmış dərslərlərdən qaynaqlanırdı, yenilən mənbəyi həmin dərslərlər idi. Ədəbiyyat fənni kurikulumu əsasında dərslərlərin yaradılmasında maraqlı tərəflərin (Təhsil Nazirliyinin, tender komissiyasının və s.) bu məsələni unut-00000masa, başqa sözlə, təcrübədə özünü doğrultmuş pilot məktəbləri dərslərlərinə istinad edilməsinin vacib olduğunu bir tələb kimi irəli sürməməsi ciddi nöqsanlara yol açdı. Proqram və dərslərlə bağlı kurikulumda qədərli hazırlıq işlərini bilməyən, dərslik problemi ilə diletant səviyyəsində tanış olan müəlliflərin tərcümə materialları əsasında hazırladıkları dərslərlər (13, 14) məktəbə yol tapdı. TQDK Respublika prezidentininin 19 aprel 2012-ci il tarixli fərmanına əsasən ümumrespublika səviyyəsində aparıldığı monitorinqin nəticəsini - həmin dərslərlərin tədris üçün yaramadığını elan etdi (bax: <http://www.derslik.edu.az/monitoring/elvel5/>; www.derslik.edu.az/monitoring/elvel6/).

Orta ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün kurikulum əsasında hazırlanan dərslərlər 2012-2013-cü tədris ilində istifadəyə verildi. Lakin dərslərlərin yazılması ərəfəsində müəlliflərə və ekspertlərə zəruri normativ sənədlərin, metodik tövsiyələrin verilməməsi ciddi mübahisələrin, onların sualın meydana çıxmasına səbəb oldu. Ekspertlərin şərişsizliyi, xüsusən subyektiv mövqə

nümayiş etdirmələri isə kurikulum sənədinin hazırlanmasında böyük əməyi olan təcrübəli dərslük müəlliflərinin narazılığına səbəb oldu. Alternativ ədəbiyyat dərslələri (5, 13) tenderin qalibi elan edildi. Bu alternativ dərsləklərin məzmunu, strukturu, milli və fənn kurikulumuna münasibətlərinə görə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. "Bakınəşr"də çap olunan dərslük (5) pilot məktəbləri üçün yazılmış dərsləklərdəki uğurlu cəhətlər və fənn kurikulumunun məzmunu, strukturu əsas götürülməklə hazırlanmışdır. TQDK-nın apardığı genişmiqyaslı monitorinqin nəticələrinə əks etdirən rəydə (bax: <http://www.derslik.edu.az/monitoring/elvel/>) dərslük uğurlu hesab edilmiş, tədrisdə ondan istifadə məqsədəuyğun sayılmışdır.

Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi baxımından dərsləyin və müəllim üçün vəsaitin təhlili aşağıdakıları deməyə əsas verir.

Dərsləkdə əksini tapmış sual və tapşırıqlar məzmun standartlarının reallaşdırılması məqsədini güdür. Başqa sözlə, dərsləkdə əks olunmuş tapşırıqlar fənn kurikulumunda göstərilmiş üç məzmun xəttinin (ədəbiyyat və həyat həqiqətləri, şifahi nitq, yazılı nitq) özünəməxsusluğu nəzərə alınmaqla hazırlanmış, qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilmiş və mükəmməl sistem şəklində salınmışdır. Dərsləkdəki tapşırıqlarda bir sıra tələblərin (bədii əsərin mənimlənməsi, ardıcılıq, fərqli taksonomiyalara uyğunluq, rəngarənglik və yaş səviyyəsinin nəzərə alınması və s.) gözənilidiyini müşahidə etmək çətin deyildir. Bütün bunlar dərsləkdəki hər bir mövzunun tədrisində yeni təlim texnologiyalarından istifadəyə geniş

imkan yaradır. Bunu müəllim üçün vəsaitdə verilmiş dərs nümunələri də təsdiq edir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə diqqət ilk cəlb edən "Giriş"dəki "Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi" bölməsidir. Oxucuların diqqəti burada belə bir cəhətə yönəldilir ki, "yeni təlim texnologiyalarından məqsədyönlü istifadə, fəal/interaktiv metodların düzgün seçilməsi və tətbiqi kurikulum üzrə dərslərdə mühüm tələb kimi qarşıya qoyulur" (5, səh. 11).

Həmin bölmədə yeni texnologiya kimi dəyərləndirilən fəal/interaktiv təlimin mahiyyəti, mexanizmləri, iş formaları, metodları barədə yetərinə məlumat verilmişdir. Kurikulum sənədindən fərqli olaraq, vəsaitdə ədəbiyyat fənni üçün səciyyəvi olan təlim metodları (fasilələrlə oxu, proqnozlaşdırılmış oxu, ikihissəli gündəlik) barədə ətraflı danışılmışdır.

Ədəbiyyat dərslərində istifadə ediləməsi mümkün və faydalı olan müzakirə, əqli hücum, söz assosiasiyaları, insert, Venn diaqramı, təqdimat və s. metodların mahiyyəti şərh edilmiş, tətbiqi yolları açıqlanmışdır.

Vəsaitdə "Gündəlik planlaşdırmaya aid nümunələr" başlığı altında dörd mövzunun tədrisi metodikası əhatə olunmuşdur. Dərslərin hamısı fəal/interaktiv metodların tətbiqi ilə təşkil edilmişdir. Bununla yanaşı, bədii əsərin öyrənilməsinin müxtəlif mərhələlərində ənənəvi yanaşmaya məxsus metod, priyom və iş üsullarından (müəllimin izahı, ifadəli oxu, kitab üzərində iş və s.) istifadə olunmuşdur. Bu, təbiidir. Zamanın sınağından çıxan və təlim üçün

faydalı olan nə varsa, unudulmamalı, inkişaf etdirilməli, yaşadılmalıdır.

Planlaşdırma nümunələri kimi verilən dərslərdə fəal/interaktiv təlimə məxsus iş formalarının (fərdi iş, cütlük şəklində iş və s.) həm ayrılıqda, həm qarşılıqlı əlaqədə tətbiq edilməsi imkanlarının nümayiş etdirilməsi böyük praktik əhəmiyyət daşıyır.

Bədii əsərlərin oxusu, məzmununun mənimlənməsi, təhlili mərhələlərində tətbiq olunan fəal/interaktiv metodlar düzgün seçilməsi, rəngarəngliyi, qarşılıqlı əlaqədə tətbiq edilməsi baxımından diqqət cəlb edir.

Müəllim üçün vəsaitin "Mövzular üzrə təlim materialları ilə iş texnologiyasının şərh" bölməsində əksini tapmış dərs nümunələri də orijinallıqla seçilir. Bədii əsərlərin oxusu ilə əlaqədar təklif olunan metod, priyom, iş formaları rəngarəng olub bir-birini təkrar etmir. Yeni texnologiyalara məxsus oxu növlərinin - fasilələrlə oxu, proqnozlaşdırılmış oxu və s. mahiyyətinin şagirdlərə başa salınması, tətbiqindəki özünəməxsusluğun öyrədilməsi mövzuların tədrisində ardıcıl izlənilir.

Bədii əsərin məzmununun öyrədilməsində yeni texnologiyalara məxsus vasitələrdən istifadəyə daha geniş imkan yarandığını müəllim üçün vəsaitdə aydın görmək mümkündür. Oxu məzmununun öyrənilməsində mühüm vasitə olsa da, bununla kifayətlənmək mümkün deyildir. Mətnaltı mənanın başa düşülməsi, əhvalat və hadisələrin əlaqələrinin aydınlaşdırılması, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin, janr xüsusiyyətlərinin müəyyənəndirilməsi və s. mətn üzərində əlavə işlərin aparılması zəruri edir.

Bütün bunlar isə fəal/interaktiv təlimə məxsus metod, priyom və iş formalarının geniş tətbiqinə imkan yaradır.

Müəllim üçün vəsaitdə bədii əsərin təhlili ilə əlaqədar təklif olunan dərs nümunələrində də yeni texnologiyaların tətbiqi zəminində işlənilmişdir. Mövzunun fərqli variantlarda tədrisi imkanlarının xatırladılması, araşdırma, tədqiqat aparılması üçün konkret metod və iş formalarının təklif edilməsi müəllimin fəaliyyətinə səmərəli istiqamət verir.

Vəsaitdə inşa və esseyə həsr olunmuş dərslərin aparılması metodikası, layihələr üzrə işin təşkili də yeni təlimi yanaşmaların tələbləri əsasında işıqlandırılmışdır.

Beşinci sinif üçün alternativ dərsləyin (13), tədris üçün yaramadığını, yuxarıda qeyd etdiyi kimi, TQDK-nın monitorinqi öz rəyində əsaslandırılmışdır.

Bu dərslük hazırlanarkən ədəbiyyat fənn kurikulumunun tələbləri bir kənara atılmış, tərcümə materialları əsas götürülmüş və o, şagirdlər üçün əlçatmaz, yerinə yetirilməsi mümkün olmayan faydasız təlimatlarla yüklənmişdir. Dərsləkdə fənnin mahiyyəti təhrif edilmiş, ciddi elmi və metodik səhvlərə yol verilmişdir. Məktəb ədəbiyyat kursunun mərkəzinə təsvir və təhkiyə anlayışlarını götürən müəlliflər onların bədii əsərdə qovuşuq təzahür etdiyinə göz yummuş, yanlış mövqələrinin məktəbə yol tapmasına nail olmuşlar. Ədəbiyyat fənni kurikulumunun və ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri nəzərə alınmadığından bədii əsərin öyrədilməsi sistemi diqqətdən kənar qalmışdır. Bədii əsərin oxusu, məzmununun mənimlənməsi, təhlili həyata keçirilmədən ideyanın müəyyənəndirilməsi, daha dəqiq deyilsə, ideyanın

"tapılmasının öyrədilməsi" təccüb doğurur. Bu qəbildən onlarla elmi-metodik səhv, yanlış metodologiya həmin müəlliflərin VI sinif üçün çap etdirdikləri dərslikdə də (16) müşahidə olunur.

Hər iki dərsliyin məzmunu və strukturunu yeni texnologiyaların tətbiqi üçün əlverişli deyildir (bax: 15, səh. 24; 16, səh. 33).

Yeddinci sinif üçün kurikulum əsasında hazırlanmış dərslik və metodik vəsait (6, 11) məzmun və struktur baxımından proqramın (fənn kurikulumunun) tələblərinə cavab verir. Bədi əsərin məzmunu, təhlili, müstəqil iş və s. bağlı dərsliyə daxil edilmiş tapşırıqlar yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə geniş imkan yaradır. Əsərin öyrədilməsinin bütün mərhələlərində təklif edilən tapşırıqlar fəal/interaktiv təlimin metod və iş formalarının tətbiqi üçün əlverişlidir. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün verilən tövsiyələr hansı metod və iş formasından istifadə etməyin faydalı olduğunu da istiqamət verir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə (11, səh. 33-40) yeni texnologiyalardan istifadənin əhəmiyyəti barədə danışılmaqla kifayətlənməmiş, konkret tövsiyələr də verilmişdir. Metodik vəsaitdə "Mövzu üzrə təlim materialları ilə iş texnologiyasının şərh" və "Gündəlik planlaşdırmaya aid nümunələr" başlığı altında verilmiş dərs nümunələri məhz fəal/interaktiv metodların tətbiqi yollarını nümayiş etdirir.

Yeni texnologiyaların məktəbə geniş yol tapmasında dərslik komplektinin əvəzsiz rolu vardır. Bu, həmin istiqamətdə daim axtarıqların aparılmasını, tədqiqatların gücləndirilməsini

mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov N., Araslı N., Hüseynoğlu S. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, Xəzər, 2005.*

2. Hüseynoğlu S., Quliyev Ə., Həsəni B. *Ədəbiyyat. Pilot məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 2003.*

3. Hüseynoğlu S., Quliyev Ə., Həsəni B. *Ədəbiyyat. İş dəftəri. Pilot məktəblərinin 5-ci sinfi üçün. Bakı, Çarşıoğlu, 2003.*

4. Hüseynoğlu S., Abbaslı B. *Ədəbiyyat. 8-ci sinif üçün dərslik. Bakı, Öyrətmən, 1995.*

5. Hüseynoğlu S., Quliyev Ə., Həsəni B. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 2005.*

6. Hüseynoğlu S., Həsəni B., Mustafayeva A., Məmmədova S. *Ədəbiyyat. 7-ci sinif üçün dərslik. Bakı, Bakınəşr, 2014.*

7. Həsəni B., Quliyev Ə., Hüseynoğlu S. *Ədəbiyyat. Pilot məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 2003.*

8. Həsəni B., Quliyev Ə., Hüseynoğlu S. *Ədəbiyyat. İş dəftəri. Pilot məktəblərinin 6-cı sinfi üçün. Bakı, Çarşıoğlu, 2003.*

9. Həsəni B., Nəcəfov N. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün dərslik. Bakı, Əlfərül, 2005.*

10. Həsəni B., Quliyev Ə., Hüseynoğlu S. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 2005.*

11. Həsəni B., Hüseynoğlu S., Məmmədova S., Mustafayeva A. *Ədəbiyyat. Müəllim üçün metodik vəsait. 7-ci sinif üçün. Bakı, Bakınəşr, 2014.*

12. Quliyev Ə., Hüseynoğlu S., Həsəni B. *Ədəbiyyat dərsliəri. Müəllim üçün metodik vəsait. Pilot məktəblərinin V-VI sinifləri üçün. Bakı, Çarşıoğlu, 2003.*

13. Süleymanova A., Bağırova T., Muradova İ. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, Təhsil, 2012.*

14. Süleymanova A., Bağırova T. *Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik. Bakı, Təhsil, 2013.*

15. <http://www.derslik.edu.az/monitoring/elvel/>

16. www.derslik.edu.az/monitoring/elvel/6/

XÜLASƏ

Yeni təlim texnologiyaları və ədəbiyyat dərslikləri

Kurikulum əsasında yazılmış ədəbiyyat dərslikləri yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi baxımından təhlil edilmiş, onların uğurlu və nöqsanlı cəhətləri üzərində dayanılmışdır.

SUMMARY

New teaching technologies and literature textbooks

The written literature textbooks which based on curriculum have been analyzed in terms of new teaching technologies focused on their successful and faulty aspects.

РЕЗЮМЕ

Новые технологии обучения учебники литературы

С точки зрения внедрения новых технологий обучения проанализированы учебники литературы, написанные на основе курикула, выявлены их недостатки и успешные аспекты.

YAZI MƏDƏNİYYƏTİ

Buludxan XƏLİLOV,
flogiyyə elmləri doktoru, professor

Müşahidələr göstərir ki, bu gün orta məktəbdəki şagirdlərin, ali məktəbdəki tələbələrin böyük əksəriyyəti müstəqil fikir yürüdə bilmir, hər hansı bir məsələ barədə söz deyə bilmir, hər hansı bir məsələ barədə fikrini yazılı şəkildə ifadə edə bilmir. Bunların hamısı cəmiyyətdə mədəni səviyyəni aşağı salır, intellektual səviyyəsi olanları sərbəst düşünmək, yazmaq imkanlarından məhrum edir. Oxumamaq yazı mədəniyyəti ilə bağlı olan dəyərləri dəyişdirir. Dəyərin özü dəyərsiz bir formaya düşür. Az qala intellektual səviyyəli, mədəni, geniş dünyagörüşə, biliyə malik adamlara qərībā bir münasibət yaranır. Bəlkə də onlarda bu keyfiyyətlər günahlı bir işə çevrilir. Ancaq onu da qeyd etmək ki, bu məsələlər ziyalıları da, təhsil işçilərini də narahət edir. Bu istiqamətdə Təhsil naziri Mikayıl Cəbbarovun zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı 2014-cü il 18 dekabr tarixli əmri mühüm bir addımdır. Hətta bu istiqamətdə orta məktəblərdə "Oxu klubu"nun yaradılması, "Ən fəal oxucu", "Bədii əsər haqqında ən yaxşı inşa", "Bədii əsər barədə ən mükəmməl rəy", müsabiqələrinin keçirilməsi ideyası heç şübhəsiz ki, müəyyən irəliləyişlər yaradacaqdır. Bundan başqa, bütün məktəblərdə "Oxu klubu"nun yaradılması, şagirdlərin şairlər və yazıçılarla görüşünün müntəzəm keçirilməsi, şagirdlərin, eləcə də tələbələrin müntəzəm olaraq teatr tamaşalarına aparılması işin

müsbət istiqamətdə inkişafına xidmət edəcəkdir. Bu istiqamətdə görülən işlər, aparılan müzakirələr stimullaşdırıcı fəaliyyət kimi diqqəti cəlb edir. (Bax: Təranə Məhərrəmov. Məktəbdə mütaliə. – "Kaspi" qəzeti. 20 dekabr 2014-cü il, s.16). Yeri gəlmişkən teatr tamaşalarına olan münasibət keçmişlə müqayisədə tamamilə dəyişibdir. Keçmişdə, özü də uzaq olmayan keçmişdə yaxşı bir ənənə olubdur. Belə ki, orta məktəb şagirdləri, ali məktəb tələbələri müntəzəm olaraq teatr tamaşalarına gediblər. Sonradan həmin tamaşanı müzakirə ediblər. Bu da gəncliyin formalaşmasında böyük rol oynayıbdir. İndi orta məktəb şagirdlərinin və ali məktəb tələbələrinin teatr tamaşalarına getməsi ənənəsi itibdir. Bu ənənəni bərpa etmək işin xeyrinə ola bilər. Həm də vaxtilə gənclərin – tələbələrin kinoteatrlara getməsi ənənəsi də indi yoxdur. Bunların hamısı vaxtilə mədəni səviyyənin inkişafına xidmət edən vasitələr olubdur. Həm də bunlar hər bir gənci, hər bir insanı konkret mövzular, hadisələr ətrafında düşündürə bilibdir. Düşüncənin nəticəsi olaraq fikir –söyləmək, mövqə nümayiş etdirmək bir normaya çevrilibdir. Düşüncəsi, mövqeyi olan hər bir kəsin nitq mədəniyyəti, yazı mədəniyyəti həm də buradan qidalanıbdır. Bax bunlardan uzaq düşmək mədəni səviyyəmizə ciddi ziyan vurubdur.1

Qloballaşan dünyada dil hava qədr,

su qədər lazımdır. Hava, su olmadan yaşamaq mümkün olmadığı kimi, dilsiz də yaşamaq mümkün deyil. Ona görə də dilin çox əhəmiyyətli və ictimai hadisə olduğunu insanların düşüncəsinə yeritmək üçün dili öyrədənələrə, dil müəllimlərinə diqqət və sayğı artırılmalıdır. Belə ki, onların əmək haqqı yüksək məbləğdə olmalıdır. Özümüz bu sayğını göstərməsək, başqa millətlərdən də dilimizə, mədəniyyətimizə ehtiram görməyəcəyik. Bu məqamda "Rossiyskaya qazeta"dan tərcümə olunmuş "Dil hava kimi, oksigen kimidir" məqaləsi yada düşür. (Bax: "Dil hava kimi, oksigen kimidir". – "Kaspi" qəzeti, 13 dekabr 2014-cü il, s.21). Məqalədə oxuyuruq: "İtaliyada artıq 4 rus dili kafedrasını Ukrayna dili kafedralarına çeviriblər. Voronejdə universitetin filologiya fakültəsinə bu il cəmi 10 tələbə qəbul olunub. Elm almində ən az maaş alan filoloqlardır. Tezliklə heç kim rus dilini doğma dili kimi tədris etməyəcək. Bütün bunlardan sonra təmiz rus dili haqqında necə danışmaq olar?" Əlbəttə, bunlar rus dilinin glöçək taleyi ilə bağlı narahətçilik doğuran məsələlərdəndir. Ancaq bu narahətçiliyi digər dillər də yaşaya bilər. Ona görə ki, qloballaşan dünyada dillər arasında rəqabət prosesi gedir və bu prosesin nə ilə nəticələncəyini dillərin özü vaxtı çatanda hiss edəcəkdir. Bu baxımdan dillərin işlədilməsi, mübadiləsi, qorunması üçün fikirləşməyə dəyər. Təsədüfi hesab etmək olmaz ki, Rusiya prezidentinin yanında rus dili üzrə şura yaradılıb. Həmin şuraya isə Lev Tolstoyun kötüçəsi, Rusiya prezidentinin məsləhətçisi Vladimir Tolstoy rəhbərlik edir. Vladimir Tolstoya verilən suallar içərisində biri də belədir: "İnşa yazıların

orta məktəbə qayıtməsi, sizcə nəyisə dəyişə bilər?". Bu suala Vladimir Tolstoy belə cavab verir: "Mən çox şadam ki, ümumi səyimizlə hələlik tam formada olmasa da, inşa yazılar yekun sınaq kimi məktəblərə qayıtdı. Hələlik bu, "məqbul" və ya "qeyri-məqbul" kimi vahid dövlət imtahanına giriş xarakterli yoxlama sayılsa da, bu, çox böyük addımdır". Biza belə gəlir ki, yazı mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün keçmişdə mövcud olan yaxşı ənənələri bərpa etmək lazımdır. O ənənələrdən biri də orta məktəbi bitirərkən inşa yazıların yazılması olmuşdur. Həmin inşa yazılar orta məktəbi bitirən şagirdin yazı qabiliyyətini yoxlamaqla yanaşı, əldə etdiyi yazı vərdişlərinin nəticəsini də üzə çıxarırdı. Sonradan isə ali məktəblərə qəbul olmaq istəyən abituriyentlər də qəbul zamanı inşa yazılar yazmaqla sınaqdan keçirdilər. Belə bir yaxşı ənənənin indi olmaması yazı mədəniyyətinin səviyyəsini o yerə gətirib çıxarıbdır ki, ali savad alanlar içərisində düzgün ərizə, çıxarış, protokol və s. yazmağı bacarmayanlar da vardır. Gərək tələb olsun ki, ona uyğun olaraq yazı vərdişlərinə də yiyələnmək üçün şagird də, tələbə də say göstərsin. Bir fakt da qeyd etmək lazımdır ki, abituriyentlər qəbul zamanı, tələbələr isə oxuduqları ali təhsil müəssisələrində test suallarına asanlıqla cavab verirlər. Ancaq bildiklərini yazılı şəkildə ifadə etməyə çətinlik çəkirlər. Hiss olunur ki, yazı vərdişi itir. Ona görə də inşa yazıların yazılmasını vacib sayırıq. Ancaq burada bir neçə məqamı qeyd etməyi də unutmuruq. Birincisi, inşa yazılar keçmişdə olduğu kimi olmamalıdır. İnşalar sərbəst mövzular üzrə olmalıdır, şagirdlər də, abituriyentlər də bu sərbəst mövzu üzrə

rində düşünməlidirlər. Və onların yaradıcılıq qabiliyyəti, potensialı da bu yolla üzə çıxmalıdır. Bu mənada inşa mövzularını müəyyənləşsə yaxşı olar. Məsələn, Rusiyanın Təhsil Nazirliyinin rəsmilərinin müəyyənləşdirdiyi kimi: “Təbiət və insanın daxili aləmi”, “Həyatda hansı hadisə və təəssürat insanın böyüməyinə kömək edə bilər?”, “Nə əhəmiyyətlidir: sevmək, yoxsa, sevimli olmaq?”, “Lermontovun yaradıcılığında müasir oxucunu nə cəlb edə bilər?” (Bax: Tərana Məhərrəmov. İnşa yazaq, yoxsa yazmayaq? – “Kaspi” qəzeti, 9 dekabr 2014, s.9) və s. mövzular inşa yazılarının mövzularını kimi şagirdin də, abituriyentin də yaradıcılıq imkanlarını, yazı qabiliyyətini üzə çıxara bilər. İkincisi, inşa yazıları keçmişdəki kimi şairlərin, yazıçıların həyat və yaradıcılığı üzrə (sərbəst mövzularını çıxarmaqla) olmamalı, həyata, hadisələrə, dünyaya münasibətlər əsasında şagirdlərin, abituriyentlərin yazı qabiliyyətini müəyyənləşdirməlidir. Həm də məqsəd ondan ibarət olmalıdır ki, inşa yazıda şagirdlərin, abituriyentlərin lügət ehtiyatı, təfəkkürü, sərbəst düşüncə tərzini, yaradıcı təxəyyülünü əks etdirmək imkanı, qrammatik qayda-qanunları bilməsi üzə çıxarsın.

İndi dövr, zaman dəyişibdir. Zamanın, dövrün tələblərinə uyğun tədris prosesinə uyğunlaşmağın özü də müasirliyin tələblərindən biridir. Müasir dövrün müxtəssislərindən tələb olunur ki, modern keyfiyyətləri əxz etsin, öz fəaliyyətlərində tətbiq etsinlər. Bu mənada kurikulumun tələbləri əsasında tədris prosesinin qurulması zamanın tələbidir. Ancaq kurikulum əsasında tədrisin aparılması inşa yazının, geniş mənada

yazının inkarı demək deyildir. Orta məktəbdə kurikulum əsasında “Azərbaycan dili” fənninin tədrisində yazıya, inşa yazıya, o cümlədən əməli yazılara geniş yer ayrılır. İndiki dövrdə bir həqiqət də var. Belə ki, vizuallığa meyil gündü-gündən artır. Bunun nəticəsində vizual yaddaş da günü-gündən inkişaf edir. Ancaq bu cür vizual yaddaş düşüncəni, təfəkkürü, təxəyyülü inkişaf etdirmir. Həm də təkcə vizual yaddaş söykəmək imkan vermir ki, düşüncə, təfəkkür, təxəyyül yazıya, yazı mədəniyyətinə xidmət etsin. Bu proses bütün dünyada gedir. Bəlkə də bəzi dövlətlər bu sahədə bizi qabaqlayıb, bir az da geridə qoyublar. Ancaq bu qabaqlamaq, geridə qoymaq yaxşı mənada deyil. Yazı mədəniyyətini məhv etmək istiqamətindədir. Yazı mədəniyyətinin məhvi bu gün dünya xalqlarının xeyli hissəsinin qarşılaşdığı problemdir. Məsələn, dünyanın ən nüfuzlu dillərindən biri olan ingilis dilinin özü də bu problemlə qarşılaşır. Bu proses ingilis dilində çoxdan başlayıbdır.

Sovet dövründə təhsil alanlar yaxşı bilir ki, inşa yazılar yazılarkən şagirdlər və abituriyentlər əksər vaxt şparqalkadan istifadə edirdilər. Bu, şagirdlərin və abituriyentlərin müstəqil yaradıcılığı, təfəkkür və təxəyyüllərinin məhsulu olmurdu. Şparqalkadan istifadə mövcud ədəbiyyat dərsliklərindən o yana getmirdi. Bəzi istisnalar nəzərə alınmasa, əksər inşa mövzularını ədəbiyyat dərslikləri əsasında hazırlanmış şparqalkalardan köçürülürdü. Şparqalkaların özü isə orta məktəb ədəbiyyat dərsliklərindən mövzuların köçürülməsi yolu ilə hazırlanırdı. Əsərlərin məzmununu, ideyasını, obrazların təhlili – bütün bunların hamısı orta məktəb dərsliklərində vardı. Və buradan

da şparqalkalara köçürülürdü. Bir daha qeyd edək ki, böyük əksəriyyətin yaradıcı təxəyyülü burada iştirak etmirdi. Məhz bu mənada yaradıcı təxəyyülün imkanlarını üzə çıxarmaq üçün mövzular üzrə inşa yazıların yazılması yazı mədəniyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Yaradıcı təxəyyülün imkanları üzə çıxmıyanda, hələ ondan qabaq bu imkana meydan verilməyəndə dil düşüncəsizliyi yaranır. Dilin ruhunu və təbiətini duymaq çətinləşir. Sözlün, ifadənin, cümlənin ifadə imkanları düzgün qurulmur. Dil mədəniyyəti, yazı mədəniyyəti əcaib-qərayib qəliblərin təsiri altına düşür. Dil düşüncəsizliyi dili korlayır, həmin dildə danışanları və yazanları isə doğma ana dilinə yadlaşdırır, ögeyləşdirir. Bu mənada dil düşüncəsizliyi ilə bağlı konkret faktların mövcudluğunu təhlil edənlərin mövqeyi bizi də razı salır. (Bax: Cəlal Bəydili (Məmmədov). Dil düşüncəsizliyi... II yazı. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 7 noyabr 2014-cü il, s.8-9).

Dil düşüncəsizliyi kütlə mədəniyyətinə yol açır, dilin qayda-qanunlarını dağıdır, hər kəsi duyub-düşünmə qabiliyyətindən uzaqlaşdırır. Hətta zövqlərin pisə doğru dəyişməsinə şərait yadırır. Doğrudan da, restoranlara “Quzuşka”, “Neujeli” adını verənlər dil düşüncəsizliyinə mütbələ olanlardır. (Bax: Cəlal Bəydili (Məmmədov). Dil düşüncəsizliyi... II yazı. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 7 noyabr 2014-cü il, s.8). Belə bir ifadə formaları milli düşüncəyə və dilin ruhuna qənim kəsilməkdir: “Yazını oxumaq üçün tüklayın”, “Böyük versiyaya görə”, “Təfəkkürə söykəli alimlik”, “İntihar qalxımına keçmənin səbəbləri”, “bəd müjdə” (doğrudan da, müjdə xoş xəbər olduğu halda “bəd müjdə” necə ola

bilər?), “Artıq “Təhsil haqqında” qanun layihəsi tam rəndələnib”, “... kəsməyə ağıl verdi?..”, “Ona de ki, mənim üçün qoy o, paltarını yox, qəlbini cırsın (qəlbini cırsın nə deməkdir?) və s. (Bax: Cəlal Bəydili (Məmmədov). Dil düşüncəsizliyi... II yazı. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 7 noyabr 2014-cü il, s.8-9). Bu cür dil düşüncəsizliyi dilin ruhunu və təbiətini korlayır. Belə nümunələr yad, yabançı dillərin təsiri altında yox, bu ifadələri işlədənlərin düşüncə tərzindəki qüsurlarla bağlıdır. Yad, yabançı düşüncəni də, düşüncə tərzindəki bu cür qüsurları da dilə gətirmək dil düşüncəsizliyi kimi bu gün baş alıb gedir. Biz də Xudu Məmmədovun bu fikrinə şərikik: “Yad tikinti materialları çox asanlıqla yad memarlıq forması gətirdiyi kimi, yad sözlər də yad formalarını gətirir”. Bircə onu əlavə etməli olurdu ki, dil düşüncəsizliyi də dili eybəcər bir formaya salır, dilin qrammatik qayda-qanunlarını pozur. Dil düşüncəsizliyi yazı mədəniyyətini elə bir səviyyəyə salıb ki, kim necə istəyir, elə də yazır. Axı mənzərə sözünü görüntü sözü əvəz edə bilməz. Necə ki Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirində “Uca dağlar, gen dərələr, könül açan mənzərələr” misra-sındakı mənzərələr sözünü görüntülər kimi, yəni “Könül açan görüntülər” kimi yazmaq olmaz. Dilimizdə belə uydurma yazı modelini yaradanlar var. Məsələn, “uçuntular”, “qaçıntular”, “Hər kəsə salamlar”, “Bir araya gəldilər” və s. (Bax: Ağasən Bədəlzadə. Milli dilimiz – milliyimiz. – “Kredo” qəzeti. 31 oktyabr 2014-cü il, s.8). Ağasən Bədəlzadənin məqalələrində sözlərin yerində, məqamında işlənməməsi barədə xeyli maraqlı dil faktları var. (Bax: Ağasən Bədəlzadə.

Milli dilimiz – milliliyimiz. – “Kredio” qəzeti, 8 noyabr 2014-cü il, s.7). O, müdafiə etmək – dəstəkləmək, yoldaş – cənab, nömrə – say, yazıçı – yazar, qabaq – ön, həyat – yaşam və s. qarşılığında birincilərə üstünlük verir: müdafiə etmək, yoldaş, nömrə, yazıçı, qabaq, həyat. Bu qarşılıqda dil düşüncəsizliyi nəticəsində ikinci sözlərə ona görə üstünlük verilməmişdir ki, guya birinci sözlər zamanında işlənilib, indi isə dövr dəyişibdir. Əslində isə bu, dil düşüncəsizliyinin nəticəsidir. Belə ki, zamanın, dövrün dəyişməsi məqamında və yerində düzgün işlənməyən sözün başqası ilə dəyişdirilməsinə təsir etməməlidir. Düşüncədə qəliblənməmiş ifadələri əvəz etmək düşüncə tərzini dəyişmək deməkdir. Həm də dil düşüncəsizliyinə yol açmağa şərait yaratmaqdır. Müqayisələr bunu təsdiq edir. Məsələn, yoldaş sözündən imtina edib ərəb dilində “özgə, yad” mənasını bildirən cənab sözünə keçməyin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Doğrudan da yoldaş sözü sovet dövründən çox-çox qabaq dilimizdə işlənilirdi. Nəsimidə:

Taqətim tağ oldu qəmdən, keçdi ömrüm ah ilə,

Dərdimə dərman nə dersiz, neyləyim, yoldaş?.

Dilə bir düşüncə varlığı kimi yanaşmaq lazımdır. Dildə heç bir təsadüflik yoxdur. Düşüncənin sınağından çıxmış sözlər dildə işlənmək hüququ qazanır. Belə olduğundan müdafiə etmək ifadəsi dəstəkləmək sözündən daha məqbuldur. Əks təqdirdə dəstək sözü müdafiə etmək sözünün sinonimi kimi müdafiə naziri birləşməsində müdafiə sözünün sinonimi olmalıdır. Yəni müdafiə naziri əvəzinə dəstək naziri işlətməliyə. Ancaq dəstək naziri işlətmək

qeyri-mümkündür. Deməli, bu ifadələr bir-birini əvəz edə bilmirsə, onları sinonim kimi götürmək dil düşüncəsizliyinə yol açır. Yaxud sizin evinizin sayı neçədir, sizin məşinüzün sayı neçədir deyə bilmiriksə, deməli, nömrə sözü say sözünün sinonimi, ekvivalenti ola bilmir. “Mənə nömrə gəlmə”, “Mehmanxanada nömrə tutdum” cümlələrində nömrə əvəzinə say sözünü işlədə bilmirik. Eləcə də 10 nömrəli məktəb əvəzinə 10 saylı məktəb deyə bilmirik. Bu, məntiqi baxımdan düz deyildir. Belə ki, 10 saylı məktəb deyiriksə, onda bu məktəbdən 9 dəfə də olmalıdır. Bundan başqa, “O mənə qabaqladı” əvəzinə “O mənə önlədi” deyə bilmiriksə, deməli, qabaq sözünün sinonimi kimi ön sözü çıxış edə bilmir. Yaxud “Həyat sən nə şirinsən” əvəzinə “Yaşam sən nə şirinsən” deyə bilmiriksə, onda həyat sözü yaşam sözünü əvəz edə bilmir. Belə olanda dil düşüncəsizliyi başlayır. Dil korlanır, dilin ruhu, təbiəti incidilir. Dil düşüncəsizliyinin nəticəsidir ki, telefon zəngi var, zəng eləyən var əvəzinə telefon bağlantısı işlədirik. Düşüncə onu deyir ki, telefon bağlanıbsa, hansı zəngdən söhbət gedir. Bu cür dil düşüncəsizliyi vaxtımız qurtardı əvəzinə zamanımız qurtardı, bir yerə yığılım əvəzinə bir araya gəlin, xüsusi olaraq əvəzinə ekskuliziv olaraq ifadələrinə kortəbii şəkildə yol açır. İdarə əvəzinə ofis, izah etmək, başa salmaq, aydınlaşdırmaq əvəzinə açıqlamaq işlədirik. Dildə bu cür yersiz islahatlar qondarma bir düşüncə yaradır. Həmin qondarma düşüncənin millətə, xalqa, onun uzun əsrlər boyu dil mədəniyyətinə yaratdığı ənənəyə heç bir aidiyyəti olmur. Ancaq dili korlayır, ona müdaxilə edir, təbiətində yabancılıq gətirir

və nəticədə torpağı, məmləkəti istila etmək dörcəsində təhlükəli olur.

Keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq “müdafiə etmək”, “kömək etmək” əvəzinə dəstəkləmək sözünün işlənməsi bir dəb halını alırdı. Doğrudan da dilimizdə kömək, yardım, köməkçi, yardımçı, kömək etmək, yardım etmək, əl tutmaq, müdafiə etmək, arxa olmaq sözləri olduğu halda, dəstəkləmək sözünə ehtiyac varmı? (Bax: Məmməd Elli. “Dəstək” sözü haqqında. – Araşdırmalar: Doğru sözün işığında... Nərgiz nəşriyyatı, Bakı, 2014, s.173). Dəstəkləmək sözü fikrimizi ifadə etməkdə olduqca nöqsanlı görünür: Sağ olsun, filankəs bu işdə mənə dəstək verdi.; Biz səni dəstəkləyirik.; maliyyə dəstəyi və s. Əslində belə olmalıdır: Sağ olsun, filankəs bu işdə mənə kömək etdi.; Biz sənə inanırıq // Biz sənə güvənirik // Biz səni alqışlayırıq // Biz sənə ümid bəsləyirik.; maliyyə yardımı // maliyyə köməyi və s.

Dil düşüncəsizliyi o səviyyəyə çatıb ki, fikrin düzgün olmayan sözlərlə ifadəsi az qala bu barədə düşünməyə də imkan vermir. Axı dəstəkləmək sözü kömək etmək, yardım etmək, müdafiə etmək, arxa olmaq, inanmaq, güvənmək və s. sözlərin mənalarmı ifadə edə bilmir. Heç zaman Allah sənə yardımçı olsun əvəzinə Allah sənə dəstək olsun deyə bilmərik. Bunu deyənlər və işlədənlər dil düşüncəsizliyinin təsiri altında bunu edirlər.

Dəfələrlə qeyd etmişik, məqalələrimizdə inandırmağa çalışmışıq ki, söyləmək, demək, bildirmək, qeyd etmək, bəyan etmək, diqqətə çatdırmaq əvəzinə vurğulamaq işlətmək düzgün deyildir. Vurğulamaq sözünün düzgün

işlənməməsi barədə fikirlərin olması da onu təsdiq edir ki, dildəki bu sözün dil düşüncəsizliyindən irəli gələn istifadə olunduğuna digərləri də etiraz edirlər. (Bax: Məmməd Elli. “Vurğulamaq” deyimini haqqında... – Araşdırmalar: Doğru sözün işığında... Nərgiz nəşriyyatı, Bakı, 2014, s.178-179). Axı Sən danışmırsan, sən demirsən, sən qeyd etmirsən, sən diqqətə çatdırmırsan əvəzinə, necə demək olar: Sən vurğulamırsan. Dil düşüncəsi təsdiq edir ki, demək, söyləmək, bildirmək... əvəzinə vurğulamaq işlətmək olmaz. Həm də onu qeyd edərkən ki, vurğulamaq ifadəsi qrammatik qayda-qanunun tələblərinə uyğun olmayaraq yaradılmışdır. (Bax: Məmməd Elli. “Vurğulamaq” deyimini haqqında... – Araşdırmalar: Doğru sözün işığında... Nərgiz nəşriyyatı, Bakı, 2014, s.178-179). Belə deyilsə, onda seçkiləmək, bitkiləmək, burğulamaq, duyğulamaq, içkiləmək, itgiləmək, alqılamaq, satqılamaq, vergiləmək və s. sözlər də olmalıdır. Ancaq dilimizdə belə sözlər yoxdur və onların işlənməsi də qeyri-qanunidir. Yəni də belə sözlərin işlənməsinə yol vermək dil düşüncəsizliyinin nəticəsidir.

Heç zaman Məruzə etdi əvəzinə Məruzə ilə çıxış etdi, Vətəno məhəbbətim var əvəzinə Vətəno qarşı məhəbbətim var, Narahatlığa görə üzr istəyirik əvəzinə Narahatlığa görə üzr istəyirik işlətmək olmaz. Bu cümlələrin mənə və məzmununu müqayisə etsəniz, qeyri-məntiqi ifadənin nədən ibarət olduğunu görə bilərsiniz. Qeyd olunan faktlardan birini təhlil etməyə ehtiyac var: narahatlıq-narahatçılıq. Axı nə vaxtdan narahatlıq bir sənətə, peşəyə çevirib və narahatçılıq olubdur. Son dövrlərdə dil düşüncə-

sindəki qüsurlar belə ifadə formalarına meydan açır: telefonu vibrasiyaya qoymaq, avtomatik telefonda baxmaq, səni bu tərəfə ala bilmərik, gəlsin mahnı, gəlsin süjetimiz və s.

Nəyi işlətmək olar, nəyi işlətmək olmaz əənənəsi itibdir. Dildə bu əənənəyə məhəl qoymayanlar peyda olubdur. Onlar qüsurlu sözləri döviyyəyə buraxırlar, sonra isə kənardan baxıb ləzzət alırlar. Əksəriyyət isə dilin qayda-qanununa əməl etmir, ancaq qüsurlu sözləri işlədirlər. Məsələn, ortağ məxrəc varsa, ortalama nə deməkdir? Hər kəsi salamlayıram” nə deməkdir? “Hər kəsi salamlayıram” hansı düşüncənin məhsuludur. Məni aldadıblar varsa, mənə atublar nə deməkdir? Artıq qəlbimdədir varsa, artıq içimdədir nə deməkdir? Bu əcaib-qəraib “dil islahatları” dəm dili, həm də düşüncəni korlayır. Dəfələrlə məqalələrimdə, çıxışlarımda, müsahibələrimdə dediyim bir fikrin üzərində qalıram. Bu da odur ki, dilin taleyi ilə bağlı söylənilən fikirlər, yazılan yazılar mütləq müzakirə olunmalıdır. Beş-üç nəfərin bildiyi həqiqət həqiqət olmur. Həqiqəti hamının ixtiyarına vermək lazımdır. Daha doğrusu, həqiqətin həqiqət olduğuna hamı inanmalıdır. Ona görə də hamı həqiqətin nədən ibarət olduğunu müzakirələr

əzasında öyrənməli və bilməlidir. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, öyrənmək istəyində olanlar azdır. Hər şeyi kor-koranə qəbul etməyə meyilli olanlar isə çoxdur. Düşünmək, özü də dərindən düşünmək lazımdır. Dərindən düşünməyərk dili korlayanların özlərini də düşünməyə dəvət etmək lazımdır. Hansı vasitələrlə? Vasitələrdən biri və əsası kütləvi informasiya vasitələridir. Kütləvi informasiya vasitələrində rubrikalara çox böyük ehtiyac var. İstənilən kütləvi informasiya vasitəsinin imkanı çatır ki, belə bir rubrika yaratsın: belə demək olmaz, belə deyilməlidir. Yaxud belə yazmaq olmaz, belə yazılmalıdır. Televiziya kanallarında və radio dalğalarında bunu reklam şəklində də qurmaq olar. Reklam çarxları kimi bunları tez-tez təkrar etmək olar. İstək, məhəbbət və bu istiqamətdə fəaliyyətə başlamaq müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu gün bədi, elmi əsərlərdən və yazılan məqalələrdən daha çox televiziya baxır, radionu dinləyirlər. Təbii ki, qəzetlərin, jurnalların da öz oxucuları var. Onlar da məqbul dil qaydalarını, eyni zamanda yazılması, istifadəsi düzgün hesab olunan sözlər barədə bilgiləri qəzet və jurnallar vasitəsilə ala bilərlər.

ƏDƏBİ MATERİALLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİNDƏ FƏNLƏRƏRASI VƏ FƏNDAXİLİ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

Asya BƏKİROVA,
Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pədaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: informasiya, standart, təhsil, integrasiya, resurs.

Ключевые слова: информация, стандарт, образование, интеграция, ресурсы.

Key words: information, standards, education, integration, resources.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndiyi bir dövrdə ölkəmizin bütün sahələrində olduğu kimi, təhsil sahəsində də islahat uğurla davam etdirilir. Bu sahədə qarşıda duran başlıca məsələ yetişməkdə olan gənc nəslin təlim-tərbiyə işini günün tələbləri baxımından düzgün qurmaqdan ibarətdir. İnkaredilməz həqiqətdir ki, bünövrə, təməl düzgün qoyulmadıqda, gələcəkdə o sahədə nailiyyətlərdən söz açmaq olmaz. Deməli, müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanda təhsil sahəsinin yenidən qurulması mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi təhsil sahəsində də islahat aparmaq zərurəti yaradır. Proqram yaratmaq üçün Dövlət Komissiyası təşkil olunmuş və komissiyanın hazırladığı proqram Azərbaycan Prezidenti tərəfindən 1999-cu il iyun ayının 15-də təsdiq edilmişdir. İslahat Proqramında Azərbaycan təhsil sistemində mövcud vəziyyət təhlil edilir, qarşıda duran vəzifələr müəyyənləşdirilir.

Əlbəttə, İslahat proqramında təhsilin bütün mərhələləri hərtərəfli təhlil olunaraq, vəzifələr kompleks şəklində müəyyənləşdirilir.

Aparılan islahat ümumtəhsil məktəblərində də təlim-tərbiyə işinin yenidən qurulmasını tələb edir. Məktəbdə təlim-tərbiyə işinin qarşıya qoyulan tələblərə cavab verəcək səviyyəyə uyğun qurulması bu sahədə aparılan tədqiqat işləri ilə şərtləşir. Təlim-tərbiyə işinin günün tələbləri səviyyəsində təşkil müəyyən elmi prinsiplərə əsaslanmalıdır. Elmi prinsiplər isə aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyənləşir. Bu mənada islahatın tələblərinə əsasən təhsillə, təlim-tərbiyə ilə bağlı aparılan tədqiqatlar da öz istiqamətini dəyişir.

Hərtərəfli inkişaf etmiş hər hansı bir şəxs ətrafında baş verən hadisələrə biganə qala bilməz, onlar baş vermisi hadisələrin səbəbini izah etməyə, ona münasibət bildirməyə səy göstərməlidir. Bunun əsası da məktəbdə qoyulur. Məktəbdə tədris edilən fənlər arasında əlaqə mövcuddur. Müasir dövrdə integrasiya (fənlərərası və fəndaxili) ifadəsi çox işlədilməkdədir. Integrasiya hissələrin birləşməsi, bütövləşməsi deməkdir. Metodik ədəbiyyatda integrasiya anlayışının mahiyyəti belə şərh olunur: Integrasiya müəyyən təhsil sistemi

çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir. Bunu təlim fənlərinə şamil etdikdə fənlərarası və fəndaxili əlaqə kimi özünü biruzə vermiş olur. Bir sıra ədəbiyyatda pedaqoqlar bu iki ifadəni eyniləşdirir, eyni zamanda fərqləndirənlər də olur. Fənlərarası əlaqədən fərqli olaraq, inteqrasiya daimi, sistemli karakter daşıyır, ayrı-ayrı hissələrin bütövə çevrilməsində mühüm rol oynayır. Şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasında, biliklərinin zənginləşməsinə, fəallığın təmin olunmasında, məzmunun hərtərəfli mənimsənilməsində inteqrasiyanın rolu danılmazdır. Təcrübə göstərir ki, təlimdə inteqrativlik məzmunun məktəblilərin tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsinə, dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsir edir. Bu o zaman mümkündür ki, tədris edilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil, əlaqəli-inteqrativ şəkildə tədris olunsun.

Pedaqogikadan məlum olduğu kimi, təlimin iki tərəfi var: təlim edən – müəllim və təlim alan – şagird. Müəllim təlim prosesində öyrədənədir. Əslində isə müəyyən mənada müəllim özü öyrənir. Belə ki, müdriklər doğru qeyd edirlər ki, öyrətmək üçün bilmək lazımdır. Bu da o deməkdir ki, müəllim şagirdlərə öyrədəcəyi hər hansı məsələni onlara çatdırmaq üçün tələb olunan mənbələrə nəzər salmalı, öyrənməli, əsas qeyri əsasdan, birinci dərəcəli ikinci, üçüncü dərəcəli-dən seçməli, xüsusilə şagirdlərə verilməsi zəruri olanı müəyyənləşdirməli,

sinfə lazımı məlumatla – elmi biliklə daxil olmalıdır. Əks təqdirdə, şagirdlərə lazım olan biliyi verə bilməyəcək və məqsədinə nail olması qeyri mümkündür. Başqa şəkildə desək, öyrənmədən öyrətmək nəinki çətin, bəlkə də mümkün deyil. Bu baxımdan gənc nəslin elmi və bir şəxsiyyət kimi inkişaf edərək formalaşmasında ədəbiyyat dərslərinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Əlbəttə ki, öyrənməyi öyrənmə, öyrəndiyini həyatda tətbiq edən, hərtərəfli təfəkkürə, dünyagörüşünə malik şəxsiyyət yetişdirmək üçün ədəbiyyat müəllimlərinin üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür. Heç şübhəsiz, müasir, yeni dövrün tələblərinə cavab verən dərslər müstəqil və məsuliyyətli pedaqoqı ustalığa əsaslanır. Tədris edilən mövzulara fənn kurikulumlarının tələbləri baxımdan yanaşmaq, şagirdlərin müstəqil fikir söyləmələri, dərindən düşünmələri, müəhləmələri, dərindən düşünmələri, müəhləmələri üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etmək müəllimlərin ümdə vəzifəsidir.

Bu mənada ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramında mövzunun daha dərindən mənimsənilməsi üçün fənlərarası və fəndaxili əlaqə – inteqrasiya əsas məsələlərdən biri kimi təqdim edilir. Həmin proqramda inteqrasiya cədvəl şəkildə verilir, məzmun, strategiya və qiymətləndirməyə dair bölmələr arasında sıx əlaqə yaradılır. Ona görə də bu yazımızda ədəbiyyat fənninin məzmun standartlarını daha səmərəli həyata keçirmək üçün dərslər zamanı fənlərarası, fəndaxili inteqrasiyadan istifadə olunan şagirdlərin, belə dərsləri təşkil etmək ədəbiyyat müəllimindən ciddi elmi-metodik hazırlıq və böyük zəhmət, bilik və bacarıq tələb edir. Axı, ədəbiyyat, daha doğrusu, bədii ədəbiyyat həyatın

inikasidir, həyat hadisələri bu və ya digər şəkildə öz əksini bədii nümunədə tapır. Məhz inteqrativlik də burada özünü göstərir.

Məlum olduğu kimi, inteqrativ üsulan istifadə bir anlayış olaraq son dövrlərdə işlədilir və təlim prosesində istifadəsi tələb olunur. Inteqrasiya bədii materialın məzmunundadır, ədəbi-bədii nümunə də dərsliklərdə inteqrativ şəkildə verilir. Hər hansı bir ədəbi fakt bu və ya digər informasiya ilə əlaqələndirilərkən, həmin faktın dəqiqliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də inteqrasiya dəqiq olmalıdır. Dəqiq olmayan inteqrativ fikir şagirdlərin biliyinin əhətaliliyinə kömək edə bilməz. Qeyd etdiyimiz kimi, inteqrativlik iki şəkildə özünü təsdiq edir: fənlərarası və fəndaxili əlaqələr əsasında – ona yaxın olan fənlərin inteqrasiyasında və yaxud da fənnin daxilində məsələ öz həllini tapır. Ədəbiyyat elə bir fəndir ki, digər bütün fənləri, daha doğrusu, incəsənətin bütün sahələrini, eyni zamanda Azərbaycan dili, tarix, coğrafiya, həyat bilgiləri, riyaziyyat, informatika, təsviri incəsənət və s. fənləri özündə inteqrasiya edə bilir. Bu mənada dərslərimiz hazırlanarkən, ədəbiyyatımızın geniş imkanları nəzərə alınmış, şagirdlərin mədəni aləminin zənginləşməsində, estetik zövqlərinin inkişafında, dünyagörüşlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə təsirli ola bilən mövzular salınmışdır ki, tədris zamanı müəllimlərimizin belə mövzulara inteqrativ şəkildə yanaşması, təhlil aparması təqdirləyicidir. Ədəbiyyat tədrisində inteqrasiya, ilk növbədə, eyni sinifdə və müxtəlif siniflərdə söz sənəti, hər hansı mövzu, problem üzrə əlaqələndirilməsi başa düşülür. Heç şübhəsiz, təcrübə də

onu göstərir ki, şagirdlər yeni bilik və bacarıqları əvvəl qazanmış bilik və bacarıqlar zəminində mənimsədikdə, dediyimiz kimi, mövzu daha mükəmməl, daha dərindən qavranılır, yaddaqalan olur, eyni zamanda dərslərin maraqlı və məzmunlu qurulması, onlarda tədqiqatçılıq meyillərinin yaranması üçün vacib şərt sayılır. Qazanılan bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsində, fənn daxilində səpələnməmiş faktların sistemləşdirilməsində, ədəbi materialların ayrı-ayrı tədris vahidlərində cəmləşdirilməsində inteqrasiya mühüm vasitədir. Təhsil islahatında reallaşan kurikulumda bu məsələ konseptual sənədlərdə standartlarla təmin olunmuş, fənn kurikulumlarında inteqrasiya imkanları nümunələrlə şərh edilmişdir.

Fənlərarası inteqrasiya hər bir fənnin alt standartlarını digər fənlərin alt standartları ilə əlaqələri təmin edir. Burada müəllimdən təlim işini planlaşdırarkən, konseptual sənədlərdən səmərəli istifadə etmək bacarığı tələb olunur.

Məsələn, VI sinifdə “Ədəbiyyat”dan Yusif Balasüqunlunun “Qutadqu bilik-səadət gətirən elm” mövzusu – 1.1.1. Müraciət zamanı sualları cavablandırır; 1.1.2. Dinlədiyi mətdəki yeni informasiyanı müəyyən edir; 2.1.1. Öyrəndiyi yeni söz və ifadələrdən mövzuya uyğun istifadə edir; “Həyat biligi” – 3.1.1. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amilləri dəyərləndirir; “Azərbaycan dili”- 4.1.1. Sağlam həyat tərzinin əsas şərtlərini fərqləndirir. “İnformasiya” – 3.1.3. Proqramların müxtəlif variantlarla icrasını şərh edir; 3.3.1. Internetdə sadə axtarışları icra edir” və s. fənlərin qeyd

edilən standartları ilə inteqrasiya olunur.

Bu baxımdan müəllim ədəbiyyat dərslərində, hər hansı sinifdə olursa olsun, yeni mövzunun qavranılmasına zəmin yaratmaq üçün, əvvəlcədən inteqrativ əlaqə imkanlarını reallaşdırmaq üzərində düşünərək dəqiqləşdirməli, dərslərin hansı mərhələsində hansı üsuldən istifadə edəcəyi barədə iş aparmalıdır. Ədəbiyyatın digər fənlərlə əlaqəsi zamanı müəllim inteqrasiya olunan fənləri ən azı orta səviyyədə bilməli və əlavə ədəbiyyatlar oxumalıdır ki, istənilən nəticəni əldə edə bilsin. Ona görə də müəllim yaradıcı olmalı, öz üzərində daima çalışmalıdır. Bu gün artıq qohum fənlərin yox, bir-birinə az da olsa, yaxınlığı olan fənlərin inteqrasiyası şagirdlərdə daha böyük marağa səbəb olur. Bütün bunları nəzərə alaraq, müəllim təcrübəsi kimi təlimdə inteqrasiyanın tətbiqi ilə əlaqədar bir dərs nümunəsindən bəzi hissələri yazımızda əks etdirməyi lazım bilirik:

Mövzu: V sinifdə N.Gəncəvinin "Kərpickəsən kişinin dastanı" əsərinin təhlili.

Standart: 1.2.2.; 1.2.4.; 1.1.2.; 3.1.3.

Məqsəd: Şagirdlərdə 1. Yazılı və şifahi nitqi inkişaf edir. 2. Təhlil etmə bacarıqları təkmilləşir. 3. Əməyə və əməkçi insanlara qarşı məhəbbət hissi yüksəlir.

Inteqrasiya: Azərbaycan dili: 2.2.3.; 3.1.2.; Azərbaycan tarixi: 5.1.2.; İnformatika: 3.3.2.

İş üsulu: Şəxsləndirmə, "Venn diaqramı", müzakirə, rollu oyun.

Resurslar: Dərslük, iş vərəqləri, əyani vəsaitlər, kompüter, proyektor
Dərsin gedişi:

Dərsə fəallaşdırma ilə başlayıram. Hər bir şagirdədən əmək, zəhmət, halallıq haqqında bir atalar sözünü söyləməsinə xahiş edirəm.

I.Motivasiya

Proyektorla əvvəl dəhi N.Gəncəvinin portreti, sonra müxtəlif peşə

sahiblərinin iş prosesindəki şəkilləri göstərilir. Şagirdlər slaydlara baxa-baxa həmin peşə haqqında məlumat verirlər. Onlara sual verirəm ki, bu peşələri birləşdirən ümumi cəhət nədir? Şagirdlər düşüncə cavab verirlər ki, bu peşələri birləşdirən ümumi cəhət əməkdir. Sonra proyektorla Nizami Gəncəvinin əsərləri göstərilir. "Sirlər xəzinəsi" və mövzu haqqında qısa məlumat verirəm.

Tədqiqat sualı

İnsan həyatında əməyin rolu nədən ibarətdir?

II. Tədqiqatın aparılması

Tapşırıq 1. N.Gəncəvinin "Kərpickəsən kişinin dastanı" şeirində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırın.

Tapşırıq 2. Hekayənin mövzusunə aid plan qurun.

Tapşırıq 3. Mətnədən iki mürəkkəb söz və iki antonim söz seçin. Əmək mövzusunda yazılmış şeirlərdən bir bənd yazın.

Mürəkkəb sözlər: kərpickəsən, birdən-birə, ac-tox, qoca-cavan və s.

Beləliklə, dərsin bu cür gedişindən sonra müəllim fənlər arasında inteqrasiya yaratmaqla mövzunu yekunlaşdırır və qeyd edir ki, bəli, əmək insan xoşbəxtliyinin açarıdır. Hər kəs öz həyatını əməyə bağlamalıdır. Dövlətimiz də əməyə, əmək adamlarına həmişə

yüksək diqqət və qayğı göstərir.

Müəllim bilik və bacarıqları şagirdlərin iştirakı ilə müəyyən meyarlar üzrə qiymətləndirir və dərslərdəki "Araşdırma, müzakirə, yaradıcı iş" başlığı altında təklif olunmuş işin icrasını və tapşırıq verir. Daha sonra inteqrativ yol seçərək dərs şagirdlərin ifasında "Sabahın ustaları" mahnısı ilə başa çatır və bununla da müəllim üç fənnin - Azərbaycan dili, musiqi, həyat bilgisi fənlərinin qovuşuğunda məqsədinə nail olur.

Fəndaxili inteqrasiya eyni fənn daxilində yeni mövzunun keçilmiş mövzularla əlaqələndirilməsidir. Bu əlaqələndirmə həm eyni sinifdə bir dərs ili müddətində keçilən, həm də müxtəlif siniflərdə əvvəlki illərdə öyrənilmiş və sonrakı illərdə öyrəniləcək mövzular üzrə mümkündür. Bu zaman mövzulararası inteqrasiya şagirdlərə fənnə aid biliklərini təkrarlamaq və yeni öyrənilən biliklə əlaqələndirmək, eyni zamanda, gələcəkdə öyrəniləcək mövzularla əlaqədar yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək imkanı verir. Bu baxımdan orta məktəbdə Ədəbiyyat fənninin tədrisində inteqrativlik dərsin əsas komponentlərindən biri kimi diqqətə cəlb edir. Yuxarı siniflərdə Ədəbiyyat dərslərini (fəndaxilində) inteqrasiyasız təsvür etmək qeyri mümkündür. N.Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" əsərinin yazılma tarixi ilə əlaqədar aşağıdakı misralara nəzər salaq: ...Bu azad gəlini görün şad olsun, Ona abad deyən, qoy abad olsun. S.F.D. ili idi, rəcəbin sonu, Çox gözəl şəkildə bəzədim onu...

Göründüyü kimi, (mövzunun özündə, fənnin daxilində - bir şeir parçasında həm ədəbiyyat, həm

riyaziyyat və həm də tarixlə əlaqədar inteqrasiya) şair ərəb əlifbasında olan üç böyük hərflə - əbcəd hesabı ilə əsərin yazılıb tamamlanma (çox gözəl şəkildə bəzədim onu - yəni, bitirdim) ilini, hətta ayını da deyir.

Ərəb əlifbasında "S" hərfinin qiyməti - 500, "F" hərfinin -80, "D" hərfinin qiyməti isə 4-ə bərabərdir. Riyazi yolla inteqrasiya edərək, bu rəqəmləri topladıqda: 500+80+4=584. Deməli, Nizami Gəncəvi "Leyli və Məcnun" poemasını hicri tarixi ilə 584-cü ildə yazmışdır. Bunu miladi tarixə çevirdikdə, 1188-ci il alınır. Hətta müəllim şagirdlərə inteqrativ yolla, riyazi tapşırıqvermə üsulundan istifadə edərək, hərflərin qiymətlərini yerinə qoymaqla, burada (tarix fənninin də rolu var) əsərin dəqiq yazılma tarixini onlardan əldə edə bilər. Təcrübə göstərir ki, bununla da müəllim istəyinə nail olur. Və yaxud:

Əgər əhl adamsan, taleə inan,
Rza mühitindən çıxma heç zaman
Anla ki, rızanın min bir ədədi
Alınmış allahın min bir adından.

Aydın olur ki, şair insanlara allah yolundan - razılıq olmadan (dina, şəriətə uyğun olmayan) bir iş görməməyi tövsiyə edir, pis əməllərdən çəkindirir. Razılıq mənası bildirən "riza" sözündə allahın adı ifadə olunduğunu bildirir. Yəni də inteqrasiya yolu ilə riyazi üsulla həmin sözdə hər hərfin ifadə etdiyi rəqəmləri yerinə qoymaqla (- r = 100, z =900, a = 1) allahın 1001 adı alınır. Rza - 100+900+1=1001-allahın adı (şeyrin izahı Ş.Mikayılovan "Elmi-metodik əsərlərdən seçmələr" kitabından götürülmüşdür, "Araz", 2009).

Bütün bunlardan sonra hər hansı fənnin tədrisində şagirdlər nəyi

öyrəndiklərini bilməli və bu dərstdən zövq alaraq, şəxsiyyət kimi formalaşmağa istiqamətləndirilməlidir. Müəllim yaxşı nəticələrə nail olmaq üçün daim pedaqoji yenilikləri izləməli, metodiki hazırlığını, psixoloji fəaliyyətini yüksəltməyə səy göstərməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) tətbiqi məsələləri. Əhmədov Aydın, Abbasov Ənvər: "Ümumi təhsildə inteqrasiya", Bakı, Mütərcim, 2014.
2. Mikayılov Ş., Bəkirova A. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində ədəbiyyatı tədrisi metodikası, "Naksuana" mətbəəsi, Bakı, 2008.
3. Mikayılov Ş. Bəkirova A. və b. "Ədəbiyyat dərslərində inteqrasiyadan istifadənin imkan və yolları. Bakı, 2006.
4. Muradova S. Tarix fənninin digər fənlərlə inteqrasiyası. Kurikulum, elmi-metodik jurnal, 2012, №1.
5. Haqverdiyeva K. "Həyat bilgisi" fənnində integrativlik, "Kurikulum" elmi-metodik jurnal, 2008, №2.
6. Rahmankulova S. Təhsildə İKT-dən istifadə və inteqrasiya imkanları, "Kurikulum" elmi-metodik jurnalı, 2013, №1.

PEZİOME

Интеграция играет большую роль в усвоении содержания образования, практическом применении теоретических знаний и формировании мировоззрений учащихся.

В статье раскрывается сущность интеграции. Интерактивное обучение служит для продуктивности уроков и активности учеников в учебном процессе. В статье еще дано интеграция предмета Литературы с другими предметами как – Азербайджанский язык, История Азербайджана, Информатика, Музыка и Познание мира и т.д.

SUMMARY

This article deals with the applying integration standards in teaching Literature and its effectiveness developing students' life skills. Integration develops students' theoretical knowledge into practice and scientific view to the life.

Today teaching literature required to integrate ICT skills or Music during learning process. This article presents different ways of integration into the classroom and motivates teachers and students for learning. The types of integration: inter-subject and intra-subject integration have been mentioned in this article and shown how to develop classroom activities effectively.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN OBRAZLAR ÜZRƏ TƏHLİLİ

Bilal HƏSƏNLİ,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: standart, ədəbiyyat dərsləri, şagird, obraz, qəhrəman, təhlil, nitq, xarakter, portret, müqayisə, davranış, yazıçı

Ключевые слова: стандарт, уроки литературы, ученик, образ, герой, анализ, речь, характер, портрет, сравнение, поведение, писатель

Key words: standard, literature lessons, the pupil, image, hero, analysis, speech, character, portrait, comparison, behavior, writer

Bədii əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılmasında obrazlar üzrə təhlil mühüm rol oynayır. Ədəbiyyat fənni kurikulumunda V-X siniflərdə bədii əsərlərin obrazlar üzrə təhlili imkanları müvafiq standartlarda (1.2.2.) öz əksini tapmışdır:

V sinif: Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

VI sinif: Bədii nümunələrdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.

VII sinif: Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

VIII sinif: Obrazları nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.

IX sinif: Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

X sinif: Davranış və əməllərinə, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətinə, yazıçının mövqeyinə, digər surətlərin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazları təhlil edir.

XI sinif: Obrazları xarakter və əməlləri, yaşadıkları dövrdə sosial-siyasi

şəraiti və əxlaqi-etik dəyərləri ilə əlaqəli səciyyələndirir, müqayisələr aparır.

Bu siniflər üzrə təlim nəticələrində də şagirdlərdə obrazları təhlil etmək bacarığının formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Həyatı obrazlı şəkildə əks etdirən bədii ədəbiyyatın mərkəzində insan, onun həyatı, taleyi durur. Bədii ədəbiyyat həyat həqiqətləri ilə sıx bağlıdır. Yazıçı bədii əsərdə canlı insan surətləri yaradır, real həyatın həqiqi və səciyyəvi mənzərələrini əks etdirir.

Əsərdə sənətkarın hadisələrə, qəhrəmana münasibəti öz ifadəsini tapır. Belə ki, burada hadisənin, qəhrəmanın hərəkətlərinin, taleyinin yazıçıda doğurduğu düşüncələr, həyəcan, hiss və duyğular, sevinc, kədər, heyranlıq və s. əks olunur. Sənətkar insanı öz ictimai ideallarına uyğun şəkildə təsvir edir.

Yazıçının bədii əsərdə həyatı, insanları yalnız olduqları kimi deyil, ola biləcəkləri kimi, özünün arzu etdiyi, görmək istədiyi kimi də göstərməyə haqqı vardır. Sənətkar əsərdə «həyat həqiqəti necədir» sualından başqa, «Həyat həqiqəti necə olmalıdır» sualına da cavab verir. Bu mənada həyat həqiqətləri bədii əsərdə müəyyən qədər

dəyişdirilmiş, təshih edilmiş şəkildə işıqlandırılır.

Bədii əsərdə sənətkar müəyyən qrup insanlara xas olan xüsusiyyətləri, onların davranışını, əxlaqını, adətlerini bir fərdin simasında ümumiləşdirilmiş şəkildə əks etdirir. Bununla yanaşı, sənətkar bədii əsərdə həyata, real həyat motivlərinə, əsaslanır, varlığını və insanların cizgilərini, fərdi xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Yazıçı bədii obrazı söz vasitəsilə yaradaraq həyatın, varlığın, insanın daxili aləminə, yaşadığı mühitin bir çox sahələrini əhatə etmək imkanı əldə edir.

Əgər yazıçı hər hansı bir insanı birbaşa, həyatda olduğu kimi əsərə gətirsə idi, o zaman yalnız bir fərdi əks etdirən, səciyyəvi olmayan, maraqsız əsər alınardı. Odur ki, sənətkar bu yolla getmir, bir insanın əsas, səciyyəvi cəhətlərini götürür, lakin onu müşahidə etdiyi xeyli insanın səciyyəvi cəhətləri ilə tamamlayır. Əsərdə müəyyən bir tipik qəhrəmanın obrazını yaratmaq üçün ona oxşar xeyli insan üzərində müşahidələr aparmaq, onları öyrənmək, ümumiləşdirmək lazım gəlir. Belə bir ümumiləşdirmə əsl sənətkar üçün zəruri şərtidir. Sənətkar öz dünyagörüşündən, həyat təcrübəsindən çıxış edərək əsərdə baxışlarını, ideyalarını da ümumiləşdirir.

Ədəbi qəhrəman əsərin ideya-məzmununun, müəllif niyyətinin başa düşülməsində mühüm bədii vasitədir. Əsərdə qəhrəmanların hərəkətləri, taleyi şagird-oxucunu daha çox cəlb edir. Sənətkar ədəbi qəhrəman vasitəsilə öz mənavi baxışlarını əks etdirir və bu yolla oxucunun mənavi dəyərlər sisteminin formalaşmasına təsir göstərir.

Ayrı-ayrı siniflərdə şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq ədəbi

qəhrəmanın təhlili müxtəlif yollarla aparılır. Təhlil zamanı nəzərə alınmalıdır ki, V-VI siniflərdə şagirdlərdə ədəbiyyata sadələşmiş realist münasibət davam edir. Onlar hələ əsərdə bədii şərtiliyin mahiyyətini dərk etmir, qəhrəmanlara həyatda mövcud olan real, canlı insanlar kimi yanaşırlar. Ədəbi qəhrəmanın hərəkətlərini qiymətləndirərkən şagird öz şəxsi həyat təcrübəsindən çıxış edir. Müəllimin sualları ilkin oxucu təəssüratını pozmamalı, əsərdə qəhrəmanın hərəkətlərinin səbəblərini aydınlaşdırmağa, müəllif mövqeyini, öz münasibətini müəyyən etməyə kömək etməlidir.

Şagirdlərin ədəbi qəhrəman haqqında söylədikləri mülahizələri, hökmləri əsaslandırması zəruridir. Şagird əsərin qəhrəmanı barədə fikir söylərkən, ona yalnız canlı insan kimi deyil, həm də müəyyən ideyanın daşıyıcısı, müəllifin dünyagörüşünün ifadəçisi kimi yanaşmalıdır. Böyük sənətkarın əsərində diqqətin çox zaman bu və ya digər qəhrəman üzərində cəmləndirilməsi təsadüfi olmur, müəllif niyyətinin açılmasına xidmət edir.

Şagirdlərə bədii obraz anlayışını mənimsətmək üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilir:

- qəhrəmanın mənşəyi, məişəti və tərbiyəsi

- obrazın bədii portreti

- xasiyyətindəki başlıca cəhətlər

- digər personajlarla qarşılıqlı münasibəti, müqayisəsi

- qəhrəmanın nitqi

- qəhrəmanın mənavi-əxlaqi dəyərlərə münasibəti, həyat mövqeyi

- müəllifin qəhrəmana münasibəti

- şagirdin özünün qəhrəmana

münasibəti

Əsərdəki insan obrazları müsbət, mənfəi, ziddiyyətli, əsas və epizodik olur. Müsbət obraz dedikdə, müəyyən tarixi şəraitdə yazıçının ictimai mövqeyinin, estetik idealinin ifadəçisi olan, nəci, xeyirxah əməlləri, hərəkət və davranışı, danışıq, rəftarı, mənavi siması ilə oxucu rəğbəti qazanan qəhrəmanlar başa düşülür. Müsbət qəhrəman öz dövrünün qabaqcıl ideyalarını daşıyıcısı olur. Müsbət qəhrəman tarixi səciyyə daşıyır, hər bir cəmiyyət müəyyən inkişaf mərhələsində həyat şəraitindən, ictimai prosesin qarşısına qoyduğu vəzifələrdən asılı olaraq qəhrəmanı özünəməxsus şəkildə təsvir edir.

Ədəbiyyatşünaslıqda və məktəb təcrübəsində ideal qəhrəman anlayışından da istifadə olunur. Bu, xüsusən romantik sənətkarların yaradıcılığında, eləcə də sovet dönməndə yaradılmış kommunist obrazlarında özünü daha çox büruzə verir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, canlı insan həyatda müəyyən səhvlərə də yol verir, onda həmişə inkişaf gedir, ziddiyyətlərin mübarizəsi, nöqsanların aradan qaldırılması, kamilləşməyə, yüksək ideala canatma müşahidə olunur. Müasir oxucu belə real qəhrəmanların taleyindən, mübarizəsindən daha çox ibrət alır.

Bu cəhətlər nəzərə alınaraq bədii əsərin qəhrəmanının daxili təkamülü, mənavi mövqeyinin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məsələn, S.Vurgunun "Vaqif" dramında Vaqif obrazının təhlilinin aşağıdakı sxem üzrə aparılması məqsədəuyğundur:

Vaqif xalq şairi və dövlət xadimi kimi

Vaqif ailə başçısı kimi

Vaqifin sadə insanlara münasibəti
Vaqifin saraya, xana münasibəti
Vaqifin Qacara münasibəti
Vaqifin vətənpərvərliyi və s.

Vaqif surətinin təhlili zamanı onun xarakterində, dünyagörüşündə olan dəyişiklik nəzərdən qaçırılmamalıdır. Əsərin əvvəlində Vidadi ilə görüşü zamanı Vaqif öz əhvalı haqqında suala belə cavab verir:

Bu dünya doğrudan bir bilməkdir.
Qarıya qoymuram can möhnətim,
İçirəm dünyanın hər şərbətini...

Gündüzlər oxşayır mənə saraylar,
Gecələr sirdaşım ulduzlar, aylar...

...Mənim də oylağım dağdır,
dərədir,

Könlüm gözəlliyə bir pəncərədir.

Vidadi Vaqifi saraya uyub dostları, vətəni unutmada tənbeh edəndə Vaqifin həç də ilk baxışda gördüyü kimi, xoşbəxt həyat sürmədiyi, çətinlikləri, daxilindəki ziddiyyətlər üzə çıxır:

Mən orda olmasam, qan çıxar dize,
Quşlar da ağlayar ellərimizə.

Xan məndən utanır, çəkinir bir az,
Mən getsəm qırğının hesabı olmaz.
O, bəzən hirsələnib quduran zaman,
Mənəm zəncirini dartıb saxlayan.

Vaqifin toy mərasimində və sarayda İbrahim xanla mübahisəsi, ona cəsarətli haqq sözünü deməsi, Xuramanın vəfasızlığından sarsılması, Qacarla qarşılaşma səhnəsində mərdənəliyi, həbsxanada ruh düşkünlüyü içində "Görmədim" müxəmməsini deməsi, Eldardan yardım istəməsi kimi epizodların təhlili şagirdlərdə bu obrazı dinamik inkişafda, böhranlı anlarda, çətinliklərlə üzləşəndə, öz idealları uğrunda mübarizədə görməyə və dərinləndirən qavramağa imkan verir.

Böyük sənətkarların əsərlərində məni obrazların da təsvirinə ciddi fikir verilir. Məni obrazların səciyyələndirilməsi zamanı sənətkarın bu obraza münasibəti, ifşa üsullarına diqqət yetirilməlidir. Məsələn, "Vaqif" dramında müəllif Qacarın xarakterini, qaniçən təbiətini, faciəsini açmaq üçün onun öz dilindən aşağıdakı ifadələri işlədir:

Keçdi pəncəmizə gözəl Qarabağ,
Öpsün qılıncımı hər qaya, hər dağ.
Mən Qacar nəsliyəm, şahlar şahiyam,

Mən də yer üçünün bir Allahiyam.
Gərək biz qoymayaq daşı daş üstə,
Atın yığın-yığın leşi baş üstə.
Mənim vicdanım da, qəlbim də qandır,
Dünya qan üstündə bir xanimandır!..

...Vətən! Çoxmu sevir məni o vətən,

Mənə həcv yazır hər yoldan ötən.
Dərsdə qəhrəmanın özü haqqında dediklərinin sitat gətirilməsi istər obrazın xarakter və əməlləri, istərsə də müəllifin ona münasibəti barədə müzakirə açmağa imkan verir.

Müsbət obraz o vaxt oxucunun gözündə böyüyür ki, güclü düşmənlə mübarizədə qalib gəlsin. Məsələn, "Vaqif" mənzum dramında Vaqif-Qacar qarşıdurması ona görə şagirdə təsir edir ki, hər iki obraz güclü xarakterə malikdir, öz mövqeyi, dünyagörüşü ilə seçilir:

Qacar
(Vaqifa)

Şair, hökmdarın hüzurundasən!

Vaqif

Bunu sızsız belə düşünürəm mən.

Qacar

Bəs baş əymədiniz?

Vaqif

Əymədim, bəli!

Əyiməz vicdanın böyük heykəli...

Qacar

Qılıncılar toqquşub iş görəndə zaman,
Neylər dediyiniz quru bir vicdan?

Vaqif

Vicdan dedikləri bir həqiqətdir-
Beşiyi, məzarı əbədiyyətdir.

Qacar

Bəs zindan necədir, qaranlıq zindan?

Vaqif

Soyuq məzara da zinətdir insan.

Bu nümunə dərsdə qüvvətli xarakterə, fərqli həyat mövqeyinə, dünyagörüşünə malik Vaqif və qaniçən Qacar obrazlarının müqayisəli təhlili üçün zəmin yaradır.

Sənətkar bədii əsərin məzmun və formasına uyğun olaraq, obrazın yaradılması vasitəsi kimi qəhrəmanın bədii portretini təsvir edə bilər. Bədii portret vasitəsilə qəhrəmanın xarakterik cəhətləri, zahiri görünüşü əks etdirilir. Hazırda bədii portretə qəhrəmanın psixoloji xarakteristikasını vermək üçün də istifadə olunur.

Qəhrəmanın bədii portreti dedikdə onun zahiri görkəminin, sifətinin, geyiminin təsviri nəzərdə tutulur. Bu zaman müəllif qarşıya qoyduğu niyyətdə uyğun olaraq müxtəlif üsullara əl atır: 1. Obrazın zahiri gözəlliyi ilə mənəvi zənginliyi vəhdət təşkil edir. Məsələn, C.Cabbarlının "Firuzə" hekayəsində Firuzə həm zahirən, həm də mənəviyyətcə gözəldir. 2. Obrazın zahiri gözəlliyi ilə mənəvi aləmi ziddiyyət təşkil edir. Məsələn, M.Hüseynin "Alov" pyesində Əmin Bəxtiyarov zahirən gözəl olsa da, daxilən çirkin, cinayətkar təbiətlidir. Cəlal

Qaşqay isə əksinə, zahirən gözəl olmamasına baxmayaraq, zəngin daxili aləmə malik, ləyaqətli insandır.

M.İbrahimov yazır: "Zahirən çirkin və ya gözəl qəhrəman seçmək bəzi hallarda yazıcının şəxsi iradəsindən asılı deyildir. Məsələn, mən Rüstəm kişini müəyyən mənada naturadan götürmüşəm. Həyatda görmüşəm, həyatda gördüyüm və dönə-dönə söhbət etdiyim, yaxşı tanıdığım bir kolxoz sadri onun probradır. Hələ əsəri yazmağa başlamamış, hələ bu barədə dumanlı şəkildə düşündüyüm anlarda bu adam öz heykəli ilə gəlib gözümün qabağında dururdu. Mən onun zahiri görkəmini necə dəyişəydim. Belə etsəydim, özümü çəşdirməzdimmı?"

Oxucu obrazı bədii portret vasitəsilə daha yaxşı qavrayır, onun haqqında dolğun təəvvürə malik olur. C.Məmməd-quluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestində Xudayar bəyin bədii portreti diqqətli oxucuda onun siması, nəyə qadir olması, daxili aləmi barədə ilkin təəvvür yaradır: "Xudayar bəyin ancaq otuz yeddi, otuz səkkiz sinni olar, artıq olmaz, bəlkə əksik ola. Boyu ucadı, çox ucadı... Bəli, boyu ucadı, saqqalı, qaşları tünd qaradı. Üzü də qaradı, cox qaradı, gözləri də qaradı. Bir tikə ağ yoxdu gözlərdə. Belə ki, bəzi vaxt Xudayar bəy papağını basır gözünün önünə, papaq qara, gözlər qara, üz qara. Papağın altından gözlər elə işarır ki, adamın canına vahimə oturur. Bunlar hamısı ötər. Xudayar bəyin bir böyük qüsuru var: burnu əyridi, amma pis əyridi. Əyri də var, əyri var. Mən çox gözəllər görmüşəm ki, burunları əyridi, amma Xudayar bəyin burnu pis əyridi. Burnunun yuxarı tərəfindən bir sümük dikəlir.

Sümük düzdü, amma şağısının oti xoruz pipiyi kimi düşüb sol yana, bilmirəm anadan olmadı, ya sonra olubdu. Amma çox pis burundu, vəssalam."

Bədii əsərlərdə qəhrəmanın portreti haqqında bilikləri mənimsətmək üçün müəllim ilk növbədə epik əsərlərdən istifadə etməlidir. Çünki epik əsərlərdə yazıcının bədii portret yaratmaq imkanları genişdir. Nizamının "Xosrov və Şirin" poemasında Şirin obrazının, S.S.Axundovun "Qaraca qız", C.Cabbarlının "Firuzə" hekayələrinin qəhrəmanlarının bədii portreti üzərində iş onların xarakterinin, hərəkatlarının səciyyələndirilməsi üçün imkan yaradır. Lakin lirik, dramatik əsərlərin də qəhrəmanlarının bədii portret üzrə iş təşkil etmək mümkündür. Məsələn, M.P.Vaqifin "Pəri" qoşmasının təhlili, demək olar ki, bütünlüklə lirik qəhrəmanın bədii portretini təsvirinə əsaslanmaqla aparılır. C.Məmmədquluzadə "Anamın kitabı" tragikomediyasında iştirakçılar haqqında məlumat verərək onları bədii portretini təsvir edir.

Təbiət, mənzərə təsviri (peysaj), əşya təsviri qəhrəmanın düşdüyü vəziyyətin, ümumən əsərin ideya-bədii məzmununun dərk edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Təbiətin (qışın, baharın və s.) təsviri təsadüfi səciyyə daşımır, obrazın xarakterini, taleyini, müəllif niyyətini başa düşməyə kömək edir. Bədii əsərdə təbiət təsviri obrazın ovqatı, keçir-diyi hisslərlə üst-üstə düşə bilər.

M.Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasının təhlili zamanı müəllim şagirdlərin diqqətini Leylinin həyatının son anlarında xəzan görmüş başa gəlişinə cəlb edir. Bağın əvvəlki şafəsindən əsər-

ələmət qalmayıb. Küləklər, aramsız yağışlar gül-çiçəyin büsətını talan edib. Dərd içində məhv olan Leylinin ovqatı ilə güllü-çiçəyi solmuş, əvvəlki rəvnəgi tarmar olmuş bağın vəziyyəti bir-birini tamamlayır.

Lakin faciə ondadır ki, Leylidən fərqli olaraq bir gün xəzanın yerinə bağlara yenidən bahar gələcək. Leylinin isə artıq nə vüsəl, nə də yaşamaq ümidi yoxdur.

A.Şaiqın "Məktub yetişmədi" hekayəsində qışın təsviri əsərin qəhrəmanı Qurbanın ailəsinin düşdüyi səfərlə, onun faciəli ölümü ilə səsləşir: "Qışın dondurucu bir günü idi... Soyuq qılınc kimi kəsirdi. Göylər yaşlı adamlar kimi qara çarşabla, dağlar, çöllər də kəfənlə örtülmüşdü. Küçələrdə koma-koma duran qarlar üzərində qarğalar gəzişirdi. Qalın paltolu, başları, ayaqları örtülü adamlar, bəzəkli və isti otaqlardan çıxıb piyada, ya faytonda rahat-rahat küçələrdən keçirdilər. Bu dondurma qış, bu yandırıcı şaxta onlar üçün əyləncədən başqa bir şey deyildi."

Ş.İ.Xətayinin "Dəhnamə" poemasının qəhrəmanı sevgini mənasız sayan, aşıqları əbləh adlandıran bir gəncdir. Lakin o, üzünü görmədiyi pəri qızına məhz həyatın canlandığı, insanda yaşamaq, yaratmaq arzusunun artdığı bahar fəslində aşıq olur:

Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdi və laləzar gəldi,
Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşdü.

M.F.Axundovun "Puşkinin ölümünə Şorq poeması"nda isə kədərli dünyaya sığmayan lirik qəhrəmanın keçirdiyi bədbin hisslərlə insanda şadlıq, sevinc, nikbin duyğular doğuran bahar fəslinin

təsviri təzad təşkil edir.

Belə səhnələrin müzakirəsi nəticəsində əsərin şagirdlərə emosional təsiri artır, onlar ədibin sənətkarlığı barədə aydın təsəvvürə malik olurlar.

Ədəbi qəhrəmanın düşüncələri, hiss və duyğuları dərstdə təhlil üçün zəngin material verir. M.İbrahimovun «Azad» hekayəsində milli-azadlıq hərəkatına qoşulan, öz həyatının mənasını xalqın gələcəyi naminə mübarizədə görən Azad və Fərdanın yadda qalan obrazları yaradılmışdır. Azad boğucu İran mühitində, ehtiyac və səfəllət içində yaşamaq istəmir. O, böyük ümidlərlə yaşayır, düşdüyi ağır vəziyyətlə barışmaq istəmir, Vətəninə xidmət etmək üçün yollar axtarır. Bu fikirlər, xəyallar içində yaşayan Azad daim düşünür, susur. Dinməzliyinə görə ona Sükuti deyirlər.

Vətən uğrunda döyüşlərdə ölümcül yaralanan Azad dostu Fərdaya üz tutaraq deyir: «Yadımdadır, Fərdə, beş il əvvəl Təbrizdə, dərzî dükənində sən məndən: Nə üçün yaşayırsın, həyatın mənası nədir?» - deyə soruşmuşdun. Onda mən sənə cavab verməmiş, susmuşdum. Lakin o zaman mən də sənə kimi düşünürdüm. Mən düşünürdüm ki, həyatımızın mənası vətənimizin səadəti üçün çalışmaqdadır... Amma o zaman mən danışa bilməmişdim... Çünki danışmaqda bir mənə yox idi. İndi isə sənə deyirəm, qardaşım Fərdə, sizə deyirəm, qardaşlarım (o, azca boylanıb fədailəri gözdən keçirdi), bəli, sizə deyirəm: bizim hamımızın səadəti, bax, bu alçaq daxmaların azadlığında, bu doğma yurdun, bu ana torpağın istiqaliliyyətindədir... Yerə qoymayın o tufəngləri ki, onları bu doğma torpaq sizə tapşırırmışdır...» Bu epizodun təhlili zamanı şagirdlərdə Azadın xarakteri,

həyat mövqeyi, əqidəsi, mübarizə əzmi barədə dolğun təsəvvür yaradılır.

Qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi obrazların təhlili zamanı diskussiya, əqli hücum, Venn diaqramı, şəxsləndirmə, müqayisə cədvəli, debat, söz assosiasiyası metodlarından istifadənin daha məqsəduyğun olduğunu göstərir. Ədəbiyyat müəllimi obrazların təhlili üzrə metodik tövsiyələrə yaraşmaz, sual və tapşırıqların seçimi zamanı dərslər dediyi sinfin şagirdlərinin hazırlıq səviyyəsini nəzərə almalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi" qazeti. 25 okt.2013. № 41.

2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin milli kurikulumu. Bakı, 2006.

3. Hüseynoğlu S., Həsənlı B., Səfərova Ə., Quliyev Ə. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. Bakı: Bakı nəşriyyatı, 2014.

4. Hüseynoğlu S., Həsənlı B., Mustafayeva A., Məmmədova S. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslik. Bakı: Bakı nəşriyyatı, 2014.

5. Həsənlı B., Hüseynoğlu S., Səfərova Ə., Quliyev Ə. Ədəbiyyat. 5-ci sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. "Bakı" nəşriyyatı, 2014.

6. Həsənlı B., Hüseynoğlu S., Mustafayeva A., Məmmədova S. Ədəbiyyat. 7-ci sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. "Bakı" nəşriyyatı, 2014.

7. Ümumi təhsilin fənn standartları. (I-XI siniflər) Bakı: Mütərcim, 2012.

РЕЗЮМЕ

Возможности анализа героев художественных произведения на уроках литературы по курикулуму

В статье определены возможности анализа героев художественных произведения на уроках литературы проводимых по курикулуму. Отмечается, пути анализа героев литературных произведений, их роль в раскрытии идейно-художественных особенностей изучаемых текстов.

SUMMARY

Opportunities analysis of heroes of works of art in literature classes conducted by of curriculum

In the article the possibility of analyzing the characters of artistic works in literature lessons conducted by of curriculum. There, ways of analyzing the characters of literature, their role in the disclosure of the ideological and artistic features of the studied texts.

İNŞA YAZI NÜMUNƏLƏRİ

Şövkət ASLANOVA,

Bakı şəhərindəki 285 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Qəhrəmanlar ölmürlər

Vətənin başı üstünü qara buludlar alanda ilk növbədə onun köməyinə torpağının, elinin qədirciyətini bilən övladları tələsirlər. Kimi əlinə silah alır, qarlı səngərlərdə döyüşür, qəhrəmanlıqlar göstərir, kimi də öz maddi və mənəvi köməyinə əsirgəmir, qələbəmiz naminə çalışır. Belə insanlar isə tarixin sərt sınağından keçərək gələcək nəsillər üçün qəhrəmanlıq rəmzinə çevrilir, hörmətlə, ehtiramla xatırlanır.

Babək – Azərbaycanın igid oğlu, Xürrəmilər hərəkatının başçısı, uzun illər ərəb istilaçılarına qarşı vuruşan xalq qəhrəmanı! Ölümdən qorxmayan, onu mərdliklə qarşılayan əfsanəvi igid! Ölüm ayağında belə "Azərbaycan" kəlməsi dilindən düşməyən şəxsiyyət! "Qırx il kölə kimi sürünməkdənsə, bir gün azad yaşamaq, ixtiyar sahibi olmaq yaxşıdır" deyən insan! Xalqımız Vətənin, xalqın yolunda öz canını qurban vermiş igid oğlunu unutmur.

Çənlibel torpağına, Qoşabulaq suyuna tapınan Koroğlunun qəhrəmanlığı da xalqına, torpağına

başçılıqdan irəli gəlir. Elə buna görə də elin qəlbində yaşayır bu gün də.

Qəhrəmanlıq öz-özünə yaranmır. Mərdlik mübarizədə yaranır. Qəhrəmanlıq adı yüksəlmək həvəsi, ulduz kimi parlayıb sönmək deyil. Ən böyük qəhrəmanlıq göz qırpmada özünü Vətən, xalq yolunda ölmə verməkdir; özü də heç bir şan-şöhrət fikirləşmədən! Qəhrəmanlıq yolu çətinə də çətindir, əzablıdır. Bu yolda qan var, qada var, ölüm var, itim var. Lakin həm də şərəfli ömür var. İnsanın mənəvi ömrü! O ömür ki, fiziki ömürdən qat-qat uzundur!

"Vətən" deyərək özlərini ölümün ağışına atan, güllə qabağına gedən, ana torpağı öz qanları ilə suvaran 20 Yanvar şəhidlərimiz, Milli Qəhrəmanlarımız insanların qəlbində özlərinin əbədi heykəllərini yaradıblar!

Onlar cismən ölsələr də, mənən yaşayırlar. Axı qəhrəmanlar el qədrini canlarından daha əziz bilirler... Əlif Hacıyev, Allahverdi Bağırov, Şirin Mirzəyev, Cəfər Məmmədov, Məzahir Rüstəmov belələrindəndir. Onların çağlayan ürəkləri Vətən naminə susubdur.

Bəli, Azərbaycan qəhrəmanlar diyarıdır. Çünki vətən övladları Tomris mərdliyi, Cavanşir yenil-məzliyi, Dədə Qorqud hikməti, Nizami poeziyası, Tusi elmi, Füzuli məhəbbəti, Koroğlu cəngisi, Xətai qılıncı, Babək harayı, Nəsimi kədəri, Üzeyir musiqisi, Səməd vurğun şeiriyyəti qidalanıblar.

Qəhrəmanların xatirəsini əbədiləşdirmək üçün ölkəmizdə çox işlər görülür. Onların adına məktəblər, küçələr, xəstəxanalar, parklar, bağlar var. Ömür yollarına həsr olunmuş oçeriklər yazılır, ailələrinə qayğı göstərilir. Dövlət bu qəhrəmanların yaddaşlarında əbədi yaşamaları naminə hər cür tədbirlər keçirir.

Ölümü ilə ölümsüzlüyə qovuşan, şəhidlik zirvəsinə ucalan qəhrəmanlar heç zaman unudulmurlar.

Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin sözləri ilə fikrimi yekunlaşdırıram: "Vətən, torpaq yolunda özünü qurban verənlərin xatirəsi qəlbimizdə daim yaşayacaq, onların şücaəti Azərbaycan xalqının tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaqdır".

Odlar yurdum, qəhrəmanlar diyarım! Sənin şərəfli bayrağını uca tutmaq hər bir vətən övladının ləyaqət ölçüsüdür. Qarabağ harayına cavab vermək naminə igid oğullarını mübarizəyə səsle, Azərbaycanım!

Xocalı faciəsinin dərdlərini unutmuruq

Xocalı qırğını. Əsrin dəhşətli faciəsi. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə. Od tutub yanan şəhər. Meşələrə, dağlara pənah aparan köməksiz əhali. Qar, şaxta, gədiklərdə donan körpələr, qocalar... Türk qanına susayan ermənilər...

Şərə şəriki dünyada şər qarışırdı. Göylə Yerin arasında zülmət pərdəsi çəkilmişdi. Taleyinə zülm və zillət yazılmış yüzlerle insanın göylərə bülənd olacaq ah-naləsindən həzz almaq məqamı çatmaqda idi. Allah dərgahından qovulan məxluq üzə qara taxtında yerini rahatlayaraq qan püskürən baxışlarını qarabəxt Qarabağın balaca bir şəhərciyə zilləmişdi.

Şərə şəriki dünyanın şər imperiyası süqutunun sonluğunda xeyir-dua verdiyi qətləmlə tarixinə daha bir qara səhifə əlavə etməkdən çəkinmədi. Qara keşişin və Keşiş Qaponun nəvələrinin birgə imza atdığı Xocalı soyqırımını qan yaddaşımıza zülmət gecənin güllə və mərmi işığında süngülərlə yazıldı...

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə abad bir qəsəbə bayquşlar ulayan xarabazarlığa çevrildi. Dünya xatun faciəsindən daha amansız Xocalı soyqırımını ilə üz-üzə qaldı.

Daş üstə daşımı qaldı?!
Salamat başımı qaldı?!
Gözlerde yaşımı qaldı?!
Layla, Xocalım, layla...

XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri, xüsusi vəhşilik və qəddarlıqla törədilmiş Xocalı faciəsi erməni cəlladlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi genosiddir. Bu faciənin törədilməsində Ermənistan silahlı qüvvələrinə havadarlıq edən, onlara texnika və canlı qüvvə ilə köməklik göstərən keçmiş sovet ordusuna məxsus, Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alay olmuşdur. Erməni quldurları alayın gücündən istifadə edərək şəhəri tamamilə dağıtmış, dinc əhaliyə xüsusi qəddarlıqla divan tutmuşdur.

Ermənilərin məqsədi Xocalıda olan əhalini tamamilə məhv etmək və bununla da Azərbaycan xalqının mübarizə ruhunu öldürmək, xalqın qəlbində bir erməni xofu yaratmaq idi.

Çox təəssüf ki, Azərbaycana o dövrdə rəhbərlik edənlərin və hakimiyyətə gəlmək uğrunda mübarizə aparan qüvvələrin xəyanətکار əməlləri nəticəsində ermənilər öz istəklərinə nail oldular.

Əhalisinin sayı 7 min nəfərə qədər olan şəhərdə hadisə zamanı 2-2,5 min nəfər qalmışdı, Xocalıya divan tutdular. Yüzlərlə körpə, uşaq, qadın, qoca, cavan qətlə yetirildi.

Bununla kifayətlənməyən

erməni faşistləri öldürülənlərin gözlerini çıxarmış, başlarının dərisini soymuş, müxtəlif bədən üzvlərini kəsmişdilər. Hətta bir neçə şəhidin cəsədi yandırılmışdı.

Tanrı necə qıydı belə əcalı?!
Öldü həm mağmını,
Həm də dəcalı
Qıvrıla-qıvrıla
Öldü körpələr,
Qovrula-qovrula
Qaldı Xocalı.

Ermənilərin müharibəni təkəvə herbçilərə, silahlı dəstələrə qarşı deyil, həm də müdafiəsiz uşaqlara qarşı aparması dünya miqyasında baş vermiş hərbi münacışələrin ən qəddarı, ən amansızıdır.

Tarix bir daha sübut etdi ki, ermənilər öz çirkin məqsədlərinə çatmaq üçün ən amansız vasitələrə əl atırlar.

Azərbaycan tarixinə qanlı hərflərlə yazılan Xocalı soyqırımını mərhum Çingiz Mustafayevin kamerası ilə dünyaya çatdırılır.

Qışın oğlan çağı
Qarın üstündə
Laxta körpə qanı
Lələ kimiydi.
Çingizin qolunda
Körpə meyitlər,
İlahi, doğmaca
Balam kimiymi...

Sabah bir daha bu dəhşətlər təkrar olunmasın deyər, erməni qansızlığını, keçmişimizi, bu günümüzü bütün dünyaya bəyan

etməliyik.

İllər illəri, əsrlər əsrləri əvəz edəcək. Lakins Xocalı harayı, Xocalı feryadı qövrəyə bir yara kimi bizim qəlbimizi oyum-oyum oyacaq.

O zaman bu yara qaysaq bağlayacaq ki, torpaqlarımız düşmən tapdağından azad olacaq. Vətənimiz – müstəqil Azərbaycanı miz rahat nəfəs alacaq.

Doğma Xəzərimi sevirəm

Odlar yurdunun ən gözəl və təbii sərvətlərlə zəngin guşələrindən biri də Xəzər dənizidir.

Allahın bizə bəxş etdiyi bu mavi gözlü dənizin gah sakit, gah da coşqun dalğalarına baxıb xəyala dalmaqdan ləzzətli nə ola bilər ki?!

Şairlərin, bəstəkarların ilham mənbəyidir doğma Xəzərim. Bir zamanlar Oğuz dənizi, yaxud Quz dənizi kimi məşhur olmuş, indi isə adında Xəzərlərin adını yaşadır mənim Xəzərim!

Xəzər beş ölkənin dənizidir. Onun ətrafında İran, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Türkmənistan və Azərbaycan respublikaları yerləşir. Xəzər 800 kilometrden artıq məsafədə Azərbaycan sahillərini əhatə edir.

Xəzər dənizi xalqımızın qismətinə düşmüş ən yaxşı Tanrı payıdır. Xəzər dənizinin canlılar aləmi olduqca zəngindir. Orada

1332 fauna növünün mövcudluğu müəyyənləşdirilmişdir.

Doğma Azərbaycanımı dünyaya balığı, kürüsü, nefti ilə tanıdan Xəzər dənizi başdan-başa möcüzədir.

Xüsusiən Bakı əhalisi üçün Xəzər dənizinin əsrarəngiz gözəlliyi heç nə ilə əvəzlənməzdir. Şəhər əhalisinin ən çox sevdiyi yerlərdən biri dənizkənarı bulvardır.

Bulvarda dəniz gəzintisində olmaq, gecələr dənizdən sahile baxıb şəhərin füsunkarlığını görmək və zövq almaq hər bir bəbəyin ixtiyarındadır. Hələ çimərliklərdəki qələbəlikdən danışmıram. Çimərlikdə olanda aldığım dinclik, rahatlıq Xəzərə vurğunluğumu daha da artırır.

Doğma Xəzərim! Sənin cazibənin təsirindəndir ki, əhali yaz-yay aylarında şəhərdən Abşeron bağlarına köçür, isti ayları burada keçirirlər. Sahil bağlarında keçən bu ayların romantikası il boyu xatirələrdə qalır.

*Xəzərə sığındım bir körpə kimi,
Mənə həzin layla çaldı ləpələri.
Titrəşən sulara açdım qəlbimi,
Bir anlıq xəyala daldı ləpələri.*

Mənim Xəzərim! Səni nə qədər vəsf edəblər, şəninə şeirlər, nəğmələr qoşulub, böyük-böyük əsərlər həsr edilib sənəki qüdrətə, zərifiyə, lakin bunlar yene də azdır!

Səndən doymaq olmur,

doğmam mənim!

Qumlu sahillərdə suların dil-dil ötür, mirvari dalğaların saç kimi qıvrılıb-açılır, gözəllərin həvəslə sığındığı ləpələr, coşan fırtınalar hər kəsi ilhama gətirir. Mikayıl Müşfiq demişkən:

Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görədim,

Qələmə söz verəydim.

Hər gün yeni bir nəğmə, hər gün yeni bir ilham,

Yazaydım səhər-axşam...

Mən səninlə söhbətləşməyi xoşlayıram, Xəzər! Sən həm də mehribansan axı. Sənin də insanların qayğısına çox böyük ehtiyacın var.

Əlbəttə, dilin olsa, deyərdin: "Qoruyun məni, ekoloji tarazlığın pozulmasına yol verməyin, məni çirkəndirməyin, ey insanlar, mən sizinəm axı!".

Gözəlliklər məskəni olan doğma Xəzərimin vurğunuyam və onu ürəkdən sevirəm!

Dalğaları pıçıldayan, coşub-daşan, mülayimləşən, illərdən, əsrlərdən, Odlar yurdu üçün vacib müqavilələrdən soraq verən əzərim!

Mərd ellərin var,

Yaradar qurar.

Mavi Xəzərin,

Göy göllərin var, Azərbaycanım!

Dərslük: problemlər... vəzifələr...

DÜŞÜNMEYƏ, ARAŞDIRMAYA SÖVQ EDƏN DƏRSLİK

Münəvvər HÜSEYNOVA,

Bakı şəhərindəki 18 nömrəli məktəbin müəllimi

Artıq üçüncü ildir ki, yönümlülük kimi tələblər diqqət məktəblərimizdə kurikulum əsasında mərkəzində saxlanılmışdır. Dərsliyə öncə yazılmış Azərbaycan dili və ədəbiyyat xalq yaradıcılığı nümunələrinin daxil edilməsi təsadüfi deyildir. Bu, bir tərəfdən, söz sənətinin yaranması məntiqinə, digər tərəfdən, kurikulumun tələbinə – asandan çətinə qaydasına uyğundur.

Birinci bölmədə verilmiş "Dərzi şagirdi Əhmədın nağılı", "Koroğlu" dastanından "Durna teli" qolu, "Xəzinəqaya" əfsanəsi maraqlı məzmunu, ideya-bədii gözəlliyi ilə diqqət çəkir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər bu nümunələri maraqla mütaliə edirlər.

"Vətən sevgisi, qəhrəmanlıq səhifələri" bölməsində verilmiş S.Vurğunun "Azərbaycan", B.Vahabzadənin "Vətəndaş" şeirləri, M.Hüseynin "Odlu qılnc", M.İbrahimovun "Azad", Z.Xəlilin "Sonuncu güllə", M.Rzaquluzadənin "Babək" hekayələri yüksək ideya-bədii dəyərə malikdir. Bu bölmədəki M.Rzaquluzadənin "Babək", M.Hüseynin "Odlu qılnc" hekayələrinin mövzusu tarixdən alınsa da, ideyaca müasirdir. Əsərləri oxuyarkən şagirdlər dünənimizə – çoxəsrlik qəhrəmanlıq tariximizə boylanır, vətəni sevməyin, onu qorumağın zəruriliyini bir daha dərk edirlər.

"Mənəvi dəyərlər, həmişəyaşar hikmətlər" bölməsindəki A.Bakıxano-

vun "Hikmətin fəziləti", Ç. Aytmatovun "Manqurt", H. Ziyanın "Kərgədan və qarışqa", F. Qocanın "Anamın sözləri" əsərləri kamal, idrak, mərifət, tərbiyə və bilik mənbəyidir. Belə əsərlər şagirdlərin mədəni inkişafında mühüm rol oynayır.

"Uşaq aləmi, uşaq taleyi" bölməsində verilmiş "Nurəddin", "Qızıl qönçələr", E. Hüseynbəylinin "Nəvə", Mir Cəlalin "Bahar" ("Bir gəncin məni ifesti" romanından) əsərlərində fərqli taleyə malik uşaqların həyatı əksini tapanmışdır. Bu əsərlər şagirdlərin hiss və duyğularına təsir edərək insan həyatına hörmət, öz hərəkətləri üçün məsuliyyət daşımaq, xeyirxah, ədalətli, əməksevər olmaq kimi keyfiyyətlər təbliğ edir.

Ətraf mühitin mühafizəsi bu gün cəmiyyəti ciddi düşündürən, narahat edən problemlərdəndir. Bu baxımdan "Təbiətə qayğı, təbiətə vərğünluq" bölməsi bütövlükdə maraq doğurur. Həmin bölmədəki "İki bala", "Qaranquş", "Şəhərdən gələn ovçu" əsərləri şagirdlərdə təbiətə, heyvanlara qayğı hissinin, həssas münasibətin güclənməsinə, ekoloji tərbiyənin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir edir.

Dərslikdə verilmiş qapalı və açıq suallar, eləcə də tapşırıqlar rəngarəngliyi ilə diqqəti çəkir. Bunlar şagirdlərdə ədəbi materiallar haqqında müstəqil fikir söyləmək, mövqelərini əsaslandırmaq kimi bacarıqların formalaşmasına xidmət edir.

Bədii əsərin qəhrəmanlarına davranış və əməllərinə əsasən qiymət verməyə, onları müqayisəli səciyyələndirməyə, müəllifi düşündürən problemlərə münasibət bildirməyə,

mövzu və ideyanı aydınlaşdırmağa, araşdırmağa yönəlmiş sual və tapşırıqlar ədəbi əsərləri hərtərəfli başa düşmək, dəyərləndirmək baxımından əhəmiyyətlidir. Onların bir qismi ədəbi nümunələrin janrının, bədii xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, şərh edilməsi ilə bağlıdır.

Sual və tapşırıqların məzmunu və quruluşu sənətlə metodist əməyindən xəbər verir. "Hekayənin "Azad adlanması təsadüfdirmi?", "Qarışqa və kərgədan" təmsilində şairin nə üçün məhz bu canlıları seçməsinin səbəbini əsaslandırın" kimi sual və tapşırıqlar məntiqi təfəkkürün inkişafı baxımından faydalıdır.

Mətdə yeni sözlərin mənimsədilməsi ilə bağlı tapşırıqlar da mühüm yer tutur. Bunlardan bir qisminə fikirlərini ifadə edərək öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə etmək və ya bu sözlərin məzmununa uyğun izah edilməsi tələb olunur.

Bütün bunlar son nəticədə şagirdlərin nitqini zənginləşdirir, öz fikrini düzgün ifadə etmək vərdisləri aşılayır.

"Yazıcının uzaq keçmişdə baş vermiş hadisəyə müraciət etməsinin səbəbini necə başa düşürsünüz?" ("Manqurt"), "Təmsil janrında əsərlərin yazılmasına səbəb nədir?" ("Kərgədan və Qarışqa"), "İnsanın xasiyyətində, davranış və əməllərində dəyişiklik nəyin sayəsində ola bilər?" "Kamalın sonrakı taleyini necə təsvir edirsiniz?" ("Nəvə") kimi suallar şagird düşüncəsini dərinləşdirir, təxəyyülünü zənginləşdirir.

"Odlu qılınc" hekayəsinin tədrisi zamanı "Bu hekayə hansı xüsusiyyətlərinə görə əhəmiyyətli sayıla bilər?"

yanına görə əhəmiyyətli sayıla bilər?" və ya "Belə əsərlərin yazılmasına ehtiyac varmı?" mövzusunda aparılan müzakirələr şagirdlərdə müstəqil fikir yürütmək, təncidi düşünmək bacarığını inkişaf etdirir.

"Uzun müddət susduğuna görə Əhmədə haqq qazandırmaq olarmı?", "O, başqa cür hərəkət edə bilməzdimi?", "Pisliyin qarşısında yaxşılıq edən insanlara haqq qazandırırırsınız?" kimi suallar fərqli mövqelərin yaranmasına, fikirlərin haçalanmasına səbəb olur.

Sualların bu tərzdə qoyulduğu nəticəsində təhlil birtərəfli səciyyə daşımır, şagirdlər bir-birindən fərqli, hətta bəzən əsərin ideyasına zidd olan fikirlər də söyləyirlər. Ciddi müzakirələrə səbəb olan bu tapşırıqlar şagirdləri müstəqil düşünməyə, öz fikirlərini əsaslandırmağa istiqamətləndirir.

Yaradıcı yanaşma tələb edən, yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirən tapşırıqlar dərslikdə mühüm yer tutur. Məsələn, "Təmsilin mövzusunda nəslə kiçik təmsil yazın. İştirakçıların fərqli olmasına (məsələn, bal arısı və hörümçək) diqqət yetirin", "Təmsilin sonluğunu necə görmək istərdim?" mövzusunda yazılı təqdimat hazırlayın", "Müxtəlif mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında yaşadığınız bölgədə əməyi ilə tanınmış adam haqqında yığcam yazılı təqdimat hazırlayın", "Əsərdəki hadisələrlə əsasən yeni epizod fikirləşin" və s.

Dərslikdə fənlərarası inteqrasiyanın reallaşdırılmasına imkan yaradan sual və tapşırıqlar da mühüm yer tutur. Məsələn, "Hekayə təbiət, hey-

vanlar aləmi barədə düşüncələrimdə hansı dəyişikliklər yaratdı?", "Ölkəmizdə yaşayan nadir quşlar haqqında təqdimat hazırlayın", "Yaşadığım yerin təbiəti haqqında nə bilirəm?", "Təbiətə qayğı lazımdırımı?", "Bədii əsərlərdə təbiətlə bağlı hansı məsələlərin öz əksini tapması vacibdir? (təbiət elmi, ekoloji problemlər)", "İncəsənətin digər növlərində (rəssamlıq, kino və s.) yaradılmış hansı ana obrazını uğurlu hesab edirsiniz?", "Cənubi Azərbaycan, orada baş vermiş milli azadlıq hərəkatı barədə nə bilirsiniz?", "Təbriz şəhəri haqqında nə bilirsiniz?" (tarix, coğrafiya) və s.

Fəndaxili inteqrasiya daha çox şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrinin mövzu, problem, obrazlar baxımından müqayisə etməyi tələb edən sual və tapşırıqların vasitəsilə reallaşdırılır.

Dərslikdəki sual və tapşırıqların, demək olar ki, hamısı məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir. Məsələn, "Hekayadan seçdiyiniz hissəyə ad verin, məzmununu tərtib etdiyiniz plan əsasında yaradıcı danışın". (1.1.3. Süjetli bədii nümunələrin hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir. "Müşahidələr əsasında nağıl janrının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin", "Əsərdə hekayə janrına aid hansı xüsusiyyətləri göstərə bilərsiniz?", "Əsərin təmsil janrında yazıldığını təsdiq edən iki cəhət yazın" və s. (1.1.4. Bədii nümunələrin janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir). "Kamalı ("Nəvə") oxuduğunuz hansı əsərin qəhrəmanı ilə müqayisə edə bilərsiniz?", "Əhmədin xasiyyətindəki, davranışındakı hansı cəhətlər onu

nağıldakı digər obrazlardan fərqlənir? Fikrinizi əsaslandırarkən Venn diaqramından, müqayisə cədvəlindən istifadə edin" (1.2.2. Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçı münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir). "Əsərdəki başlıca fikri-ideyanı necə izah edərsiniz? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün əsərdən nümunələr göstərin" (1.2.4. Bədii nümunələrin mövzusunun, ideyasının, başlıca problemini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir). 1.1.2. standartının (heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur) reallaşdırılması ilə bağlı dərslərdə ardıcıl olaraq tapşırıqlar verilmiş, maraqlı tövsiyələr əks etdirilmişdir.

Dərslərdə layihələr üçün təklif olunmuş mövzular və onların təşkili ilə bağlı tövsiyələr aydın, anlaşılıq olub həm müəllim, həm də şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır.

Dərslərdəki tətbiq və ümumiləşdirmə dərslərinin məqsədi, adından göründüyü kimi, bölmənin tədrisində mənimənilmiş bilik və bacarıqların tətbiqi, ümumiləşdirilməsi və sistemə salınmasıdır. Bölmədəki əsərlərin tədrisi zamanı zəif reallaşdırılmış standartlar tətbiq və ümumiləşdirmə dərslərində diqqət mərkəzində saxlanılır. Tətbiq və ümumiləşdirmə dərsləri üçün əsərlər xüsusi qayğı ilə seçilmiş, bir dərs saatının imkanları nəzərə alınmışdır. Mir Cəlalın "Bahar", İ.Əfəndiyevin "Şəhərdən gələn ovçu" əsərlərinin məhz tətbiq və ümumiləşdirmə dərsləri üçün seçilməsi məqsəduyğundur.

Ədəbiyyat fənn kurikulumunun

tələbinə görə şagirdlər VII sinifdə mühakimə və təsvir xarakterli inşa, esse üzrə bacarıqlara yiyələnməlidirlər. Dərslərdə verilmiş "İnşa və esseni necə yazmalı?" başlıqlı mətn (səh.163- 165) şagirdlər üçün qiymətli tövsiyədir. Həmin məntdəki tövsiyələr, eləcə də müəllim üçün metodik vəsaitdəki dərslər nümunəsi (səh. 61-65) müəllimə bu istiqamətdəki işini səmərəli qurmaqda əhəmiyyətli dəstəyə kömək edir. Bu materiallarda aşağıdakı suallara cavab tapmaq olur:

- Mühakimə xarakterli inşa və esse üçün səciyyəvi cəhətlər hansılardır?

- Belə yazılara hazırlıq mərhələsində hansı işlərin yerinə yetirilməsi vacibdir?

- Bu yazıların yerinə yetirilməsi mərhələsində hansı məzmununda işlər həyata keçirilir?

- Həmin yazıların müzakirəsi və qiymətləndirilməsi necə reallaşdırılmalıdır?

İnşa ilə essenin fərqiyyəti cəlb edən müəlliflər müəllim üçün metodik vəsaitdə (səh. 62) yazırlar: "Diqqət yetirilməsi zəruri olan məsələlərdən biri də inşa və essenin fərqiyyətinin şagirdlərə aydınlaşdırılmasıdır.

Esse sərbəst mövzularda yazılmış inşalara oxşasa da, aralarında fərqlər də mövcuddur. Ənənəvi inşalardan fərqli olaraq, essədə müəllifin (şagirdin) fərdi düşüncələri, mühakimələri daha qabarıq əks olunur və quruluşunda sərbəstliyə geniş yer verilir.

Bu baxımdan təbiət mövzusunda essenin mövzusu da müstəqil düşüncə, mühakiməyə zəmin yaratmalıdır. Məsələn, təbiətə bağlı essenin mövzusunun "Yurdumuzun təbiətini necə qoruymalı?" olması daha

məqsəduyğundur. Essədə hadisələr, əhvalatlar deyil, müstəqil fikir, düşüncə, mühakimə, müəllifin mövqeyi daha qabarıq ifadə olunur. Belə yazılarda müqayisələrə, fikrin obrazlı ifadəsinə, məcazlara xüsusi diqqət yetirilir".

Dərslərdə verilmiş lüğətlə bağlı bir cəhəti qeyd etməyi vacib sayıram; lüğətin hazırlanmasını, əsasən, qənaətbəx hesab edirəm, çünki mövcud lüğətlərə, o sıradan izahlı lüğətə yardımı yənaşılımsız, xeyli dəqiqləşdirmə aparılmışdır. "Yal", "yalman", "yüyən" kimi bir neçə sözün mübahisə doğurması məhz lüğətlərdəki qüsurlardan irəli gəlir.

Fikrimcə, bədii əsərlərdə şagirdlərə tanış olmayan sözlərin hamısını dərslərdəki lüğətdə əks etdirmək doğru deyildir. Axı şagirdlər dərslərdə yalnız dərslərdəki lüğətlə kifayətlənmirlər.

Dərslük dizaynı, bədii tərtibatı ilə də diqqəti cəlb edir. Uğurlu rəssam işi xüsusi qeyd edilməlidir. Hər bölmənin əvvəlində verilmiş illüstrasiyalar növbəti bölməyə keçid üçün zəmin hazırlayır və bədii mətnləri şagirdlər üçün daha maraqlı və cəlbədicidir. Dərslərdəki rəsm əsərləri obrazların hiss və düşüncələrinin duyulmasında, əsərin ideyasının qavranılmasında az rol oynamır.

Oxucuların nəzərinə

Jurnalımıza 2015-ci il üçün abunə yazılışı davam edir. Bakı şəhəri üzrə abunə yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21; telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səma". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63; telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25; telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç., 82 "q"; telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə abunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

Redaksiya.

AZƏRBAYCANI ŞƏRQİN İTALİYASI EDƏN SƏNƏTKAR: ÜZEYİR BƏY HACIBƏYİLİ

Əsgər QULİYEV,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
tədris resursları şöbəsinin müdür müavini,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, əməkdar müəllim

Bu il sentyabrın 18-də XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin korifeyi, Vətənimizdə milli dövlətçilik ideyalarının böyük çarçısı, dünya şöhrətli musiqişünas alim, ölkəmizin milli təhsil və pedaqoji fikir tarixinə şanlı səhifələr yazmış maarifçi-pedaqoq, tanınmış ədib, bənzərsiz publisist və dahi bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəylinin (1885-1948) anadan olmasının 130 illiyi tamam olur.

Məlumdur ki, həmin tarixi gün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 sentyabr 1995-ci il tarixli "Üzeyir Musiqi Gününün keçirilməsi haqqında" Fərmanı ilə hər il ölkə miqyasında dövlət səviyyəsində "Üzeyir Musiqi Günü" kimi təntənəli şəkildə qeyd olunur. Bu il 20 ili tamam olacaq bu tədbir artıq xalqımızın qan yaddaşında Milli Musiqi Bayramı kimi öz layiqli yerini tutmuş, dahi Üzeyir bəy Hacıbəyli fenomeninə millətə sonsuz hörmət, ehtiram və əbədi məhəbbətinin simvoluna çevrilmişdir.

Hesab edirəm ki, dahi Üzeyir bəy Hacıbəylinin anadan olmasının 130 illiyi ərəfəsində bu böyük maarifçinin Azərbaycanın məktəb və pedaqoji fikir tarixində, xalqımızın milli oyanışı, özünüdərk və dirçəlişində, milli maarifçilik hərəkatının inkişafında, mətbuat və mədəniyyətimizin tərəqqisi yolunda, nəhayət, ölkəmizdə musiqi təhsili və musiqişünaslıq elminin formalaşmasında təmənnəsiz xidmətlərinin müstəqil milli dövlətçilik düşüncəsi kontekstində yenidən dəyərləndirilməsinin Azərbaycanın bu müstəsna zəka sahibinin zəngin irsinin dərinədən tədqiqi və təbliğində müəyyən rolu vardır.

Müasirləri Vətənimizdə və Şərqdə 1948) millət, Vətən və dövlət qarşısında professional musiqi sənətinin və muğam operasının banisi, ədəbiyyatımızda musiqili komediya janrının yaradıcısı, ölkəmizdə milli musiqişünaslıq elminin, musiqi təhsili sisteminin görkəmli təşkilatçısı, bəstəkarlıq məktəbinin qurucusu, müqtədir publisist, ensiklopedik şəxsiyyət, xalqımızın milli iftixarı, böyük maarifçi Üzeyir bəy Hacıbəylinin (1885-

"Azərbaycanı Şərqi İtaliyası edən bəstəkar", "Şərq mədəniyyətinin ən böyük hadisəsi", "ustad Üzeyir", "mədəni aləmin gözünün ağı-qarası", "qabil müəllim", "qələmi ox, sinəsi qalxan jurnalist", "misilsiz şəxsiyyət", "dahi bəstəkar" və s. bu kimi yüksək epitetlərlə öyür, təqdir edirdilər. Sözsüz, bütün bunlar səbəbsiz deyildi. Çünki 63 illik müqəddəs Peyğəmbər yaşına bərabər şərfli ömür yaşayan bu fenomenal şəxsiyyət və böyük İNSAN həyatının 45 ildən çoxunu yorulmadan Azərbaycan xalqının milli oyanışı və özünüdərkinə, maarif və mədəniyyətinin yüksəlişinə, milli professional musiqi sənətinin təşəkkülü və inkişafına, ölkəmizdə musiqi təhsili sisteminin yaradılmasına və milli musiqi kadrlarının yetişdirilməsinə həsr etmişdir.

Çağdaş Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə şanlı səhifələr yazmış Üzeyir bəy Hacıbəylinin zəngin irsi dünya musiqi mədəniyyətinin Qızıl Fonduna daxil olmuşdur.

Üzeyir bəy Hacıbəyli mədəniyyət tariximizdə təkcə dahi bəstəkar kimi deyil, eyni zamanda böyük maarifçi-pedaqoq-ziyalı, peşəkar mühərrir (jurnalist), ədib, yazıçı, musiqi professoru, bacarıqlı elm və təhsil təşkilatçısı - akademik kimi də milli tariximizə imzasını qoymuş görkəmli şəxsiyyət kimi tanınmaqdadır.

Azərbaycanın milli təhsil və pedaqoji fikir tarixinə dəyərli töhfələr verən, əsası Mirzə Fətəli Axundzadə və Həsən bəy Zərdabi tərəfindən qoyulan milli maarifçilik hərəkatının böyük mücahidi və çarçısı, Azərbaycan maarifinə böyük şəxsiyyətlər bəxş etmiş məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasının - "Ana

seminariya"nın (F.Köçərli) məzunu olan bu böyük mütəfəkkirin maarifçilik görüşlərində millətin tərəqqisi və oyanışında, milli dirçəliş və özünüdərk hisslərinin yaranmasında, xalqın mədəni yüksəlişində maarif, təhsil, elm və mədəniyyətin müstəsna roluna, milli istiqalata aparan yolun məhz xalqın maariflənməsindən keçdiyi və bu yolda ana dilində tədrisin təməl prinsip olmasına, milli ruhun əsas göstəricisi olan ana dilini öyrənməyin vacibliyinə, maarif ocaqlarında ana dilində dərs kitablarının yaradılması zərurətinə, Şərq və Qərbi mədəniyyətlərinin əhəngdar sintezinin xalqın musiqi mədəniyyəti və təhsilinin inkişafında roluna, ümumbəşəri (Qərbi Avropa) dəyərlərdən milli təkamül və inkişafda istifadənin əsas şərtlərinə dair XX əsrin əvvəllərində (1905-1912-ci illər) müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunmuş məqalələrindən iqtibas edilmiş müdrik fikirlərdən bir neçəsini burada xatırlatmaq yerinə düşərdi:

• "Məktəb açır bütün elmləri öz ana dilimizdə tədris və təlim etmək indi bizim əməllərimizin ən ümüdsüdür. Bu arzunun həyata gəlməsi üçün biz var qüvvətimizlə çalışmalıyıq, zira nəşri-maarif və təlim-mədəniyyət (maarif və mədəniyyətin yayılması) üçün yeganə vasitəmiz bir bu tərqiqr (yoldur)...";

• "Bir yerdəki elm və maarif olmadı, orada zülm və istibdad hökm - fərma olar...";

• "Bizim türk lisanımız (Azərbaycan türkcəsi) Avropa üləmə (alim) və filosoflarının rəyinə nəzərən, ən kamil bir dildir ki, onun vasitəsilə insan ən ali fikirlərini və ən dəqiq hisslərini bəyanə qadirdir. Bəylə bir zəngin lisanın sahibi olub da, ondan istifadə etməməyin

özü böyük bir bədbəxtlikdir...";

"Dilimizi öyrənməliyiz, öz rifah və səadətimiz üçün öyrənməliyiz, öz mədəniyyəti və mərifətimiz üçün öyrənməliyiz ki, öz ehtiyacımızın bəyanına qadir olaq... Öyrənməliyiz ki, Avropanın bütün aləmə car edən ülm (elm) və finünun (fənlərin) hər bir qismi meydanında dahilər çıxarıb, istiqbalımızı (gələcəyimizi) hər cəhətdən təminə çalışsaq...";

"Hər bir millətin ki, bəqasına (varlığına) bəş səbəb onun dilidir və dilinin tərəqqisidir. Bir millətin ki, dili batdı, onda o millətin özü də batır.";

"İnsan öz dilini bilməyəndə din də gedir, dil də gedir, millət də gedir.";

"Müəllimlik vəzifəsi çox çətin və ən məsuliyyətli bir vəzifədir. Hər adamı müəllim bilib uşağı ona tapşırmaq böyük xətdir.";

"... Təlimdən başqa, uşağın tərbiyəsi də müəllimin öhdəsindədir...";

"Aşkardır ki, millətimizin gələcəyini təmin edən bizim övlad və əfradımız (tөрmələrimiz) olacaqdır. Ona binaən indidən lazımdır ki, onların tərbiyələri o nəhv (o cür) ilə icra olunsun ki, axırda millət və milliyyət hissi-müqəddəslər ilə məktəbdən çıxıb millətə xidmət etməyi özlərinə borc bilsinlər...";

"...Cəməatimizin başına gələn bəla və müsibətlərin hamısı cəhəlt girdabından ibarətdir. Bu bəla və müsibətlərin törəməsi isə elmsizliyin ucundandır.";

"... Kənd camaatı görsə ki, içərilərində olan müəllimlər dörd göstərən və dərman bilənlərdir, şübhəsizdir ki, o müəllimlərə məhəbbət və etibar ilə baxıb kamali-mərifətlə övladlarını onların təhti-tərbiyə və

təliminə verərlər...";

"...Lənət olsun o günə ki, maarif və mədəniyyət qapıları bizim üzümüza bağlanıb bizi cəhəlt və vəhşaniyyət vadisində sərgərdan qoydu...";

"Kitabsızlıq (dərs kitabları) dördi istər məktəb, mədrəsə şagirdlərimiz üçün, istər camaatımız üçün, doğrudan, da böyük bir dəddir.";

"Şərq musiqisindən ibarət olan musiqimizin tərəqqisi yolunda elmi, fənni, nəzəri və əməli surətdə çalışmaq məsələsinin təqib etdiyi böyük məqsəd budur ki, musiqimizin elmi əsaslarını ayırıb tapıb, bu əsaslar üzərində musiqimizin tərəqqisinə çalışmaq və onu həqiqətən nəfis bir sənəti-aliyyə məqamına yetirib, bu yolda ümumi (xalq) üçün yeni bir mənbəyi- zövq və mənşəyifeyz açmaqla Azərbaycan türkləri tərəfindən mədəniyyət və insaniyyətə xidmətlər göstərmək və s..."

Hörmətli oxucu! Diqqətlə fikir verdinizsə, Üzeyir bəyin 100 il bundan əvvəl böyük uzaqgörənliklə söylədiyi bu müdrik kəlamlardakı işıqlı, nurlu ideyalar nəinki köhnəlməyib, əksinə, günümüzə hamahəng səslənir. Böyük maifçi millətin elmlə, maariflə inkişaf edəcəyinə inanır və bu yolda anadil məktəbin yaradılmasının, tədrisin ana dilində aparılmasının təməl prinsip olduğunu əsas götürür, ana dilində milli dərsləklərin hazırlanmasını həyatı zərurət hesab edirdi. Xalqın maariflənməsinin başlıca yolunun ana dilinin əsas tədris dilinə - təhsil, təlim vasitəsinə çevrilməsi, millətin hər bir üzvünün ana dilini bilməsi, millətin tərəqqisinin əsas amilinin ana dilində təhsildən ibarət olması haqqında Üzeyir bəyin müdrik fikirləri bu gün də aktual səslənir.

Azərbaycanda böyük maarif xadiminin bu nurlu ideyasının təməli ilk dəfə Xalq Cümhuriyyəti (1918-20-ci illər) illərində qoyuldu və sonrakı onilliklərdə daha da inkişaf etdirildi. Nə xoşbəxtlik ki, bu gün müstəqil Azərbaycanda milli təhsil sistemimizdə əsas tədris ana dilimizdə - dövlət dili olan Azərbaycan dilindədir.

Üzeyir bəy Hacıbəyli Azərbaycan və dünya musiqi mədəniyyəti tarixində böyük izlər qoymuş nurlu şəxsiyyət, böyük ziyalı idi. Bu böyük insan üç müxtəlif dövlət quruluşunda (Çar Rusiyası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Azərbaycan SSR) yaşayıb fəaliyyət göstərsə də, yeganə əməli doğma xalqına sədaqətlə xidmət etməkdən, onun maarif və mədəniyyətinin inkişafına canı-dildən çalışmaqdan ibarət olmuşdur. Təəssüf ki, istər birinci, istərsə də üçüncü dövlət quruluşunda Üzeyir bəyə qarşı həqsiz, ədalətsiz ittihamlar, yersiz tənqid və təhqirlər olsa da, bunlar onun millət və Vətən qarşısındakı tarixi xidmətlərinə heç bir kölgə sala bilməmiş, əksinə, Üzeyir bəy Hacıbəyli fenomeni Azərbaycan xalqının qan yaddaşında özünə əbədi məskən salmış, onun böyük adı və əməlləri milli mədəni tariximizin şanlı səhifələrindən birini təşkil etmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində kommunist rejimi Üzeyir bəy Hacıbəylinin həyatının şəərəli iki ilini - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərindəki fəaliyyətini bilərəkdən tamamilə "unutturmuş", 1905-20-ci illərə aid müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuş publisistik əsərlərinin böyük bir qismi onun həmin dövrdə çap olunmuş çoxcildlik əsərlərinə daxil edilmiş, bununla da bütövlükdə Üzeyir bəyin yaradıcılıq dünyasında müəyyən "boşluqlara" yol verilmişdir.

Azərbaycanın XX əsrin sonunda yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşması Üzeyir bəy Hacıbəyli irsinin öyrənilməsində əvvəllər yol verilmiş nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, bu böyük şəxsiyyətin yaradıcılıq irsinin tam və bitkin şəkildə, tarixdə olduğu kimi öz doğma xalqına təqdim olunmasına imkan və şərait yaratdı. Milli tariximizdə ilk dəfə olaraq konkret tarixi şəxsiyyətə həsr olunmuş fərdi ensiklopediya - "Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası" yaradıldı. Vaxtilə çapına qadağa qoyulmuş publisistik əsərləri yenidən çap olundu. Belə ki, Azərbaycanda jurnalistika tarixinin mahir bilicisi professor Şirməmməd Hüseynovun tərtibçiliyi ilə 2009-2010-cu illərdə AMEA-nın "Elm" nəşriyyatında Üzeyir Hacıbəylinin sovet dövründə nəşri qadağan olunmuş əsərləri iki kitabda - "Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri (1904-1912)" və "Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisarlar və redaktə edilmiş əsərləri", eləcə də Üzeyir bəyin Xalq Cümhuriyyəti illərində "Azərbaycan" qəzetində çap olunmuş publisistik əsərləri tədqiqatçı Aslan Kənanın tərtibatında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən 2011-ci ildə "Bayrağımız sarsılmaz" adı altında nəşr edilərək elmi ictimaiyyətdə qatırıldı.

Ümumiyyətlə, son illərdə Üzeyir bəyin musiqi mədəniyyəti, musiqişünaslıq elmi, ədəbi-publisistik fəaliyyətinə dair çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, dövlətin himayəsi ilə ardıcıl olaraq ölkə və beynəlxalq (UNESCO) səviyyədə yubileyləri keçirilmiş, 2010-cu il "Üzeyir Hacıbəyli ili" elan olunmuş, haqqında çoxsaylı kitablar, elmi, elmi-kütləvi məqalələr çap olunmuşdur. Lakin etiraf etməliyəm ki, bu dahi insanın zəngin

bioqrafiyasında və yaradıcılıq dünyasında, şərfli həyat yolunda öyrənilməli və faydalanmalı məqamlar hələ kifayət qədər çoxdur...

Əziz oxucu! Gəlin, bu BÖYÜK ÖMRÜN tarixi məqamlarını birlikdə vərəqləyək...

Üzeyir bəy Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyli 1885-ci il sentyabrın 18-də Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndində kənd mirzəsi ailəsində doğulub. Hacıbəylilər nəslil Azərbaycanın qədim şöhrətindən olan Şuşanın köklü sakinlərindən, əsilzadə, bəyzadə soylarından idi. Üzeyirin ulu babası Molla Hacı bəy Qarabaği Şuşanın sayılıb-seçilən şəxslərindən, ilahiyatçı alimlərdən biri idi. Babası Məhəmməd Hacı oğlu Qarabaği xanı İbrahimxəlil Cavanşirin sarayında mirzə işləmişdi. Üzeyirin atası Əbdülhüseyn bəy də Şuşada mədrəsə təhsil almışdı. Savadlı olduğu üçün ona "mirzə", - deyə müraciət edərdilər. Xan qızı Xurşudbanu Nəvəvan Əbdülhüseyn bəyi öz sarayına mirzə götürmüş, öz süd bacısı Şirinbəyimi ona erə vermişdi.

Əbdülhüseyn bəy sonralar Xan qızının Ağcabədidəki təsərrüfatına rəhbər təyin olunmuş, bu illərdə Üzeyir bəy orada anadan olmuşdur. Valideynləri Ağcabədidən Şuşaya köçdükdən sonra Üzeyir bəy ilk təhsilini burada məşhur pedaqoq və jurnalist Həşim bəy Vəzirovun müdir olduğu ikisinifli rus-Azərbaycan məktəbində almışdır. O, Şuşanın "Çölqala" adlanan məhəlləsindəki evlərində boya-başa çatmışdır. Şuşanın zəngin musiqi ifaçılıq ənənələri balaca Üzeyirin musiqi tərbiyəsinə güclü təsir etmiş, "Qafqazın konservatoriyası" sayılan Şuşanın musiqi mühiti gələcək bəstəkarın formalaşmasında müstəsna rol

oynamışdır. Üzeyirin ilk musiqi müəllimi dayısı Ağalar Əliverdiyev olmuşdur. Bu illərdə Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi və məşhur xanəndə Cabbar Qaryaqdioğlunun ifaçılığı ilə Şuşada göstərilən "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" (1897) səhnəciyədə balaca Üzeyir də xorda iştirak etmiş, bu tamaşa onun yaddaşında dərin izlər buraxmış, gələcəkdə "operaya bənzər bir şey yaratmaq" həvəsini düşmüş və sonralar özünün də etiraf etdiyi kimi bu hadisə məşhur "Leyli və Məcnun" operasının yaranmasına güclü təkan vermişdir...

1899-cu ildə ibtidai məktəbi bitirən Üzeyir bəy Qori Müəllimlər Seminariyasının aşağı hazırlıq sinfinə daxil olur. Üzeyir bəy seminariyada oxuduğu illərdə rus və Qərbi Avropa musiqi mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olur, skripka və baritonada çalmağı öyrənir, xalq mahnı nümunələrini nota köçürür. Hətta təhsil illərində aşağı siniflərdə oxuyan seminaristlərə nəğmə və musiqidən dərs keçir, müəyyən mükafatlar da alır. 1904-cü ildə həmin təhsil ocağını bitirərək ibtidai məktəbdə rus dili müəllimi ixtisası qazanan Üzeyir bəy Bakıda işləmək arzusunda olsa da, seminarıyanın direktoru əslən erməni olan Miropeyev (Mikroyan) tərəfindən bu işə maneçilik törədilir və ona işləmək üçün Cəbrayıl qəzasının Hadrud kənd məktəbində yer təklif olunur. Bununla razılaşan Üzeyir bəy bir il Hadrud məktəbində rus dili, hesab, tarix, nəğmə və musiqi fənlərindən dərs deyir.

1905-ci ilin payızından Bakıya köçən gənc Üzeyir bəy şəhərin Bibiheybət kəndində müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. 1905-1908-ci illərdə

Bibiheybət kənd məktəbində ana dili, rus dili, riyaziyyat, coğrafiya və musiqi fənlərindən dərs deyən Üzeyir bəy hər gün 10 kilometrlik yolu piyada gedib-gəlirdi. Məlumat üçün deməliyəm ki, keçmiş Bibiheybət məktəbi hazırda 51 saylı şəhər məktəbi kimi fəaliyyət göstərir. Məktəbdə 1981-ci ildən Üzeyir bəy Hacıbəylinin oradakı müəllimlik fəaliyyətinə həsr olunmuş guşə də yaradılmışdır.

Üzeyir bəy Bibiheybət məktəbində müəllimliklə yanaşı, böyük mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadənin redaktoru olduğu "Həyat" qəzetində mühərrirliklə və tərcüməçiliklə məşğul olmağa başlayır. O zaman Bakıda fəaliyyət göstərən görkəmli fikir adamları Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmmədamin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov və başqaları ilə yaxından tanışlıq və əməkdaşlıq Üzeyir bəyin publisistik yaradıcılığına da güclü təkan verir. Üzeyir bəy Hacıbəyli istər müəllim, istərsə də mühərrir (jurnalist) kimi Bakının qaynar həyatında tez bir zamanda əsl ziyalı kimi tanınır. Təsədüfi deyildir ki, o, ədəbi-bədii yaradıcılığa publisistika ilə başlamış, anadilli "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "İqbal" qəzetlərində, "Molla Nəsrəddin" jurnalında, eləcə də rus dilində dərc edilən "Kaspi" qəzetində müxtəlif gizli imzalarla dövrün mühüm ictimai-siyasi və mədəni-maarif məsələlərinə dair çoxlu sayda məqalə, felyeton, hekayə və satirik miniaturələr dərc etdirmişdir. Nəticədə Üzeyir bəy qısa müddətdə (1905-1920) adı mühərrirlikdən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru

səviyyəsinədək şərfli bir yol keçmiş, dövrünün görkəmli jurnalisti kimi parlanmışdır.

Üzeyir Hacıbəyli mətbuat səhifələrində nədən yazırdı? Fikrimək, "nədən yazırdı?" sualına cavab vermək daha asan olardı. Çünki istər tarixi, istərsə də müasir baxımdan Azərbaycan türklərinin, daha geniş anlamda türk-islam dünyasının qarşısında dayanan elə bir məsələ yox idi ki, onun yazılarında əksini tapmamış olsun. Həmin yazılarda maarifçilik ideyaları, xüsusən Avropa tipli müasir təhsil sisteminin qurulması aparıcı mövzulardan idi. Mətləb aydınlığı üçün bir faktı yada sallaq ki, Üzeyir bəyin tarixə həsr olunmuş iki məşhur məqaləsində - Yaponiya və Buxara xanlığının tarixi maarifçilik kontekstində təhlil edilir. Məqalələrdə yaponların zəngin tarixi olmasa da, müasir dövrdə güclü elm və təhsil sistemi ilə dünyada tanındıqları təqdir edilmiş, Buxaranın isə qədim və zəngin tarixi olsa da, müasir maarif sistemi olmadığı üçün geridə qaldıqları ürək ağrısı ilə qələmə alınmışdır. O, hesab edirdi ki, milləti ayıltmağın, milli dirçəlişə nail olmağın əsas vasitəsi elm, bilik və maarifdir, anadilli məktəblərin yaradılması, ana dilinin dəridən öyrədilməsi milli özünüdərkə, milli oyanışa və milli dirçəlişə təkan verə bilər.

Dövrün ziyalıları maarif ideyalarının yayılmasında mətbuatın roluna müstəsna əhəmiyyət verirdilər. Onlar hesab edirdilər ki, "mətbuat bir millətin lisanı (dili), samiası (qulağı), nazəri (gözü), beyni deməkdir. Mətbuatsız millət söyləyəməz, eşidməz, görəməz". ("Füyuzat" jurnalı, 1907, № 29).

Mətbuata bu mövqedən yaşanan

Üzeyir bəy öz felyetonlarında geriliyi, nadanlığı pisləyir, milləti maarifə, elmə çağırır, bu işə mane olanları isə kəskin tənqid edirdi. Bu tənqidləri və mövcud rejimə qarşı sətirləri mənaları diqqətlə izləyərək "Üzeyirin felyetonlarından bir özgə iyi gəlir", - deyən rəqiblərinə Üzeyir bəy çox ustalıqla: "Əfəndim, xahiş edirəm, bundan sonra mənim yazılarımı iyləməyiniz", - deyər cavab verirdi.

Dövrün elə bir mübüm ictimai-siyasi, mədəni problemi yoxuydu ki, Üzeyir bəyin yazılarında öz əksini tapmamış olsun. Belə yazılar içərisində günümüzlə səsleşən "erməni politikasi"na həsr olunmuş məqaləsindəki fikri müəsis oxucularımıza çatdırmaq istərdim. Yazıda deyilirdi: "Əşsi, ermənilərə nə var, onların politikası bax böylədir: Bu gün lap insaniyyətdən dem vuran "sosialistdir", sabah millətini mühafizə edən "nasionalistdir", birisi gün lap alçaq və rəzil xuliqandır. O biri gün şeytan kimi provakatorudur. Qərəz, bu tayfanın işi böylədir ki, bu saat heç özləri də özlərindən baş açmıyolar. Lakin əməllərinin hamısında ittifaqları (milli birlikləri) vardır". ("İrşad" qəzeti, 1906).

Əziz oxucu! Üzeyir bəyin yüz il bundan qabaq böyük uzaqgörənliklə ermənilər haqqında dediyi bu fikir bu gün də köhnəlməyib və erməni xislətinin mahiyyətini bütün çıpaqlığı ilə əks etdirir... Tarixin ironiyasına baxın: O illərdə erməni xəyanətinə dair Üzeyir bəyin çoxsaylı yazılarında səslənən həqiqətlərin "qisasını" ermənilər, nə yazıq ki, 1992-ci ildə Şuşanın işğal zamanı dahi Üzeyirin büstünü güllələməklə, ev muzeyini yağmalamaqla "almışdılar".

Üzeyir bəy Bakıdakı fəaliyyətinin elə ilk illərində maarif və mətbuat

sahəsindəki çalışmaları ilə tezliklə özünü müəsislərinə əsil ziyalı kimi tanıma bilmışdi. Bunun nəticəsi idi ki, Üzeyir bəy 1906-cı ildə Bakıda Həsən bəy Zərdabinin sədrliyi ilə keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin 1-ci qurultayına nümayəndə seçilmiş, qurultayın açılışı və qarşısında duran vəzifələrlə bağlı mətbuatda geniş məqalə ilə çıxış etmişdi. O, həmçinin Azərbaycan müəllimlərinin 1907-ci ildə Bakıda Əli bəy Hüseynzadənin sədrliyi ilə keçirilən 2-ci Qurultayında da iştirak etmiş, qurultayın əsas təşkilatçılarından biri kimi qurultayın katibi seçilmiş, bütün iclasların protokolları Üzeyir bəyin dəstəxətti ilə qələmə alınaraq, "Füyuzat" jurnalının 27, 29, 30, 31-ci saylarında (1907-ci il) dərc olunmuşdur. Üzeyir bəy qurultayda "çapdan çıxmış dərs kitablarına baxıb, təlim və tərdrisə əlverişli və layiq olduqlarını təyin etmək" üçün yaradılmış xüsusi komissiyanın tərkibinə daxil edilmişdir. Düşünürəm ki, bütün bunlar gənc müəllim Üzeyir bəyə maarif sahəsində yüksək etimad və dərin inamın göstəricilərindən biri kimi yüksək dəyərləndirilməlidir...

Bu illərdə Üzeyir bəyin maarifçilik fəaliyyətinin mübüm istiqamətlərindən birini ana dilində dərslik və lüğət yaratmaq təşkil etmişdir. Belə ki, 1907-ci ildə Üzeyir bəyin ibtidai məktəblərinin 1-ci və 2-ci şöbələri üçün 104 səhifədən ibarət "Hesab məsələləri" adlı dərsliyi çap olunmuşdur. Hələ Qori Seminarıyısında oxuyarkən, "Mən gələcəkdə nə iş görəcəyəm?" mövzusunda inşa yazısında "məktəblərimiz üçün ana dilində tərdris olunmaqdan ötrü dərs kitabları tərtib etməyə" söz verən Üzeyir bəy vədini doğruldaraq belə bir dərslik

yazmışdı. Dərslik 3 hissədən (bircəqəmli ədədlər, yuvarlaq onluqlar, ikircəqəmli ədədlər) ibarət olub hər hissədə 352 məsələ verilmişdir. Məsələlərin əksəriyyəti xalq məişətinə həsr olunmuşdur. Bu dərslik haqqında M.Ə.Rəsulzadənin Bakıda "Tərəqqi" qəzetində və görkəmli maarifçi İsmayil bəy Qasıralının Kırmda "Tərcüman" qəzetində məqalələri çap olunmuş, dərsliyə yüksək qiymət verilmişdir.

Üzeyir bəyin 1907-ci ildə Bakıda M.Ə.Rəsulzadənin nəşirliyi ilə "Türki-rusi və rusi-türki lüğəti" nəşr edilmişdir. Bu lüğətdə mətbuatda istifadə olunan siyasi, hüquqi, iqtisadi və əsgəri (hərbi) sözlərin izahı verilmişdir. Azərbaycanda ilk ikidilli lüğətlərdən olan və 120 səhifədən ibarət lüğətin 1-ci hissəsində türkçə (Azərbaycan türkçəsi) sözlərin rusca izahı, 2-ci hissəsində isə əksinə, rusca sözlərin türkçə izahı verilmişdir. (Əsərin rusca adı çar Rusiyanının antitürk siyasətinə uyğun olaraq "Russkotatarskiy i tatarsko-ruskiy slovar" kimi verilmişdir). Görkəmli filosof akademik Heydər Hüseynov bu lüğəti "mədəniyyətimiz tarixində irəliyə doğru bir addım" kimi dəyərləndirmişdir. Lüğət haqqında 1907-ci ildə müxtəlif mətbuat orqanlarında dəyərləli məqalələr çap olunmuş, lüğətin maarif və mədəniyyətimiz üçün böyük önəm daşdığı xüsusi vurğulanmışdır.

Azərbaycanın mədəni-maarif həyatında artıq geniş tanınan Üzeyir bəy 1908-ci ildə Əli bəy Hüseynzadənin müdir olduğu "Səadət" məktəbinə müsabiqə yolu ilə (20 iyul 1908) rus dili, hesab və təbiət müəllimi vəzifəsinə seçilmişdir ki, bu fakt Əli bəyin məktəbdə müəllim seçiminə nə qədər

əhəmiyyət verdiyini göstərməkdədir. Həmin məktəbdə Üzeyir bəyin qardaşı Ceyhun bəy də alman və fransız dillərindən dərs keçmişdir. Məktəb 1911-ci ildə bağlanmışdır.

22 yaşlı gənc Üzeyir bəy Hacıbəylinin musiqi yaradıcılığı sahəsində ilk ən böyük uğuru 1908-ci il yanvarın 25-də Bakıda böyük mesənata maarifçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında göstərilən "Leyli və Məcnun" operası olmuşdur ki, bununla təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqi və türk dünyasında muğam opera sənətinin əsası qoyulmuşdu. Əsərin librettosunu böyük Azərbaycan şairi M.Füzulinin eyni adlı əsəri əsasında Üzeyir bəy özü yazmışdır. Belə bir operanın yazılması haqqında ilk təklifin nitqi tutulduqdan sonra əl işlərəli ilə "danişan" Həsən bəy Zərdabidən gəldiyi və bu təklifin reallaşmasına dair məşhur pedaqoq Fərhad Ağazadənin Üzeyir bəyə dəfələrlə xahişləri haqqında ədəbiyyatda geniş məlumatlar vardır. Bu da tarixi faktur ki, operanın ilk tamaşasının bədii tərtibatını məşhur fikir və əməl adamı Əli bəy Hüseynzadə vermişdir. Həmin operanın onilliyi münasibətlə görkəmli maarifçi Azad Əmirovun keçmiş tələbə yoldaşı Üzeyir bəyə 1918-ci ildə yazdığı məktubda operanın Azərbaycan tarixindəki rolunu böyük uzaqgörənliklə bu cür dəyərləndirmişdir: "Vaxt gələcək, tarix, yalnız ədalətli tarix özünün ehtiyatlı əli ilə öz səhifələrində müsəlman həyatındaki bu misilsiz, müstəsna hadisəni qızıl hərflərlə yazacaq və sənin, əziz Üzeyir, əzabkəş millətinin fərəhsiz həyatına çox zəngin xəzinə, nadir inci kimi bəxş etdiyin bu gözəl, ilahləşdirilmiş cərəyanı (muğam operası)

xüsusi qeyd edəcəkdir”.

Tarix və zaman bu həqiqəti bir daha təsdiq etdi. Üzeyir bəy 1909-15-ci illərdə bir-birinin ardınca “Şeyx Sənan”, “Rüstəm və Səhrab”, “Şah Abbas və Xurşudbanu”, “Əsli və Kərəm”, “Harun və Leyla” kimi muğam operalarını da yaratdı. Lakin bu illərdə bu operalara birmənalı münasibət olmadı. Yersiz tənqidlərin, təhqirlərin olmasına baxmayaraq, Üzeyir bəy öz müqəddəs yolundan dönmədi.

Üzeyir bəy opera sahəsində olduğu kimi, dramaturgiya sahəsində də böyük uğurlara imza atdı. O, “Ər və arvad”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” əsərləri ilə ədəbiyyatımızda musiqili komediya janrının təməlini qoydu.

Xüsusi musiqi təhsili almayan Üzeyir bəy 1912-ci ildə bu sahədə biliyini artırmaq və təkmilləşdirmək üçün Moskvaya getmiş, orada Filarmonik Cəmiyyətin musiqi kurslarında təhsilini artırmışdır. Moskvaya gedərkən əsərlərinin səhnəyə qoyulmaq hüququnu “Nicat” cəmiyyətinə həvalə etmək haqqında müqavilə bağlamış, cəmiyyət isə ona təhsil aldığı müddətdə təqaüd verəcəyini öhdəsinə götürmüşdü. Lakin cəmiyyət bu öhdəliyi pozmuş və ona yardımı vaxtında göndərməmişdi. Həmin dövrdə Avropa ölkələrindən səfərdən qayıdan Cabbar Qaryaqədioglu Moskvada bir neçə konsert vermiş, toplanan vəsaiti təhsilini davam etdirmək istəyən Üzeyir bəyə çatdırdığı haqda məlumatlar vardır. Buna görə də Üzeyir bəy maddi imkansızlıq üzündən təhsilini yarımçıq qoyaraq Bakıya qayıtmışdır. 1913-cü ildə Üzeyir bəy Hacıbəyli musiqi təhsilini artırmaq və təkmilləşdirmək üçün yenidən Sankt-Peterburqa getmiş, Kon-

servatoriya daxil olmuş, lakin az sonra I Dünya Müharibəsinin başlanması və maddi çətinliklər burada da ona təhsilini başa çatdırmağa imkan verməmişdir...

28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən İstiqlal Bəyannaməsi qəbul ediləndə Üzeyir bəy Bakıda deyildi. O həmin il ermənilər tərəfindən törədilən mart qırğınlarından qorunmaq üçün Cənubi Azərbaycana məcburi mühacirət etmişdi. Onunla birgə olmuş Mirzəgə Əliyevin xatirələrindən öyrənirik ki, hələ 1914-cü ildə yaradılmış “Hacıbəyov Qardaşlarının Opera-Operetta Artistləri Dəstəsi” ilə Rəşt və Ənzəlidə tamaşalar göstərmək üçün Bakını tərk etmişdilər. Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin qurulması xəbərini orada eşidən və bu hadisəni böyük sevinclə qarşılayan Üzeyir bəy həmin ilin oktyabrında Bakıya qayıtdıqdan sonra Milli Hökumətin “Azərbaycan” qəzetində (rusca) “İran məktubları” adlı silsilə məqalələri çap olunmuşdur. Üzeyir bəy Milli Hökumətə müraciət edərək ona hər cür yardım göstərməyə, əməkdaşlıq etməyə, dövlət quruculuğunda iştirak etməyə hazır olduğunu bildirmişdi. Təklif Hökumət tərəfindən məmnuniyyətlə qəbul edilmişdi...

Üzeyir bəy 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində fəaliyyət göstərmişdir. Qəzetin 1919-cu il yanvarın 16-da buraxılmış 89-cu sayından başlayaraq, Parlamentin qərarı ilə Paris Sülh Konfransına göndərilən kiçik qardaşı Ceyhun bəyin əvəzinə, qəzetə müvəqqəti redaktor (müdir) təyin olunmuş və 1920-ci il aprelin 27-sinə kimi, yəni Cümhuriyyət süqut edənədək

həmin qəzeti redaktə etmişdir. O, qəzetə redaktorluq edərək onun ideya istiqamətini müəyyənləşdirmiş, qəzetdə çap olunan çoxsaylı yazıları ilə siyasi publisistikanın parlaq nümunələrini yaratmış, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə yardım etmiş, Cümhuriyyətin tarixinə özünün şəərəfli adını əbədi həkk etdirməyə nail olmuşdur. Üzeyir bəy bu dövrdəki ictimai-siyasi fəaliyyətinə görə Cümhuriyyət qurucuları arasında öncül yerlərdən birini tutur. Ümummillə lider Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, “1918-1920-ci illərdə, ağır bir dövrdə - Azərbaycanın ilk respublikasının fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığı əvəzsizdir”...

Onun “Azərbaycan” qəzetindəki son yazısı 1920-ci il aprelin 25-də, sonuncu 82-ci sayında, yəni işğaldan iki gün əvvəl çap edilmişdir. Orada deyilirdi: “Mən demirəm ki, Nikolay hökuməti ilə Lenin hökuməti arasında fərq yoxdur, xeyr! Təfavüt vardır və özü də bundan ibarətdir ki, nikolaylar və generallar hökuməti bizə həmişə “isvoloç” deyib atamıza söyərdilər, mujik və raboçi hökuməti məşhur rus söyüşü ilə anamıza söycəkdir”...

Sovet Rusiyasının 1920-ci il 27 aprel fəvriyindən sonra dərin sarsıntılar keçirən Üzeyir bəy sovet terror maşınının təzyiqlə və təhdidləri ilə üzlaşsa da, doğma vətəninə tərk etməmişdir. İşğaldan az sonra Azərbaycan xalqının cəlladları olan pankratovların, mikoyanların rəhbərliyi və “sapı özümüzədən olan” manqurtların dəstəyi ilə bir neçə gün əvvəl “Azərbaycan” qəzetində Sovet hökumətinin mahiyyətini məxsərəyə qoyan, “Müsavat” partiyasının özünü

Üzeyir bəyin də tutulub güllələnməsi haqqında sənədlər hazırlanmış, ittihamnamədə yuxarıdakı felyetondakı tənqid cinayət faktı kimi vurğulanmışdı. Nə yaxşı ki, böyük milli faciəyə yol açan bu cinayətin qarşısını o zaman Nəriman Nərimanov vaxtında ala bilmişdi... Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Nəriman Nərimanov Azərbaycan ziyallıqlarının və Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının kökünü kəsməyi qarşılarına məqsəd qoymuş həmin cəlladların bir çox cinayətkar planlarının da qarşısını almış, onların vətəndən uzaqlaşmasına şərait yaratmışdı...

Kommunist rejiminin “qırmızı” terrorundan yaxa qurtaran Üzeyir bəy Nəriman Nərimanovun dəstəyi ilə Sovet Azərbaycanının Xalq Maarifi Komissarlığı yanında İncəsənət İdarəsinin musiqi şöbəsinə rəhbər təyin edilir. Çox maraqlıdır ki, 27 aprel çevrilişindən bir neçə gün sonra teatrdə Üzeyir bəyin “O olmasın, bu olsun” əsəri səhnəyə qoyulmuşdu. Görünür, bolşeviklər Üzeyirsiz ötüşə bilməmişdilər. Bəlkə çoxları bilmir ki, bir il sonra (1921) isə böyük şairimiz M.Ə.Sabirə Bakıda heykəl qoymaq məsələsi ortaya çıxanda maddi vəsait üçün Üzeyir bəyin əsərlərinə üz tutulmuş, bolşeviklər onun əsərlərini tamaşaya qoyaraq ianə toplamaq yolu ilə böyük şairə paytaxtımızda heykəl qoydurmuşdular. Görünür, bolşeviklər belə bir həqiqəti də anlamışdılar ki, cəmiyyət dahilərsiz keçinə bilməz...

1920-ci illər Üzeyir bəyin həyat və fəaliyyətində “ağır illər” olsa da, bu dövr Azərbaycanda musiqi quruculuğunda “təşkilatçılıq” illəri kimi xarakterizə olunur. Nə yaxşı ki, bu təşkilatı işləyə

Üzeyir bəy başçılıq edirdi. Onun təklif və layihələri əsasən Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası, Dövlət Türk Musiqi Məktəbi, çoxsaylı musiqi məktəbləri yaradılır. 1926-cı ildə Dövlət Konservatoriyası ilə Dövlət Türk Musiqi Məktəbi birləşdirilir. 1933-34 -cü tədris ilində Dövlət Konservatoriyası nəzdində "xüsusi istedadlı uşaqlar qrupu" yaradılır. Az müddətdən sonra həmin "qrup" onillik orta ixtisas musiqi məktəbinə çevrilir. Bu məktəbin əsas missiyası (hazırda Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi) Konservatoriya üçün musiqi kadrları hazırlayan əsas baza təhsil müəssisəsi olmuşdu...

1920-ci illərdə Üzeyir bəyin musiqi təhsili quruculuğu işində aparıcı mövqeyi və nüfuzu ona qarşı hücumlara "rəvac verir", onun əsərlərinin təftişinə başlanılır. İş o həddə çatır ki, erməni əsilli kamançaçı Saşa Oqenazavili (Oqenazov) Üzeyir bəyi "Azərbaycan musiqisinin inkişafı üçün çalışmamaqda" ittiham edir. Dünyanın qoribə paradoksları var. Gəlmə bir erməni bu musiqinin ölməz nümunələrini yaratmış Üzeyir bəyi Azərbaycan musiqisinə xidmət etməməkdə "ittiham" edirdi!...

Bu illərdə Üzeyir bəy təkcə "gəlmələrdən" deyil, sapı özümündən olan, milli ruhdan uzaq, nihilist komissarlarından, milli məncurtlarımızdan da çoxlu tənəzlər, tənqidlər, təhdidlər və təhqirlər eşitməli olmuşdu. Xüsusən, xalq maarif komissarı Mustafa Quliyev və müxtəlif adlarla mətbuatda çıxış edən "musiqi tənqidçiləri"ndən bu illərdə geniş müzakirə olunan muğam operası ilə bağlı ona qarşı yersiz tənqidlərə Üzeyir bəy dəfələrlə cavab vermək məcburiyyətində qalmışdı. Bir çox hallarda bu işdə

məsələdəyi, dostu və bacanağı Müslüm Maqomayev də Üzeyir bəyə yardımçı olmuşdu... Lakin bu "müzakirələr" tezliklə musiqi quruculuğunda Üzeyir yolunun düzgünlüyünü sübut etdi. Artıq 30-cu illərdə Üzeyir bəy kommunist rejiminin "əziz-xələfinə" ("favoritina") çevrilmişdi. Sözsüz, o, buna öz "müsavətçi" keçmişini ləkələmək, "cümhuriyyət" ideallarına lənət yağdırmaq, keçmiş milli mücadilə dostları və əqidələşlərinə ləkə yaxmaq yolu ilə nail olmamışdı. Sovet rejimi bu böyük musiqi xadimi ilə razılaşmaq zorunda qalmışdı. Lakin bolşeviklər tez-tez yeri gələndə ona, əlbəttə, öz "keçmişini"ni xatırlatmağı "unutmamış", sonra isə "özlərininki" saydıqlarını bildirmiş, əksər hallarda sovet Azərbaycanının "düşmənləri" ilə üz-üzə qoymaqdan belə çəkinməmişdilər. Mətləb aydınlığı üçün bir faktı yada salmaq yerinə düşərdi. Məsələn, Sovet Azərbaycanının 10 illiyi günlərində Əsəd Tahir adlı "müəllif"in "Kommunist" qəzetində çap olunmuş "Gözüne girsin, Məmməd Əmin Rəsulov" adlı məqaləsində deyildir: "Gözüne girsin, Məmməd Əmin Rəsulov! Azərbaycanın 10 illiyi gecəsində 200-ə qədər türk (Azərbaycan) qızı Azərbaycan himnini oxuyurdu! Hələ bu himnin kim tərəfindən yazıldığını bilsən, bağrın çatlar. Onu Üzeyir Hacıbəyli yazmışdır. O Üzeyir ki, sənin çıxartdığın mürtəce "Azərbaycan" qəzetinə müvəqqəti müdirlik edirdi. O Üzeyir ki, indi Cərxışda bulunaraq öz təşəbbüsü ilə Azərbaycanın 10 illiyi himnini yazmış, türk qızlarına oxutdurur və özü dirijorluq edir. Görürsənmi, vaxtilə belə bağlamaq istədiyən adamlar belə sizə nifrət edərək üz çevirmiş və Şuralar Azərbaycanının mədəni

quruculuğu işlərində ən aktiv iştirak edənlər..."

Əlbəttə, bu yazıda bir tərəfdən, Sovet Azərbaycanının "düşmənləri" təhqir edilirsə də, digər tərəfdən, Üzeyir bəyə mənəvi təzyiq vasitəsi kimi əski "cümhuriyyət" dostları ilə münasibətləri bir daha yada salınırdı... Ümumiyyətlə, Sovet Azərbaycanında yaşadığı 28 ildə Üzeyir bəyin başı üzərində Damokl qılıncı heç zaman əskik olmayıb. Hətta ölümqabağı ağır xəstə olduğu aylarda da onu yoluxmağa xəstəxanaya gələn böyük ədib Abdulla Şaiqə Üzeyir bəyin respublika rəhbəri Mirzəfər Bağirovun ona təzyiqlərindən şikayətləndiyi haqda məlumatlar saxlanmaqdadır... Görünür, bu cür təhdidlərin nəticəsi idi ki, Üzeyir bəy kimi dahi bəstəkar "Stalinçilər" operası, "Samur-Dəvəçi" kantatası yazmaq "fikirinə düşmüş", "Stalinə salam" kantatası yazmaq məcburiyyətində qalmışdı...

Tarixi həqiqət belə idi ki, 1920-ci illərin musiqi mübahisələri, opera haqqında diskussiyalar zamanı Üzeyir bəyə qarşı yersiz ittihamlar bu böyük insanı sınıra bilməmişdi. Uca Tanrının Üzeyirə verdiyi fikri istedad və əməksevərliyi öz yeni bəhrəsini verdi - xalqımızın qəhrəmanlıq, cəngavərlik keçmişinin simvolu sayılan, dahi bəstəkarın şah əsəri "Koroğlu" (1937) operası yarandı. Opera 1938-ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənəti günlərində böyük uğur qazandı. Üzeyir bəy o vaxt operaya tamaşa etmiş keçmiş SSRİ-nin rəhbəri ilə görüşmüş, Stalin opera haqqında yüksək fikir söyləmiş, hətta operanın 5-ci pərdəsinin genişləndirilməsi haqda tövsiyələrini də vermişdi. Bu hadisədən sonra Stalinin

tapşırığı ilə Üzeyir bəy namizədlik mərhələsini keçmədən birbaşa kommunist partiyası sıralarına qəbul edilmişdi. Beloliliklə, 37-ci il repressiyalarından qurtulan Üzeyir bəy Azərbaycanca musiqi təhsilinin və elminin təşkili, musiqi yaradıcılığı sahəsində fəaliyyətini davam və inkişaf etdirmişdi. Yeri gəlmişkən, Stalinlə bağlı bir faktı yada salmaq yerinə düşərdi. Məlumdur ki, 1937-ci ildə "Arşın mal alan" musiqili komediyası ABŞ rejissoru R.Mamulyan tərəfindən ekranlaşdırılsa da, Üzeyir bəyin adı filmə göstərilməmişdi. Çox maraqlıdır ki, 1943-cü ildə müttəfiq dövlətlərin Tehran Konfransında iştirak edən Stalin burada R.Mamulyanın ermənilərin adına çıxdığı filmi görərək hiddətlənmiş, ağır müharibə şəraitinə baxmayaraq, təcili olaraq Azərbaycanda Üzeyir bəyin iştirakı ilə "Arşın mal alan" filminin çəkilişinə başlamaq haqda göstəriş vermiş, filmin çəkilişi 1945-ci ildə başa çatmışdı. Üzeyir bəyə "Koroğlu" operasına və "Arşın mal alan" filminə görə iki dəfə Stalin (Dövlət) mükafatı (1941; 1946) verilmişdir...

Üzeyir bəy Hacıbəyli Azərbaycanca musiqi təhsilinin böyük təşkilatçısı kimi uzun illər Musiqi Texnikumuna, Dövlət Konservatoriyasına rəhbərlik etmiş, elm təşkilatçısı kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ilk haqqı üzvlərindən biri olaraq Akademiyanın Elmi-Tədqiqat İncəsənət İnstitutuna başçılıq etmiş, bəstəkarlıq məktəbinin banisi kimi Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri olmuşdur.

XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə şanlı səhifələr yazmış Üzeyir bəy

Hacıbəyli 1948-ci il noyabrın 23-də gecə saat 2-də Bakıda dünyasını dəyişmiş, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 27 avqust 1948-ci il tarixli, 680 nömrəli qərarı ilə yenidən yaradılmış Fəxri Xiyabanda dəfn edilmişdir. Üzeyir bəy və vida mərasimi Azərbaycanda şəhərsalma məmurluğunun şah əsəri sayılan "İsmailiyyə"də - Milli Elmlər Akademiyasının İstiqlaliyyət küçəsindəki köhnə binasında özünün böyük Nizami Gəncəvinin sözlərinə bəstələdiyi "Sən-siz" romansının sədalrı altında keçirilmişdi. Bu, Bakıda XX əsrdə böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabidən sonra ən qələbəli dəfn mərasimi olmuşdu. Ancaq Üzeyirin vəfatından keçən 67 il müddətində heç bir gün də olmayıb ki, biz onsuz olaq. Xalqımız 70 ildir ki, dahi bəstəkarın müəllifi olduğu Sovet Azərbaycanının (1945-1991) və Müstəqil Azərbaycanın (1992-ci ildən) dövlət himnləri səsləndəndə, "Koroğlu" operasının uverturasının əzəmətinə heyran qalanda, musiqili komediyalara həvəslə tamaşa edib ürəkəndə güləndə dahi Üzeyir bəy yada düşür. Bu, doğrudan da belədir. Biz hər səhər onun musiqisi ilə oyanırıq. Hər səhərimiz Üzeyir bəyin yazdığı Dövlət Himni ilə açılır. Bəstəkarın taleyində ən möhtəşəm səhifə budur ki, indiyə kimi iki dəfə yazılan Azərbaycan Dövlət Himninin hər ikisinin müəllifi məhz Üzeyir bəy olmuşdur. Bu, xalqın, millətin qan yaddaşında əbədi yaşayan bir tarixdir, dünyada bənzəri olmayan bir hadisədir... Belə olan halda, biz iftixarla deyə bilərik ki, Üzeyir bəy həmişə bizimlədir, onun musiqisi yaşayır, onun ölməz irsi əbədi yaşayacaqdır...

Dahi Üzeyir bəyin ölüm xəbəri xaricdə mühacirətdə olan əski

"Cümhuriyyətçilər" tərəfindən milli faciə kimi qarşılanmış, keçmiş əqidədaşları onun haqqında dəyərli yazılarla çıxış etmiş, milli dövlət quruluşu və mədəniyyətimizin inkişafında müstəsna xidmətlərindən söz açmışdılar. Mətləb aydınlığı üçün onlardan ikisini xatırlatmaq istərdim.

Üzeyir bəyin ölüm xəbərini Vətəndən uzaqlarda eşidən onun əski dostu və məsləkdaşı M.Ə. Rəsulzadə 3 may 1949-cu ildə Türkiyənin "Ulus" qəzetində ürək ağrısı ilə yazmışdı: "Hacıbəyli Üzeyir Azərbaycan milli oyanışı tarixində yer almış unudulmaz bir simadır... Başda bir həvəskar olaraq işə başlayan Hacıbəyli, sonra kəndi-kəndini (öz-özünü) yetişdirmiş, musiqi təhsilini tamamlamış, noticədə sözlün Avropayı mənasıylə otoritəsini (nüfuzunu) hər kəsə tanıtmış bir kompozitor olmuşdur. Yazıq ki, bolşevik rejimi Azərbaycanın bu müstəsna zəkasını da kəndi diktatorluğu altına almış və onu bayağı mənfəətləri üçün sömürə bildikcə somürmüş və verdiyi bir takım rəsmi və siyasi vəzifə və ünvanlarla onu mənimləmişdir. Fəqət bihadə. Dəmir pərdənin arxasında kəndisinə süni marşlar yazdırılsa da, Moskvada omuzu (çiyini) diktatorun (Stalinin) əliylə oxşadılsa da, tabutu başında Azərbaycan mədəniyyətiylə ilgiləri (əlaqələri) olmayan komissarlar növbədə dursalar da, Hacıbəyli Üzeyiri Azərbaycandan, Azərbaycan kültüründən və Azəri türk tarixindən kimsə ayıramaz! O, milli Azərbaycan vətənlərinin məsnədləri (dayaqları) arasında qalacaq ayrılmaz bir dəyərdir..."

Yaxud Milli Hökumətin qərarı ilə Paris Sülh Konfransına göndərilən nümayəndə heyətinin tərkibində

Fransaya yollanan və sonradan vətənə dönə bilməyən Ceyhun Hacıbəyli böyük qardaşının ölüm xəbərini dərin sarsıntı ilə qarşılamış, onunla bağlı çap etdirdiyi məqalədə Üzeyir bəyin Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında rolunu bu cür qiymətləndirmişdi: "Mərhum qardaşım musiqi dünyasında Azərbaycanı Şərqi İtaliyası etmiş bəstəgardır..."

Üzeyir bəy Hacıbəyli özündən sonra zəngin elmi, bədii, publisistik, musiqi irsi qoyub getmişdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin təbirincə, "Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığı Azərbaycan xalqının milli sərvətidir". Bu milli sərvətin qorunması, öyrənilməsi, gənc nəsələ çatdırılması və dünyaya tanınması hər zaman dövlətimizin diqqət və qayğısı altındadır. Ümummillə liderin təşəbbüsü ilə hələ 1975-ci ildə Bakıda Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyi təşkil edilmiş, eləcə də, dahi bəstəkarın 90, 100, 110 illik yubileyləri onun bilavasitə təşkilatçılığı və rəhbərliyi ilə keçirilmişdir. Prezident Heydər Əliyev 1995-ci ildə dahi bəstəkarın doğum gününün - 18 sentyabrın Üzeyir Musiqi Günü kimi keçirilməsi barədə Fərman imzalamış, onun 110 illik yubileyində dərin məzmunlu nitq söyləmişdir. Son illərdə dahi bəstəkarın 120 və 125 illik yubileylərinin keçirilməsi barədə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev xüsusi Sərəncamlar imzalamış, Üzeyir bəyin irsinin dünyada təbliği istiqamətində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən uğurlu layihələr işlənilib həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, UNESCO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə "Üzeyir dünyası", "Üzeyir Hacıbəyli

ensiklopediyası", "Üzeyir Hacıbəyli: ömür salnaməsi (1885-1948)", "Bibliografiya", "Azərbaycan muğamı ensiklopediyası (Azərbaycan və rus dillərində)", "Qarabağ xanəndələri albomu" layihələri gerçəkləşdirilmiş, Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzi yaradılmış, Beynəlxalq Muğam festivalı, Qəbələ Beynəlxalq Musiqi festivalları keçirilmişdir ki, bu layihələr bütövlükdə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, xüsusən də, Üzeyir bəy Hacıbəyli irsinin təbliğinə, dünyaya tanınmasına birbaşa xidmət edir.

Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın sözləri ilə desək, "Üzeyir irsi həqiqətən, böyük bir dünyadır. Bu dünyanın əzəməti ondadır ki, Üzeyir bəy bu gün də əsil pedaqoq kimi bizi tərbiyə edir, bizə kədərəlməyi və gülməyi öyrədir..."

Üzeyir bəy Hacıbəyli dahi bəstəkar, alim, mütəfəkkir - filosof, maarifçi, ensiklopedik zəka sahibi, ən başlıcası milli-mənəvi dəyər kimi mədəniyyət tariximizə daxil olmuşdur. Burada dahi Üzeyir bəyin yüz il bundan qabaq sanki özünün gələcək taleyini nəzərdə tutaraq "Həqiqət" qəzetində (1910) yazdığı məqaləsindəki bir müdrik kəlamın xatırlatmaq yerinə düşərdi: "Bəşəriyyət tarixində elə şəxslər var ki, onlar özləri üçün anadan olmayıblar, bəlkə bütün xalqa və insanlığa xeyir gətirmək və tərəqisində səbəb olmaq üçün yaranıblar. Bu cür adamlar nəinki sağlığında, bəlkə də öləndən sonra da camaata mənfəət verirlər!..."

Peyğəmbərəcəsinə deyilmiş bu müdrik fikirlər tamamilə və büsbütün Üzeyir bəy Hacıbəylinin ömür yoluna və ölməz irsinə də şamil edilə bilər...

İnanıq ki, neçə ki, Azərbaycan var, Azərbaycan xalqı var, Azərbaycan dövləti var, Azərbaycan mədəniyyəti var, Üzeyir bəyin də əbədiyaşar irsi, şərəfli adı və əməlləri hər zaman var olacaqdır... Yazımı böyük milli şairimiz Səməd Vurğunun Üzeyir bəyin ölümünə həsr etdiyi şeirdən bəzə parça ilə bitirmək istərdim:

*Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü
vermir bada*

*El qədrini canundan daha əziz
bilənlər.*

*Şirin bir xatirətək qalacaqdır
dünyada*

*Sevərək yaşayanlar, sevilərək
ölənlər...*

ƏDƏBİYYAT:

1. *Hacıbəyli Ü. Nəşrlərdə kənarə qoyulmuş mətbu əsərləri (Tərtib edən Ş.Hüseynov). Bakı, 2009.*

2. *Hacıbəyli Ü. Nəşrlərdə kənarə qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərləri. (Tərtib edən Ş.Hüseynov). Bakı, 2010.*

3. *Hacıbəyli Ü. Bayrağımız sarsılmaz (1918-1920-ci illər mətbu əsərləri). Tərtib edən Aslan Kənan. Bakı, 2011.*

4. *Üzeyir Hacıbəyli Ensiklopediyası. Bakı, 2007.*

5. *Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. II kitab, Bakı, 2001.*

6. *Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, 2014.*

7. *Fərəcov S. Üzeyir işığında. Bakı, 2000.*

8. *Quliyev V. Tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlər. Bakı, 2006.*

9. *Nəbiyev B. Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi (fragmentlər). Bakı, 2012.*

10. *Safərova Z. Azərbaycanın musiqi elmi (XIII-XX əsrlər). Bakı, 2006.*

Müasirlərimiz

NİYYƏTDƏN BAŞLANAN UĞURLU YOL

Oqtay ABBAS,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü

Niyyətin hara... Xatirələr, yaddaşının dərin guşasında qoruduğu o günlər nə qədər şirin olsa da, diqqətini toplamaq, fikrini tezliklə tamamlayıb nəşriyyata verməli olduğu əsər üzərində cəmləşdirmək istəsə də, alınmırdı. Yadına məşhur akademik, böyük alim Azad Mirzəcəzadədən nə vaxtsa oxuduğu fikirlər düşdü: Keçmiş səninindir, səninlədir. Bu günə açılan keçmiş unutmaq, yaddaşdan tamamilə silib atmaq mümkün deyil. Öz-özünə fikirləşdi ki, heç buna cəhd etməyin mənası da yoxdur.

Faiq Şaban oğlu Şahbazlı 1955-ci ilin 25 aprelində Dəvəçi (indi Şabran adlanır) rayonunun bütün fəsilərdə gözəl olan axar-baxarlı Orta Əmirxanlı (indi Vələsli adlanır) kəndində dünyaya göz açıb.

... Gərək ki 1967-ci il idi. Kəndlərindəki səkkizillik məktəbdə oxuyurdu. Görkəmli yazıçı C.Cabbarlı ilə bağlı tədbirə hazırlaşırıldı. Ədəbiyyat müəllimi mərhum Qədir Qədirov şagirdləri həmişəki kimi necə həvəsləndirmişdisə, hamı çalışdı ki, ona tapşırılan işi sevimli müəlliminin ürəyincə yerinə yetirsin. Liderliyi yenə Faiq edirdi. Ədəbiyyatla bağlı keçirilən tədbirlərdə, müsabiqələrdə Faiqin fəallığı çoxdan Qədir müəllimin diqqətini çəkmişdi. Zənnində yanılmadığına əmin idi. Həm də istəyirdi ki, Faiqdə ədəbiyyatımıza, doğma dilimizə olan

sevgi daha da artsın, inkişaf etsin.

Faiq gülümsündü. Orta Əmirxanlı kənd səkkizillik məktəbini bitirəndən sonra təhsilini davam etdirmək üçün rayon mərkəzinə, T.Abbasov adına orta məktəbə gətirdi onu valideynləri. Qərībə idi ki, çox keçməmiş bu məktəbdə də Faiqi ədəbiyyata, dilə xüsusi marağı olan bir şagird kimi tanıdılar. Sima müəllim, Sima Həsənbəyova sanki Faiqə uzun illərdi ki, dərş deyirdi. Faiq səbəbi çox sonralar, özü Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi olanda öyrəndi. Demə, Qədir müəllim rayon mərkəzinə gələndə Sima xanımla görüşüb söhbət edib, Faiqin ədəbiyyata, dilə olan marağından danışdı.

Bir qeyd: Yaxşı müəllim yetirmə-sində gördüyü istedadla bağlı nəinki özü iş aparır, bu barədə həmkarları ilə də söhbət edir, istedadın parlaması üçün heç nəyi əsirgəmir.

Faiqin qəlbində özünə yer tutmuş niyyət getdikcə möhkəmlənirdi: Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi olmaq! Bu niyyət də onu gətirdi Azərbaycanın sayılıb-seçilən ali təhsil müəssisələrindən birinə- o vaxtkı Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə. Amma qəbul imtahanlarından aldığı qiymətlər ona tələbə olmağa imkan vermədi. Hələ uşaqlıqdan ruhdan düşmək, ilk uğursuzluqdan geri çəkil-mək Faiqin xasiyyətinə yad idi. Fəhələ

kimi işə başladı. İmtahanlara hazırlaşmağı da yaddan çıxarmadı. Kiçik yaşlarından ailədə zəhmətə, əməyə alışması köməyinə çatdı. İşdən sonra əlindən kitab düşmədi. Biliyini artırmaq məqsədilə hazırlıq kurslarında təhsil aldı. Və nəhayət, bir gün arzu etdiyi ali məktəbin tələbə biletini əlinə alanda fikirləşdi ki, doğrudan da, niyyətin hara, mənzilin də ora...

Tələbəlik illəri. İndi özü də sayılıb seçilən, yüzlərlə gəncin qəlbində ədəbiyyatımıza, dilimizə məhəbbət artıran müəllim olan Faiq Şahbazlı tələbəlik illərindən söhbət düşəndə kövrəlir, həm də bir qürur hissi keçirir. Faiq institutda vaxtilə xəyalında yaşadığı arzularına çatdı. Adlarını kitablardan oxuduğu, Azərbaycan ədəbiyyatının, Azərbaycan dilinin, dilçiliyinin inkişafında müstəsna xidmətləri olan alimlərdən dərslər aldı. Böyük alimlər – Əbdüləzzəl Dəmirçizadənin, Feyzulla Qasımzadənin, Afət Qurbanovun, Əhəd Əhmədovun, Azər Hüseynovun, Nizami Xudiyevin mühazirələri, özünəməxsus seminarları, ədəbiyyatımızın bəşər mədəniyyətində oynadığı rol, tutduğu yerlə bağlı məntiqli mülahizələri Faiqi şəqdiyi peşayə daha dərinləndirən bağladı. İştirak etdiyi tədbirlər, tələbə elmi cəmiyyətdəki çıxışları onu daha səylə çalışmağa ruhlandırdı. Ali məktəb ona təkcə yaxşı müəllimlər yox, gözəl dostlar da qismət etdi. Ömür-gün yoldaşını – nəciab amaliyalı xanımı da burada tapdı. İnstitutu fərqlənmə diplomu ilə başa vurdu.

Üzü məktəbə. Təyinatını Quba rayonunun ən ucqar kəndlərindən birinə – Xaltana aldı. Bu dəfə məktəb qapılarını şagird kimi yox, müəllim kimi açmağa

başladı. Yaradıcı fəaliyyətə, müstəqil düşüncə tərzinə, başlıcası işə şagirdlərlə, valideynlərlə, müəllim həmkarları ilə səmimi münasibətinə görə tezliklə işlədiyi məktəb kollektivinin, kənd camaatının hörmətini qazandı. Faiqin “Dərsim hamının üzünə açıqdır” prinsipi məktəbə yeni ab-hava gətirdi, burada qaynar bir mühit yaratdı. Sağ olsunlar qədirdilən insanlar. Faiqin zəhməti qiymətləndirildi, işlədiyi məktəbə əvvəl direktor müavini, sonra direktor təyin edildi. Bu, sevimli müəllimlərimdən öyrəndiklərini tətbiq etməyə daha geniş imkanlar açdı. Xaltan məktəbinin adı qabaqcıl məktəblər sırasında çəkilməyə başladı.

Yeni də doğma instituta. Müəyyən təcrübə topladıqca hiss edirdi ki, daha çox oxumağa, öyrənməyə ehtiyac var. Hisslərini ifadə etməkdən, arzularını bölüşməkdən çəkinmədi. Təhsil aldığı institutun aspiranturasına qəbul olanda sevincinin həddi-hüdudu yoxdu. Amma isinişdiyi məktəbdən, dərslər dediyi şagirdlərindən, rəhbərlik etdiyi kollektivdən ayrıldığı anları yada salanda bir daha dərk edir ki, harada, Azərbaycanın hansı guşəsində olursan ol, fərqi yoxdur, çəkilən zəhmət bəhrəsini verəcək.

1982-1985-ci illərdə ADPU-nun aspiranturasında təhsil aldı. Sevimli müəllimi Afət Qurbanovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuş professor Ə.Dəmirçizadənin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqat apardı. O günləri yada salan Faiq müəllim deyir ki, mövzu seçimində adətən, elmi rəhbərin rəyi daha çox nəzərə alınır. Amma bu dəfə Afət müəllim mənə tam sərbəstlik verdi.

Aspiranturamı bitirib uğurla müdafiə edəndən sonra Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında fəaliyyətə başladı. Laborantlıqdan dosent vəzifəsinə qədər bir yol keçdi. Yenə xarakterinə sadıq qaldı, məsuliyyəti, həmkarlarına münasibəti, tələbələrində sevgisi ilə iş yoldaşlarının diqqətini çəkdi.

Təhsil Nazirliyində və... Fəaliyyəti, elmi yaradıcılığında uğurları nəzərə alınaraq F.Şahbazlı 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyində dövlət olundu. Elm idarəsində rəis müavini vəzifəsinə təyin edildi. İşin ağırlığına baxmayaraq həm də müəllimlik fəaliyyətini davam etdirdi. Faiq müəllim hazırda nazirliyin Tədris Resursları şöbəsinin müdürüdür.

Ömrünün müdriklik çağını yaşayan 60 yaşlı dostumuz Faiq Şahbazlı bacarıqlı təşkilatçıdır. Rəhbər işçi kimi qarşısına qoyulmuş vəzifəni uğurla yerinə yetirir. Amma heç vaxt elmi fəaliyyətdən ayrılmayıb. Ölkəmizdə təhsilin dolğun mənzərəsini yaradan iki cildlik “Azərbaycanda təhsil siyasəti” toplusunun tərtibatçısı və redaktorudur. 50-dən artıq məqalə, 1 dərs vəsaiti çap etdirib. 5, 5-6, 8-9-cu siniflərin Azərbaycan dili dərslərlərinin müəlliflərindən biri, çoxlu sayda əsərin elmi redaktorudur. Elmi və elmi-pedaqoji kadrların yetişdirilməsi sahəsində uğurla fəaliyyət göstərir.

Rəsmi opponenti olduğu 6 dissertasiya əsərinin müəllifləri Azərbaycan dili üzrə fəlsəfə doktoru elmi adı almağa layiq

görülmüşdür. F.Şahbazlının dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təhsil təcrübəsinin öyrənilməsində xidmətləri də az deyil. Qardaş Türkiyədə, Gürcüstanda, Brazilyada, Kanadada, Litvada, Hollandiyada tədris səfərlərində olmuşdur. Bu gedişlər sadəcə səfər olaraq qalmamış, təkliflərlə noticəlanmış, mətbuatda həmin ölkələrin təhsilindəki müsbət cəhətlərlə bağlı ümumiləşdirici yazılar dərc olunmuşdur. Qabaqcıl təhsil işçisi, Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimidir, təhsil nazirliyinin fəxri fərmanları ilə təltif edilmişdir.

Faiq Şahbazlı üç övlad atasıdır. Qızı Könül atasının yolunu davam etdirir. Elmi işçidir. Bu yaxınlarda pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün uğurla müdafiə edib. Tanınmış mütəxəssislər Könülün tədqiqatının elmi və praktik əhəmiyyətini yüksək qiymətləndiriblər.

Oğlanları Çingiz və Oğuz dövlət müəssisələrində çalışırlar. 6 nəvəsi var. Zamanın özü kimi yaş məfhumu da nisbidir, şüurun məhsuludur. Mən də çalışdım ki, Faiqin 60 yaşını zaman müstəvisindən yox, bir insanın gördüyü işlər, keçdiyi yol baxımından nəzərdən keçirəm. İnanıram ki, bu yol hələ çox davam edəcək və alim, müəllim dostumuz Faiq Şahbazlıya yeni-yeni uğurlar gətirəcək.

60 yaşın mübarək, qardaşım!

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:
ANAR
Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV

Ünvan: Bakı-10, Dilare Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.
Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. Faks: 498-55-33.
E-mail: mehemed-baharli@mail.ru
Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.
Şərti çap vərəqi 6,3.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.
Lisənziya V 236.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının
"Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə
edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxildir.

Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır,
«Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində çap olunur.
Çapa imzalanıb 30.06.2015.

Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.
Bir nüsxənin abunə və satışı qiyməti 2 manatdır.

“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalına məqalə göndərən müəlliflərin nəzərinə

Jurnalın yaradıcı heyəti müəlliflərə əvvəlcədən təşəkkür edir və məqalələr hazırlanarkən aşağıdakı qaydalara əməl edilməsinin vacib olduğunu bildirir:

1. “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalında təhsilin bütün pillələrini əhatə edən elmi-metodik məqalələr dərc olunur.
2. Məqalələrin məzmunu jurnalın profilinə uyğun olmalı, problemin aktuallığı, elmi və praktik dəyəri, irəli sürülən nəzəri ideyalardan təcrübədə istifadə imkanları öz əksini tapmalıdır.
3. Məqalə yazı və elektron formasında (maqnit diskləri – 1,44 MB, CD, fləş) qəbul edilir. Materialın həcmi 6 səhifədən az, 15 səhifədən çox olmamalı (A-4 formatında, interval – 1,0; şrift – Times New Roman, ölçü – 12pt), Microsoft Word proqramında yığılmalıdır (Word – 98 və sonrakı versiyalarda).
4. Məqalənin adı və xülasəsi (4-8 sətirlik, interval – 1, ölçüsü – 12pt) bir-birinin eyni olmaqla üç dildə - Azərbaycan, ingilis, rus dillərində, mətni isə bu dillərin birində verilməlidir.
5. Mövzu ilə bağlı elmi mənbələrə istinad olunmalı, bu zaman son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməli, ədəbiyyatlar mətnində rast gəlinədiyi ardıcılıqla nömrələnməli, məsələn, [1] və ya [1. s.109] kimi işarə olunmalıdır.
6. Məqalədə müəllifin adı, soyadı, vəzifəsi, elmi dərəcəsi, rütbəsi, əlaqə telefonu, vacib hesab etdiyi digər məlumatlar göstərilməlidir. Müəllifin şəkli fotokağızda və ya elektron formada ola bilər.
7. Məqalə redaksiyaya ya şəxsən təqdim edilməli, ya sifarişli məktub şəklində poçtla göndərilməli, ya da e-mailə ötürülməlidir.
8. Hər bir məqalədə müvafiq indeks və ya kodlar, habelə xülasələrin yazıldığı üç dildə açar sözlər verilməlidir.
9. Material seçilərkən jurnalın redaksiya heyətinin və yaradıcı əməkdaşların müzakirələrindən sonra dərc olunması tövsiyə edilən, mövzu baxımından aktuallıq kəsb edən, həmin sahə üzrə tanınmış mütəxəssislərin müsbət rəyi olan yazılara üstünlük verilir.
10. Dərc olunmayan yazıların orijinal variantı redaksiyada saxlanılır.
11. Məqalələrin çapı üçün müəlliflər pul ödəmir və onlara qonorar verilmir.